ДАВНЬОГРЕЦЬКА ТРАГЕДІЯ

Вершини світового письменства

ВЕРШИНИ
СВІТОВОГО
ПИСЬМЕНСТВА

Том 37

ДАВНЬОГРЕЦЬКА ТРАГЕДІЯ

ЗБІРНИК

Переклав із старогрецької
БОРИС ТЕН

Київ
Видавництво художньої літератури «Дніпро»
1981

А
Д13

Передмова і примітки
ВАДИМА ПАЩЕНКА

В сборник включены широко известные трагедии славных драматургов Древней Греции — «Прометей прикованный» Эсхила, «Царь Эдип» и «Антигона» Софокла, а также «Медея» Еврипида.

Д $\frac{70500—159}{M205(04)—81}$ 159.81. 4704000000

© Український переклад, передмова, видавництво «Дніпро», 1981 р.

ЕЛЛІНСЬКИЙ ТЕАТР І ЙОГО УСЛАВЛЕНІ ТРАГІЧНІ ПОЕТИ

Театралізовані видовища існували на грецьких землях з прадавніх часів. Відомо, що вже за 2500 років до н. е. на острові Криті і в Мікенах (на Пелопоннесі) відбувались примітивні вистави, пов'язані з робочими, культово-обрядовими, мисливськими та землеробськими іграми. Серед руїн величезного палацу колишнього міста Кносса, в містах Маллія, Фест та інших до наших днів збереглись спеціальні театральні площадки, зроблені з великих кам'яних плит, і східчасті місця для глядачів. На них виступали, очевидно, не тільки танцюристи, але й актори. За припущенням вчених, вже критяни і мікенці (ахейці) знали примітивні форми театрального мистецтва, яке загинуло разом з усією кріто-мікенською цивілізацією.

Пізніша трагедія не могла виникнути на чистому місці без створеної в попередні часи твердої основи. Такою основою були народні обрядові, мімічні ігри, ряджені — невід'ємна частина багатьох свят. Певну роль у виникненні трагедії відіграли надзвичайно важливі для еллінів народні свята на честь богині родючості, покровительки землеробів Деметри в місті Елевсіні (у двадцяти кілометрах на північний захід від Афін). На появу трагедії вплинули також надзвичайно розповсюджений у Греції культ героїв, поховальні пісні (треноси), що також включали в себе певний драматичний елемент.

Але, безперечно, найголовнішим джерелом для трагедії були народні свята на честь бога Діоніса, покровителя виноградарства і виноробства, бога, що помирає і воскресає, одного з найпопулярніших богів Еллади. Цей культ прийшов із Фракії і з блискавичною швидкістю поширився в VII ст. до н. е. по всій території країни, відтиснувши на другий план найвпливовіший на той час культ богині Деметри. Прийшовши в Грецію, культ Діоніса, що до того був дуже суворим і жорстоким (він навіть вимагав людських жертв), набув більш спокійного вигляду і став релігією селянства. В другій половині VI ст. до н. е. були встановлені свята на його честь: Великі Діонісії (у березні), Ленеї (у січні) та Малі, або Сільські, Діонісії (в грудні; можливо, два останніх свята були встановлені в раніші часи).

Обов'язковим елементом культу Діоніса було виконання хором гімнів на його честь — т. зв. дифірамбів,— що скоро набуло форми змагань. Дифірамбічний хор розташовувався півколом, складався з 50 хоревтів, підібраних за статевим і віковим принципом (хор юнаків, хор літніх жінок тощо), на чолі хору стояв заспівувач (ексархос). Поряд з дифірамбічним хором ще з VII ст. до н. е. існували старовинні сатирівські хори, учасники яких одягали на себе козлину шкуру й зображували козлоногих супутників Діоніса — сатирів. Танцями й рухами вони відтворювали міф про Діоніса.

Більшість дослідників схиляється до думки, що головним фактором для появи трагедії став саме культ Діоніса, народні свята на його честь. Видатний грецький мислитель IV ст. до н. е. Арістотель прямо твердить, що трагедія виникла «від заспівувачів дифірамбів». Саме слово «трагедія» безпосередньо пов'язане з дифірамбічним заспівом і складається з двох слів — «тра́гос» (козел) і «о́де» (пісня), тобто «пісня козлів», що інколи ототожнювалися з сатирами, які були головними героями ранньої трагедії в її сатирівській стадії розвитку.

* * *

Нові суспільно-економічні умови життя, пов'язані з розвитком рабовласницького суспільства в Греції, вимагали й нових форм ідейного впливу на громадян, нових засобів їхнього патріотичного виховання. Різні жанри лірики, що з'явилися протягом VII—VI вв. до н. е., відіграли свою роль у період рабовласницьких революцій, але вже втратили своє значення й не відповідали новим ідеологічним запитам часу.

Їхнє місце заступили нові форми впливу — драматичні жанри у вигляді трагедії, комедії та сатирівської драми, а також прозові жанри. Чільне місце серед перших зайняла по праву трагедія, що з'явилася в 30-х роках VI ст. до н. е.

Ще до безпосередньої появи трагедії видатний корінфський поет Аріон (бл. 600 рр. до н. е.) нібито надав дифірамбові досконалої художньої форми, організував хор, увів танці, дії сатирів, які вже не співали, а декламували.

Винахідником аттічної трагедії, що продовжив справу Аріона, був поет Теспід, який на святі Діоніса поєднав виконання дифірамба з театральною дією, тобто зробив з народного дифірамба драматичну виставу. Крім того, Теспіду приписується введення одного актора, застосування полотняних масок, винайдення сцени

для гри акторів, розробка основних частин трагедії. Перша його вистава датується 534 р. до н. е.

Місцем сценічної дії спочатку була галявина, оточена схилами пагорбів, на яких розміщувались глядачі. Актор і хор переодягалися в наметі (грецьк. скене), а виступали перед ним. З роками швидкий розвиток трагедії викликав необхідність у спеціальному приміщенні, що, очевидно, мало вигляд дерев'яного балагапа. З 500 р. до н. е. театри почали будувати просто неба.

Класичний грецький театр складався з трьох частин, що вдосконалювались протягом усього V ст. до н. е.

Перша з них — театрон, або місця для глядачів,— була розташована на схилі пагорба. Місця, розміщені концентрично, вирубувалися прямо в скелі (як в афінському театрі Діоніса) або вирівнялися в землі і застилалися зверху дерев'яними дошками; з кінця V ст. до н. е.— кам'яними або мармуровими плитами. Для особливо поважних осіб сидіння, у вигляді мармурових крісел, ставилися в перших рядах. Театр працював лише на свята Діоніса. Проте його скоро почали використовувати для інших цілей: в ньому робилися оголошення, читались різні постанови, проводились диспути. З початку IV ст. до н. е. в театрі відбувались засідання народних зборів. Афінський театр вміщував до 20 тисяч, епідаврський — до 15 тисяч, театр у Мегалополі (Пелопоннес) — 44 тисячі глядачів. Лишається додати, що, незважаючи на таку велику кількість глядачів, кожне слово актора чітко долинало до найвіддаленіших рядів.

Друга частина театру — орхестра, спочатку кругла, а пізніше підковоподібна втрамбована площадка, що доходила майже до першого ряду місць для глядачів, відділена від них невисокою мармуровою балюстрадою.

На орхестрі розміщувався трагічний хор, що спочатку складався з 12, а потім — з 15 хоревтів, включаючи заспівувача, або корифея. Хор водночас і співав, і танцював. На початковій стадії розвитку трагедії він відігравав велику роль — був колективним актором, його пісні займали значне місце в трагедії, до того ж він відбивав думки автора й демосу.

Третьою частиною театру була скене (сучасне — сцена), що містилась у задній частині орхестри. Вона була єдиною в театрі закритою кам'яною будівлею, фасад якої, повернутий до глядачів, мав вигляд палацу, оздобленого колонами, скульптурами та прикрасами.

Очевидно, перед скене був т. зв. проскеній — площадка, на якій грали актори. Фасадна частина скене була водночас і декорацією, коли цього вимагала дія. В інших випадках встановлюва-

лись пересувні намальовані декорації. Щоб показати місце дії трагедії, у пізніші часи встановлювались також періакти — високі тригранні призми, що легко оберталися. На трьох їхніх поверхнях були намальовані певні пейзажі.

* * *

Головні ролі в трагедії, чоловічі й жіночі, виконував перший актор — протагоніст. Другий актор (девтерагоніст) і третій (тритагоніст), введені пізніше відповідно Есхілом і Софоклом, виконували менш значні ролі, але також чоловічі й жіночі. Оскільки актор виступав перед тисячами людей, був віддалений від публіки, в нього відпадала необхідність у мімічній грі. Проте йому необхідно було донести до глядачів певний трагічний настрій, в якому перебував його герой,— а елліни нараховували 28 таких настроїв. Це досягалося введенням трагічних масок, які водночас служили й своєрідними підсилювачами голосу. Зникаючи на мить у приміщенні скене, актор за ходом дії змінював одну маску на іншу й досягав необхідного ефекту. Щоб поновити порушену пропорцію між головою (маска значно збільшувала її) і тілом актора, Есхіл увів котурни — черевики на дуже товстій підошві, що набагато збільшували зріст актора.

Актори й хор з'являлись у розкішному традиційному одязі — в довгому хітоні (сорочці), зробленому зі строкатої тканини і підперезаному під грудьми, і в хламиді (плащі) з пряжкою на правому плечі. Певний колір хламиди визначав соціальну приналежність, вік і стать героїв трагедії. До акторів ставились високі вимоги. Вони повинні були мати гучний голос, чітко декламувати, вміти співати, танцювати і грати на музичних інструментах. Особливу увагу приділялось їхнім жестам і рухам, завжди повільним та урочистим.

Вистави трагедій майже з самого початку переросли в змагання трагічних поетів і виконавців — драматичні змагання, які заздалегідь готувалися до чергових Діонісій.

Починаючи з V ст. до н. е., театр стає могутнім засобом ідейного впливу на афінських громадян. Не випадково, саме виходячи з виховних функцій театру, Перікл почав видавати в період Діонісієвих свят найбіднішим афінським громадянам невелику суму грошей — теорікон, два оболи в день, щоб вони могли бути присутніми на драматичних змаганнях.

...Коли з афінського Акрополя подивитись на південний схід, погляд відразу зупиниться на споруді, схожій на перерізаний навпіл стадіон, руїни якої й нині вражають своїми розмірами й

незвичністю. То перший в Елладі театр Діоніса. Хоч невмолимий час — Хронос — і попрацював над ним — зникли, зокрема, скене, верхні ряди сидінь для глядачів,— але решта місць збереглась, як збереглись і чудові крісла з пентеліконського мармуру в перших рядах, і орхестра, вимощена невеликими мармуровими плитками. Саме тут уперше виникли драматичні змагання, в яких брали участь Фрініх і Есхіл, Софокл і Евріпід, Кратін і Арістофан...

Спробуймо уявити, як все це відбувалося.

...Березень, початок весни. З нею приходили і Великі Діонісії, що знаменували перемогу животворних сил природи над зимою. В Афінах припинялися всякі роботи, завмирало ділове життя. Із святом до міста надходили радість і веселощі.

У перший день Діонісієвих торжеств процесія, очолена архонтами і жерцями, проносила по вулицях статую бога Діоніса-визволителя з храму до театру і ставила її на орхестрі. Процесія закінчувалась на Акрополі гекатомбою (жертвоприношенням із 100 биків). На агорі (місце базару й торговельних рядів) до пізньої ночі лунали пісні серед святкового натовпу, що славив свого улюбленого бога. Два наступних дні присвячувались агону (тобто змаганням) дифірамбічних хорів, які виконували гімни на честь Діоніса, розташувавшися півколом на орхестрі. Хор-переможець нагороджувався триніжником. На четвертий день змагалися три-чотири комедійних поети, кожний з яких міг виступити лише з однією комедією.

З особливим нетерпінням афінські громадяни чекали трагічного агону, в якому три драматичні поети виборювали перше місце. Постановка кожної тетралогії займала цілий день, бо вона складалася з трьох трагедій і однієї сатирівської драми. Вже зранку до театру звідусіль починали сходитись громадяни. Бідніші разом з дружинами і дітьми, у святковому одязі і вінках, несли самі кошики з їством, невеликі гідрії з водою та бурдюки з вином, подушки для сидіння. Багатих супроводжували, несучи все необхідне, слуги й раби. Глядачі показували ефебам свинцеві жетони з зазначеним у них сектором і входили до театру. Численні гості Афін, жерці, архонти, афіняни — переможці Олімпійських ігор — займали безкоштовні місця у перших рядах — проедріях.

Зручно розмістившись, глядачі спостерігали за всім, що відбувалось на орхестрі. Після ряду церемоній, якими підкреслювалась могутність Афін, після нагородження громадян, які чимось відзначились перед державою, на орхестрі з'являвся жрець. Відбувалося принесення жертви і очищення глядачів. Жрець звертався до Діоніса з проханням віддати перемогу найталановитішому з поетів.

Затамувавши подих, глядачі слухали розповідь актора, який щойно з'явився на скене. Виходив другий актор, між ними починався жвавий діалог. Це був пролог, частина трагедії до появи хору. Але от з'являвся й хор. Звучала перша його пісня після виходу — парод. Закінчувалась його пісня, і знову виходили актори, починався епізодій, діалогічна частина трагедії, в якій на рівні акторів брали участь і корифей хору, і окремі хоревти. Глядачі вслухалися в їхній діалог, сповнений несподіваних запитань, дотепних та мудрих відповідей, коротких реплік, багатозначних вигуків. Але от епізодій був завершений, актори виходили, а хор починав урочисту пісню, стоячи на місці,— стасим. Афінські глядачі відразу оцінювали художні якості строф і антистроф (тобто двох однакових за композицією строф), що їх виконував хор, повертаючись відповідно то в той, то в протилежний боки. Після кількох нових епізодіїв і стасимів у момент драматичної розв'язки хор разом з акторами починав пісню-плач — комос, оплакуючи нещасних героїв. Адже трагедія завжди закінчувалась або смертю головних персонажів, або тяжкими нещастями, що звалювалися на їхні голови. У кінці йшов ексод — остання пісня хору, після якої він залишав орхестру і зникав у скене. За ним виходили й актори.

Напруження, викликане трагедією, довго тримало в своїх лабетах глядачів. Вразливі й наївні, довірливі й пристрасні, схвильовані до глибин своєї душі, вони плакали разом з персонажами трагедії. Позитивні герої з їхніми благородними думками і високими пориваннями викликали оплески, зрадники, вороги афінського народу — презирство й ненависть, що часом переносились і на самого актора.

Згодом починалася друга трагедія, третя, і знову всі присутні, забувши про все на світі, стежили за перебігом подій. Останньою ставили драму сатирів, що давала глядачам перепочинок від глибоких і щирих переживань.

Сатирівська драма була невеликою п'єсою на міфологічний сюжет у комічному викладі, її поява нерозривно пов'язана з дифірамбічним заспівом. Як і в трагедії, основу складали певні епізоди з міфів. Хор також визначав її специфіку, в нього входили хитрі й розумні, часто ледачі й жартівливі сатири. В сатирівській драмі Евріпіда «Кіклоп», яка, як і уривки драми Софокла «Слідопит», дійшла до нас і тому збагатила наші знання про цей жанр еллінської драматургії, сатири виявляють себе хвальками і комічними боягузами.

...Пройшли другий і третій дні трагічного агону. На закінчення останнього дня спеціальне журі з десяти членів, представників кожної з десяти афінських філ, визначали перше, друге і третє

місця, що їх зайняли тетралогії трагічних поетів, а також п'єси комедіографів, що ставилися в перший день драматичних змагань. Хоч і вважалося, що переможених не було, але третє місце розцінювалось як поразка. Через деякий час за наказом архонта Великі Діонісії увічнювались на мармуровій стелі — дидаскалії. На ній висікався рік проведення свята, ім'я відповідального архонта, імена хорега, поетів (відповідно до зайнятих місць) і назви всіх частин їхніх тетралогій. Дидаскалії встановлювались поблизу театру у місці, присвяченому Діонісові. Вони виявились надійним документом, бо донесли до нас численні імена трагічних і комедійних поетів, назви їхніх творів. Але з величезної кількості колись поставлених творів до нас дійшли повністю лише 32 трагедії Есхіла, Софокла та Еврипіда, дві сатирівські драми і 11 комедій Арістофана.

* * *

Головними героями в трагедіях були боги і міфологічні герої. Надзвичайною особливістю еллінських богів було те, що стародавні греки створили їх за образом і подобою людей, наділили всіма людськими почуттями, слабкостями й навіть вадами. Чому саме такими виникли ці численні божества, від грізних небожителів-олімпійців до напівземних сатирів і німф? Чому на ранній стадії міфотворчості, десь у прадавній період матріархату, елліни почали творити страхітливих богів, богів-потвор — п'ятдесятиголових велетнів-гекатонхейрів, стоголових гідр, багатоголових пекельних псів, страшних богинь родової помсти ерінній, жахливого демона Химеру з головою лева, тулубом кози та хвостом дракона, птахів з жіночими головами — гарпій, тобто майже всіх богів старшого покоління? І чому в так званий героїчний вік, якому відповідав період патріархату, боги набули антропоморфної форми, в усьому стали схожими на людей? Дати вичерпну відповідь на всі ці питання важко. Але можливо, що в самому характері еллінів прагнення до самопізнання було значно глибшим, ніж у інших народів. І, створюючи подібних до себе богів, наділяючи їх людськими рисами та почуттями, вони тим самим намагались краще пізнати себе, вдосконалити своє єство, наблизити себе до богів. Адже боги-олімпійці фактично стали реалістичним відображенням конкретних людських типів. Не випадково Фідій зобразив на 160-метровому фризі Парфенону Панафінейські свята, де боги й люди нічим не відрізнялись один від одного: боги були зведені до рівня людини, а людина — обожнена. І не випадково хор у Софокловій трагедії

«Антігона» співає справжній гімн на честь людини, прославляє її розум і творчі руки, починаючи свій заспів словами:

Дивних багато на світі див,
Найдивніше з них — людина.

Еллінські боги не викликали, подібно до божеств стародавніх індіанців, ацтеків, вавілонян чи германців, жаху та сліпого плазування перед собою. Глибоко шануючи своїх богів, елліни разом з тим ставились до них надзвичайно критично. І це допомагало їм пізнавати навколишній світ, пояснювати його, проникати у взаємини між ним і самою людиною. Це призвело й до того, що міфологія з її численними та цікавими історіями богів та легендами про героїв стала, за словами К. Маркса, не тільки арсеналом, але й грунтом усього грецького мистецтва.

Не була винятком з цього правила й еллінська трагедія. Трагічні поети використовували всі без винятку міфи і, якщо того вимагали їхні ідейно-художні задуми, сміливо йшли на деякі зміни в них. Так, щоб зробити образ Клітемнестри більш драматичним, Есхіл вкладає їй в руки сокиру, і вона сама вбиває чоловіка Агамемнона, хоч за міфом смерть героя наступає від руки коханця Клітемнестри Егіста (трагедія «Агамемнон»). Останньою жертвою Сфінкса, насланого богами для покарання міста Фів, був син Креонта Гемон, а в Софокла він завдає собі смерть, побачивши мертве тіло своєї нареченої Антігони (трагедія «Антігона»). Часто змінював міфи й Евріпід: за міфом чаклунка Медея після вбивства коринфського царя Креонта і його дочки Главки тікає до Афін, залишивши коло олтаря дітей, яких обурені коринфські громадяни розривають на шматки, помщаючись за смерть свого царя; поет, щоб показати жорстокий внутрішній конфлікт героїні між материнським почуттям і ненавистю до Ясона, примушує Медею власноруч зарізати своїх дітей. Таких прикладів можна навести багато.

Отже, завдяки подібним змінам (а можливо, інколи поети використовували й забуті чи мало поширені варіанти тих самих міфів), міфи набували нових ознак і нюансів, а народжені міфологією боги й герої вдруге народжувались у творах античних письменників і поетів, змінюючи з волі автора свої риси та якості. Наприклад, можна не сумніватися, що титан Прометей, один з богів старшого покоління, так і лишився б одним з маловідомих богів-велетнів, якби не геній Есхіла, що надав йому зовсім нових рис, зробив його ідейним борцем проти Зевсової деспотії, носієм усього світлого й прогресивного (трагедія «Прометей закутий»). І якщо слава Прометея дійшла до наших днів і втілилася в багатьох тво-

рах (як не згадати тут шевченківського Прометея?), присвячених йому, то цим ми завдячуємо тільки Есхілові. Саме він переосмислив міфологічний образ і, сповнивши його новими якостями, зробив символом тираноборства, гуманізму та безмежної відданості своїй ідеї. В нові часи ці риси Прометея, притаманні справжнім революціонерам, зробили його образ втіленням самовідданої революційної боротьби пролетаріату за визволення народних мас від капіталістичного гніту.

* * *

Есхіл, Софокл, Евріпід — три славетних імені давньогрецьких поетів, творчість яких — свідчення найвищого розквіту трагедії в еллінській літературі. Кожний з них відобразив у своїх драматичних творах певний період розвитку афінської рабовласницької демократії і водночас являв собою новий етап в еволюції жанру. І хоч їхні трагедії мали багато спільних рис, що пояснювались вимогами й особливостями трагедійного жанру, але кожен з цих поетів мав своє неповторне творче обличчя.

Першим таким автором, «батьком трагедії», як називали його старогрецькі вчені, був Есхіл (525—456 рр. до н. е.). Поет народився в кінці бурхливого періоду, що докорінно змінив соціально-політичне життя багатьох міст Еллади. У VII—VI вв. до н. е. в Афінах, а потім і в інших грецьких землях спалахують революції, які змітають владу родової аристократії і розчищають шлях новій, більш прогресивній суспільно-економічній формації — рабовласництву.

«Держава часів рабовласницької епохи,— писав В. І. Ленін,— була державою рабовласницькою, все одно — чи була це монархія, чи республіка аристократична, чи демократична» [1].

Народжені внаслідок революцій рабовласницькі, незалежні одне від одного міста-держави, тобто общини вільних громадян, називалися полісами. Найбільшим і найвпливовішим у V ст. до н. е. став афінський поліс. Довга боротьба в Афінах між демосом (народом) і родовою аристократією, що розпочалась ще в VII ст. до н. е., закінчилася врешті остаточною перемогою демократів. Проте створена в Афінах демократія (як і в інших полісах) була демократією рабовласницькою, обмеженою, політичними й громадянськими правами користувалися лише вільні афінські громадяни. Афінська демократія позбавляла всіх прав маси рабів і так званих метеків — чужинців-ремісників, які оселилися в місті в різні часи.

[1] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, с. 69.

Афіни з початку V ст. до н. е. бурхливо розвиваються. Перемоги грецьких держав у греко-перській війні, зокрема в битві під Марафоном (490 р. до н. е.), у морському бою при Саламіні, де перський флот зазнав нищівної поразки (480 р. до н. е.), під Платеями (479 р. до н. е.), пізніше призвели до створення Афінського морського союзу, що перетворив Афіни на могутню морську державу й забезпечив їм гегемонію над багатьма полісами Еллади. Демократичні реформи Ефіальта позбавили влади судово-контролюючий орган аристократії — ареопаг. Управління всією державою, вирішення питань внутрішньої й зовнішньої політики відтоді перейшло до народних зборів, у які входили всі вільні громадяни-чоловіки, і до ради п'ятисот, в яку міг бути обраний кожний з членів народних зборів.

Свідок, а інколи й безпосередній учасник подій першої половини V ст. до н. е., Есхіл неодноразово використовував породжені ними проблеми у своїх трагедіях. Даних про нього до нас дійшло дуже мало. Він був сином елевсінського жерця чи аристократа, неодноразово брав участь у боях з персами, зокрема при Саламіні. Ним було написано понад 90 п'єс, з яких збереглося лише 7 трагедій. Есхіл користувався значною популярністю, про що свідчать 13 його перемог на драматичних змаганнях.

Він жив у часи, коли давні традиції родового суспільства ще давалися взнаки і продовжували позначатися на свідомості громадян. Цим пояснюється складність світогляду поета, який до певної міри був зв'язаний зі старою ідеологією аристократії, але разом з тим розумів перевагу демократичного ладу. Віра в богів тісно поєднується в Есхіла з думками про непохитність закону справедливості — Діке, якому підлягають як окрема людина, так і рід, і цілий народ. Порушення цієї моральної правди призводить до неминучого покарання. В глибокопатріотичній трагедії «Перси» (472 р. до н. е.) з'ясування причин перемоги еллінів над військами Ксеркса автор вкладає в уста самих персів і тим робить вагомішим значення цієї події. Поразка персів була обумовлена тим, що вони — раби свого царя, а афіняни — вільні громадяни, тому й сильніше в них почуття патріотизму.

Проблема правди, обов'язкового покарання злочинця за пролиту кров, проблема родової помсти і прокляття, що тяжіє над родом, які розроблює Есхіл у своїх трагедіях, завжди нерозривно пов'язані з реальними політичними обставинами чи подіями. Не випадково Ф. Енгельс назвав його «яскраво вираженим тенденційним поетом», тобто поетом, що проводив у своїх творах якусь цілком визначену політичну ідею, тенденцію. В єдиній трагічній трилогії «Орестея» (458 р. до н. е.), що дійшла до нас, Есхіл роз-

роблює проблему трагічної долі роду Пелопідів. Пролита кров викликає нову кров, бо над ним тяжіє прокляття. Атрей, Агамемнон, Егіст, Орест... Усі вони стають жертвами першого злочину, здійсненого їхнім пращуром Пелопом. Але в кожній частині трилогії звучать цілком конкретні політичні мотиви. Після вбивства Клітемнестрою її чоловіка Агамемнона хор співає тривожну пісню про загрозу встановлення тиранії в Аргосі, цим самим нагадуючи афінським громадянам про необхідність захищати завоювання демократії (трагедія «Агамемнон»). Коли Орест, помщаючись за батька, проливає кров матері, корифей хору запевняє його в законності таких дій — адже він і помстився, і знищив деспотію Егіста в місті (трагедія «Хоефори»). Суд над Орестом, що на думку Ф. Енгельса перетворився, власне, на боротьбу матріархату з патріархатом, в якій перемагає останній, став ключовим епізодом для розуміння політичного змісту цієї частини трилогії (трагедія «Евменіди»). Еріннії, захисниці родових відносин, вимагають смерті Ореста без усякого суду. Вони для Есхіла — носительки беззаконня, анархічного начала, яке існувало в родовому суспільстві. Афіна, богиня молодшого покоління, встановлює ареопаг, судовий орган родової аристократії, і, захищаючи Ореста, захищає тим самим нову державність та створену нею законність, що карає за всякий злочин, а не лише за злочин поміж родичів. Слід пригадати: саме в цей час готувався закон про повну ліквідацію ареопагу, і, можливо, Есхіл виступив на його захист, вважаючи, що він був твердою підпорою влади і що його знищення призведе до безладдя.

Найвеличнішою трагедією Есхіла безперечно лишається «Прометей закутий». П'єса була написана в останній період творчості поета і входила до трилогії, дві частини якої — «Прометей вогненосний» і «Визволений Прометей» — не збереглися. Образ Прометея, борця за Правду і Справедливість, єдиного бога старшого покоління, який допоміг Зевсові завоювати владу, вражає монументальністю, могутніми пристрастями й думками, на які здатна лише титанічна натура. Він стає уособленням поступальної ходи суспільства, яскравим виявом людської цивілізації. Єдиний з богів, він не тільки прийшов на допомогу людям і врятував їх від загибелі, підготовленої безжалісним Зевсом, але й дав їм вогонь пізнання, розум і кмітливість, письменність і рахунок, навчив їх усіх ремесел і наук.

Гуманістична програма діяльності Прометея, підказана, очевидно, Есхілові бурхливим розвитком афінської культури, піднесенням філософської думки, протистояла дикому варварству минулих епох. Якщо в міфах про Прометея втілені творчі зусилля людини в її боротьбі зі сліпими силами природи, то в трагедії

Есхіла Прометей перетворюється на стійкого й переконаного борця з деспотією Зевса, безневинного страждальця за все те добре, що приніс він людям. У титанічних рисах його відчувається чітке прагнення поета показати невичерпні можливості людини, що, підкоряючи природу, стверджує себе як особистість.

Благородний і непохитний у своїй правоті Прометей протистоїть брутальній і жорстокій Владі, підступному «прислужникові богів» Гермесу, самому Зевсові. Бог-тиран жодного разу не з'являється на сцені, але присутність його відчувається повсякчасно — і у викривальних промовах Прометея, і в словах заляканих Океанід, і в стражданнях нещасної дівчини Іо. Отже, Есхіл перший починає вводити в драматичну дію прийом контрасту, що пізніше буде розвинсний Софоклом і Евріпідом. Бунтарські слова, які поет вкладає в уста Прометея: «Скажу одверто — всіх богів я ненавиджу», К. Маркс тлумачить як визнання самої філософії, «спрямованої проти всіх небесних і земних богів».

Майстерність Есхіла зростала разом із розвитком самої трагедії. Тому якщо перші його твори скоріше нагадували ліро-епічну ораторію, оскільки в них переважали хорові партії, а дія майже не розвивалася, то в пізніших п'єсах, після введення третього актора Софоклом, переважає діалогічна частина, вони стають справжніми трагедіями дії й характерів.

Есхіл зробив величезний внесок у розвиток трагедії, перетворивши її в важливий суспільний жанр мистецтва, у першорядний за значенням засіб ідейного впливу на співгромадян. Його трагедія значно ускладнюється, їй притаманний монументально-патетичний стиль, титанізм, породжений могутнім піднесенням афінської держави. Есхіл вводить уперше прийоми, що стали надбанням драматургії нових часів. Зокрема, він перший використав формулу трагічного мовчання, пісні хору в його трагедіях часто створюють атмосферу жаху на сцені, тобто чекання чогось страшного й неминучого. Поет почав вживати прийоми контрасту, трагічної іронії. Він уміло використовував пророцтва й віщування, те, з допомогою чого було вчинено злочин, щоб знову і знову створювати атмосферу напруження на сцені, викликати жах у глядачів. Його мова сповнена архаїзмів і новотворів, епічних порівнянь, поетичних епітетів, яскравих метафор, внутрішніх рим і асонансів. Крім того, вважається, що Есхіл уперше запровадив у театрі декорації, мальовані маски з виразом трагічних настроїв людини, а також котурни.

* * *

Творчість другого трагічного поета Софокла (496—406 рр. до н. е.) проходить у період вищого розквіту афінського полісу, в роки правління вождя афінської рабовласницької демократії стратега Перікла (461—429 рр. до н. е.). Афіни стали найголовнішим економічним, політичним і культурним центром Еллади. Правління Перікла було відзначене швидким загальним розквітом афінської культури. У місті виникають розкішні архітектурні ансамблі, що вражали прибуваючих до Афін купців і гостей своєю величністю, досконалістю форм. Шедевром будівельного генія афінян стали побудовані Іктіном і Каллікратом під загальним керівництвом уславленого скульптора Фідія храм Афіни Поліади (покровительки міста) Парфенон (у 447—431 рр. до н. е. наново побудований, замість зруйнованого персами), величні Пропілеї — парадний вхід на Акрополь, створені Мнесіклом (438—432 рр. до н. е.), храми богині Ніки, Ерехтейон.

Рабовласницька демократія була на той час найпрогресивнішою суспільно-державною формою правління, оскільки вона створила умови для економічного достатку майже всіх вільних афінських громадян і для їхнього культурного розвитку. Софокл став її співцем.

Син багатого афінського зброяра, Софокл був надзвичайно освіченою людиною свого часу, знався у філософії, музиці, яку компонував для своїх трагедій, співав у трагічному хорі, брав участь у трагічних змаганнях. Пристрасний захисник демократичного ладу, він був близький до оточення Перікла, підтримував дружні стосунки з філософом Архелаєм, істориком Геродотом. І хоч у політиці він особливо не розбирався, але за свої перемоги в драматичних змаганнях обирався на високі посади в державі — був скарбником Афінського морського союзу, стратегом.

Софокл завжди лишався прихильником традиційних форм життя і вірувань, тому софістичні напрями, що розвиваються в другій половині V ст. до н. е., його майже не торкаються. Він беззастережно вірить у пророцтва, сновидіння та богів. Глибока пошана до останніх, уявлення, що людина не може проникнути в їхні високі помисли, поєднуються в Софокла з непохитною вірою в людину, її розумові та моральні сили, необмежені творчі можливості. Боги стають для нього настільки високими поняттями, що він майже ніколи не виводить їх у своїх трагедіях, і вони зовсім не втручаються у справи людей. Але самі смертні часто порушують встановлені богами традиції чи закони і, не знаючи цього, роблять хибні кроки, помиляються і тим самим накликають на себе нещастя.

Свідок блискучого розквіту й піднесення рідного полісу, творчої активності й багатогранної діяльності співгромадян, Софокл ці риси епохи переносить у свої трагедії.

Високо цінуючи розум людини й свободу її дій, Софокл водночас приходить до висновку про обмеженість людських можливостей, оскільки доля людини залежить від вищих сил, могутніх і невмолимих. Тому людське життя сповнене раптових, часто страшних для людини поворотів, про які вона знати не може. Щастя, за переконаннями поета, завжди нетривке: вічно щасливою людина бути не може.

Софокл написав понад 120 драматичних творів, а до наших днів дійшло лише сім. Життєрадісний і завжди бадьорий, він користувався серед афінських громадян великою популярністю і як людина, і як поет. Здобув 23 перемоги на трагічних змаганнях, причому жодного разу не займав третього місця.

Продовжуючи справу Есхіла, Софокл вніс ряд дальших вдосконалень у трагедію. Він позбавив трагічну трилогію сюжетного зв'язку між її частинами. Кожна з його трагедій являла собою закінчений драматичний твір. Збільшив кількість учасників хору з 12 до 15 і, найголовніше, ввів третього актора, що призвело до помітного розширення діалогів у трагедії, пожвавило й драматизувало дію, зменшило партії хору, який поступово вже переставав відігравати роль колективного актора.

Кращі з трагедій Софокла, що збереглися, основані на фіванському циклі міфів. Він розповідає про нещасну долю Едіпа, визначену богами ще до його народження,— герой у майбутньому має стати страшним злочинцем,— та про долю його дітей.

В трагедії «Цар Едіп» (428—425 рр. до н. е.) Софокл торкається того найдраматичнішого епізоду, коли Едіп, бажаючи врятувати Фіви від чуми, шукає «скверну, що в землі Фіванській виросла», тобто вбивцю царя Лая, і врешті приходить до самовикриття, що робить його образ особливо драматичним: герой, виходячи з найблагородніших почуттів, хоче безкорисливо допомогти своїм співгромадянам, а внаслідок власних дій сам стає найнещаснішою людиною.

Мужній, вольовий і високоморальний Едіп — натура надзвичайно активна, що взагалі характерно для персонажів Софокла, робить усе можливе, щоб змінити свою долю, бореться за неї і програє. Автор підводить глядачів до висновку, що хоч людина й спирається у своїх діях на власну волю, але все одно, якщо це суперечить присуду вищих сил, приречена на поразку, бо неспроможна їх перебороти.

Образ Едіпа дещо суперечливий. Незважаючи на певну різкість, навіть брутальність і запальність, у ньому переважають позитивні риси. Софокл створив образ ідеального громадянина полісу, для якого головним у житті стають суспільні інтереси. Сам же поет, як свідчить Арістотель, говорив, що він «малює людей такими, якими вони повинні бути» («Поетика», XXV).

Система образів у Софокла побудована на прийомі контрасту. Едіпові протистоять розсудливий, холодний і безжалісний Креонт, що цими своїми рисами відтіняє благородство і людяність Едіпа, старий і сліпий провидець Тіресій, який нестриманості й несправедливості царя протиставляє величезний життєвий досвід, а головне — знання минулого й майбутнього. Прийом контрасту використаний Софоклом і в композиції трагедії: в кінці твору Едіп потрапляє в становище, що є протилежним від того, в якому він перебував на початку твору.

Мабуть, надто похмуре закінчення «Царя Едіпа» примусило Софокла написати в кінці життя «Едіпа в Колоні», трагедію (поставлена посмертно у 401 р. до н. е.), що стала своєрідною реабілітацією Едіпа: боги його прощають, і нещасний страждалець помирає в афінському передмісті Колоні, стаючи джерелом благодаті для цього міста. Можливо, міф було змінено, і тоді закінчення трагедії можна розглядати як спробу автора пояснити бурхливий розквіт афінського полісу тим, що боги, завдяки Едіпові, стали його покровителями.

Конфлікт трагедії «Антігона» (442 р. до н. е.) розгортається між Антігоною й фіванським царем Креонтом, що зайняв престол після смерті своїх племінників Етеокла й Поліника. Проте за цими двома героями стоять значно важливіші сили, які і вступають у протиборство одні з одними. Саме вони керують діями Антігони і Креонта, примушують їх відстоювати свої позиції. Антігона захищає своє право сестри поховати Поліника, з яким зв'язана нерозривними родинними узами, освяченими в прадавні часи богами. А Креонт захищає право царя вимагати неухильного дотримання законів, перед якими рівні царська дочка і дочка злидаря. Таким чином, Софокл створює надзвичайно напружену колізію, коли кожний з героїв виявляється правим. Автор ніби нікому не віддає переваги, бо й Антігона, й Креонт покарані. І все ж стає очевидним, що моральну перемогу здобуває героїня: її смерть викликала ще страшніше покарання погордливого й жорстокого царя. Відповідно до поглядів поета, боги ніколи не помиляються, а людина завжди може допуститися помилки. Головна ідея трагедії — показати, що неписані, родові закони значніші від законів державних, писаних.

Антігона в трагедії виступає не тільки як захисниця старовинних традицій, але і як борець проти тиранії Креонта. Образ Антігони — образ сміливої й високоморальної героїні, що свідомо йде на смерть, вважаючи дотримання сімейних традицій вищим для себе обов'язком. До самого кінця вона не скоряється Креонтові, і навіть її передчасна смерть означає протест: вона помирає не так, як хотів цар-тиран.

Внесок Софокла в дальший розвиток трагедії був значний. Поет завершив вироблення цього жанру мистецтва, створив зразковий тип трагедії. Позбавивши образи героїв Есхілової монументальності, він наблизив їх до звичайних людей, приземлив завдяки цьому й саму трагедію. Софоклу належить заслуга створення чудових образів героїв, що ввійшли в скарбницю світової драматургії. Це вже складні різногранні образи, глибоколюдяні, з багатим духовним життям. Значно зменшилась в його трагедії роль хору, пісні якого лише ідейно (а не сюжетно) пов'язані з дією трагедії. Цього поета вважають найвидатнішим майстром її композиції.

* * *

Останній з визначних грецьких поетів-трагіків Евріпід (484—406 рр. до н. е.) став поетом у період кризи афінської рабовласницької демократії. Адже з самого початку її існування в рабовласницькому суспільстві починається гостра класова боротьба між масами безправних рабів та рабовласниками — з одного боку, в стані самих рабовласників між бідними й багатими громадянами — з другого. Цей класовий антагонізм поступово послаблював афінську демократію, розхитував полісні зв'язки. Ознаки кризи виразно з'являються в 40-х роках V ст. до н. е., але найяскравіше вона виявляє себе в Пелопоннеській війні Афін зі Спартою (431—404 рр. до н. е.), яка закінчилася повною поразкою афінського полісу.

Біографія Евріпіда нам майже не відома, а ті дані, що дійшли до нас, досить суперечливі й рясніють вигадками його сучасників, які не дуже його любили. Батьки його, видно, були заможними людьми, якщо він став власником однієї з найбільших бібліотек в Афінах, бо ж відомо: це потребувало величезних, як на ті часи, коштів. Є дані про те, що його другом був мислитель Сократ: обидва вони вчились у непослідовного матеріаліста Анаксагора, під впливом якого й склалися філософські погляди Евріпіда. Відомо також, що поет ніколи не брав активної участі в політично-громадському житті свого рідного полісу, ні з ким особливо не спілкувався. Але він доводив, що найкраще служить своїй державі своїми трагічними творами.

Справді-бо, він був палким прихильником демократичного устрою, патріотом. В часи Пелопоннеської війни, засуджуючи війни взагалі, щиро бажав афінським військам перемоги над спартанцями, неодноразово підкреслював перевагу афінської демократії над монархічним ладом Спарти. Тому в багатьох трагедіях з'являлися антиспартанські тенденції — його герої-спартанці незмінно наділялися негативними рисами (трагедії «Орест», «Андромаха», «Гекуба»).

Виразно виявились релігійні погляди Евріпіда. Виходячи з своїх філософських поглядів, він не вірив в існування богів. І якщо в творах поет не доходив до атеїстичних тверджень, то, очевидно, тому, по-перше, що олімпійська релігія лишалась офіційною релігією держави і виступи проти неї каралися, а, по-друге, його трагедії ніколи б тоді не побачили сцени. Але всюди, де можливо було, він намагався наділяти богів найнегативнішими рисами й якостями. Мстивими, злими, несправедливими й жостокими, підступними й підлими постають Аполлон (трагедії «Іон», «Орест»), Зевс і Гера (трагедія «Геракл»), Афродіта (трагедія «Іполит»).

Евріпід написав близько ста драматичних творів, до наших днів дійшло 18 трагедій і одна сатирівська драма. Його творчість почалась ще в роки розквіту афінського полісу, але переважна більшість творів написана вже в період його кризи.

Тонкий і проникливий спостерігач дійсності свого часу, Евріпід добре бачив і розумів ті процеси, що супроводжували розклад афінської рабовласницької держави. А симптоми її невиліковної хвороби чим далі давалися взнаки: зростали класові суперечності серед громадян полісу; з'явилося породжене торговельними відносинами лихварство, що потроху руйнувало дрібне ремесло; посилювалося прагнення серед громадян до накопичення багатств в одних руках; у 40—30-х роках V ст. до н. е. усе помітнішою стає криза олімпійської релігії, зростає пасивність афінських громадян у громадсько-політичному житті полісу; серед молоді зростає песимістичне ставлення до тепер уже зовсім не ідеального життя, вона намагається знайти захист від політичних бур у захопленні філософією, в софістичних течіях.

Всі ці тенденції Евріпід не тільки відмічав для себе, а й переносив у свої твори. Щоб відобразити згадані процеси, Евріпід змінив певною мірою характер самої трагедії як за змістом, так і за формою. То й не диво, що його вважають не лише продовжувачем, а й видатним реформатором традиційної еллінської трагедії.

Основну увагу Евріпід звертає на родинно-побутові конфлікти

своїх героїв. Його трагедія набуває вигляду сімейно-побутової драми, яка майже не торкається широких проблем соціально-політичного характеру. А якщо вони навіть і з'являються, то вирішуються у вузькому колі родинного життя. Проблеми, що їх ставить Евріпід, певною мірою суперечили пануючій тоді ідеології. Історично обмежений, поет не знав іншої державної форми, крім рабовласницької, проте це не перешкодило йому ставити питання про становище раба в суспільстві, відстоювати думку, що раб — також людина і за своїми моральними й розумовими якостями часто стоїть на значно вищому рівні, ніж його господар. Неодноразово поет наголошує в своїх творах на необхідності надання жінці більших прав. Так, на важке становище жінки скаржаться героїні Евріпіда Медея, Федра (трагедії «Медея», «Іполит»). Поет став творцем жіночих образів, яких до нього трагедія не знала. В них підкреслює благородство, ніжність душі, жіночу гордість, його тихі й сумирні героїні раптом виявляються надзвичайно сильними, вольовими й відданими натурами (трагедії «Алкеста», «Іон», «Іфігенія в Авліді»). Значне місце в творчості Евріпіда займає і патріотична тема (трагедія «Іфігенія в Авліді»).

Нових якостей набуває конфлікт у трагедії, що перестає бути протиборством двох героїв, а стає внутрішнім конфліктом одного персонажа. Боротьба між обов'язком і пристрастю, між двома почуттями персонажа є вже тим, що в нові часи буде названо психологічним конфліктом. Цілком зрозуміло, образи героїв від цього вигравали, вони поглиблювались, ставали драматичнішими. Не випадково Арістотель назвав через це Евріпіда «найтрагічнішим із поетів».

Часто Евріпід змінював і форму своїх трагедій. Поряд з творами, що були побудовані за традиційними зразками, йому належали й такі, які вже не підпадали під визначення цього жанру. В Евріпіда вже з'являється інтрига (трагедія «Іон»), вводяться комічні сцени, що викликали усмішку в громадян, має місце й щаслива розв'язка («Алкеста») тощо. Це був якісно новий драматичний жанр, хоч у той час він певної назви так і не одержав (лише в нові часи виникне назва трагікомедії, побутової драми).

Новим у трагедіях Евріпіда було й те, що він вже зображував своїх героїв «такими, якими вони є» (Арістотель). Незважаючи на міфологічні імена, перед глядачами з'являлися звичайні люди, які часто несли в собі характерні ознаки періоду кризи полісної системи. Так, думки Медеї про нерівність жінок могла б висловити перша-ліпша афінська громадянка, а Ясон, що перекладає на дружину відповідальність за свої зрадливі дії й виправдовується з

допомогою софістичних мудрувань, нагадує тип людей, породжених цією кризою. Те ж саме можна сказати і про пасивного Іполита, байдужого до державних справ.

Сміливо використовуючи, відповідно до ідейних задумів, міфологічні сюжети, поет водночас і критикує їх. Ідучи шляхом деге-роїзації персонажів, Евріпід застосовує й чисто технічні прийоми, тому герої його, якщо того вимагають обставини, часто бувають одягнені в лахміття. Зображуючи їхні страшні страждання, поет підводить глядача до висновку, що виправдати ці страждання неможливо ніякими посиланнями на вищу справедливість богів. Заплутана дія в кінці трагедії часто розв'язується з допомогою божества, що злітає згори і розповідає правду («бог з машини»). Зовсім зменшується роль хору, партії якого перетворюються на своєрідний дивертисмент (участі в розвитку сюжету він майже не бере), простою стає мова героїв.

Геніальний драматург, передова людина свого часу, автор багатьох чудових творів, Евріпід так і не завоював широкої популярності серед своїх сучасників. Його новаторство було піддане різкій критиці з боку консервативних елементів Афін. Не зрозуміли його до кінця й широкі маси демосу. Тому лише чотири рази він здобував перемоги на драматичних змаганнях, вп'яте перемогу було присуджено йому вже посмертно.

Евріпід був оцінений в пізніші часи, коли після встановлення монархій народні маси були усунуті від управління державою. Існувати в нових умовах могла лише побутова тема. Автори нової аттічної комедії впритул наблизились до нових зразків драматичних творів поета. Значним був його вплив і на римську літературу, і на драматургію нових часів.

* * *

Давня грецька трагедія являє собою неповторне й специфічне породження еллінської культури, що відіграло свого часу велику роль у морально-ідейному вихованні людей. Глибока життєва правда творів Есхіла, Софокла та Евріпіда виходить далеко за межі того історичного періоду, в якому вони виникли, і за межі самої Еллади. Трагедії цих визначних поетів стали надбанням усього людства.

Гострі конфлікти й проблеми, драматичні колізії, щире співчуття до страждань людини, могутні й благородні поривання людської душі, врешті, глибокий гуманізм, що їх знаходимо в давньогрецькій трагедії, привертали увагу й хвилювали людей всіх часів.

Образи Прометея, Антігони, Едіпа, Ореста, Іфігенії, Медеї та багатьох інших продовжують захоплювати уяву людини своїми пристрастями, думками й переживаннями і протягом довгих часів бути неповторним зразком для поколінь поетів і митців усіх країн.

Феномен Есхіла, Софокла і Евріпіда полягає в тому, що незважаючи на докорінну відміну соціальної системи Еллади від систем пізніших європейських держав, вони продовжують жити, захоплювати своїм оптимізмом, нестримним прагненням до правди і палким протиборством злу, життєвою силою і гуманним ставленням до людини.

Вадим ПАЩЕНКО

ЕСХІЛ

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

ДІЙОВІ ОСОБИ

Влада й Сила — слуги Зевсові.
Гефест — бог-коваль.
Прометей — титан.
Океан — титан.
Хор Океанід — дочок Океанових.
Іо — діва-телиця, дочка Інахова.
Гермес — вісник Зевсів.

Пролог

Скеляста гірська пустеля. Три божества — Гефест з молотом і ланцюгом в руках, Влада і Сила — підводять в'язня Прометея до скелі.

Влада

От і прийшли ми аж на самий край землі,
В безлюдну далеч Скіфії пустельної.
Пора, Гефесте, повеління виконать
Отцеве і до кручі стрімковерхої
Оцього міцно прикувать зухвалого
Нерозривними ковами залізними.
Твій квіт укравши, на усе придатного
Вогню він сяйво смертним дав,— за гріх оцей
Повинен кари від богів зазнати він,
Щоб научився Зевсові коритися
І так прихильно до людей не ставився.
О Владо й Сило, волю вже ви Зевсову
Вчинили,— більше вам робити нічого.
А я прикути бога чи наважуся
Родимого до кручі буревійної?
Та зважитись повинен неминуче я,—
Отцевим страшно повелінням нехтувать...

(До Прометея).

Високодумний сину велемудрої
Феміди! Хоч недоброхіть, кайданами
Тебе припну я до бескету голого,
Де ти людського не почуєш голосу
Й обличчя не побачиш; сонцем палений,
Увесь ти почорнієш і радітимеш,
Що світло дня барвистошатна вкрила ніч...
Та знову сонце ранню росу висушить,
І знов тебе ця вічна мука гризтиме —
Бо ще й не народився визволитель твій.
Ось плід твоєї до людей прихильності.
Ти богом бувши, гніву не боявсь богів
І понад міру смертним ти пошану дав —
Отож ці кручі завжди стерегтимеш ти
Без сну й спочинку, ніг не розгинаючи,
І марні будуть скарги всі і лементи,

Бо невблаганне серце у Кроніона,—
Жорстокі завжди ці нові велителі!

Влада

(до Гефеста)

Для чого час на марні жалі гаєш ти
І бога не сахаєшся, ворожого
Богам, що видав людям твій почесний дар?

Гефест

Покревенство і приязнь — то велика річ!

Влада

Звичайно. А наказу не послухати
Отцевого — ще більше слід боятися?

Гефест

Жорстокий завжди і завзяття повен ти.

Влада

А сльози проливати — це не ліки теж,
І не трудися марно, не поможе це.

Гефест

Ох, та яке ж огидне ремесло моє!

Влада

Чого ти нарікаєш? Щиро кажучи,
Причина мук цих — не в твоїй умілості.

Гефест

Хай нею краще інший володітиме.

Влада

Все можуть боги, тільки не владарити.
Нікому не підлеглий тільки Зевс один.

Гефест

Я знаю це й не буду сперечатися.

Влада

Ти ланцюгами швидше прив'яжи його,
Щоб батько твого не побачив гаяння.

Гефест

Поглянь-бо, ось готові ланцюги йому.

Влада

Вклади злочинця руки в них і, молотом
Їх заклепавши, міцно до скали прикуй.

Гефест

Готово,— недаремно потрудився я.

Влада

Міцніше вдар, притисни, не ослаблюй пут,
Він і з кута тісного вміє вимкнути.

Гефест

Одна рука прибита невідривано.

Влада

Припни ж тепер і другу, щоб мудрій оцей
Дізнався, що від нього не дурніший Зевс.

Гефест

Чи зможе хто, крім в'язня, докорить мені!

Влада

Тепер ці груди простроми загостреним
Клином залізним і прибий міцніше їх.

Гефест

Ой леле, з мук я плачу Прометеєвих!

Влада

То ти над ворогом ридаєш Зевсовим?
Не довелось би й над тобою плакати.

Гефест

Очам нестерпне бачиш ти видовище.

Влада

Я бачу, що приймає він заслужене.
Та ланцюгами й ребра обв'яжи йому.

Гефест

Я знаю й сам, що треба,— не наказуй-бо.

Влада

Наказувати буду, ще й покрикну я.
Схилися вниз і в кільця гомілки закуй.

Гефест

Готово! Це зробити — невелика річ.

Влада

Прикуй тепер і ноги процвяховані,—
Суддю в цій справі матимеш суворого.

Гефест

Із постаттю твоєю схожа й мова ця.

Влада

Сам — будь ласкавий, а моєю гнівністю
І вдачею твердою не кори мене.

Гефест

Ходімо звідси,— тож увесь у путах він.

Влада

(до Прометея)

Тепер зухвальствуй і кради богів дари
Для тих недовгоденних! З тяжких мук твоїх
Здолають, може, смертні увільнить тебе?
Даремно Прометея прозорливого
Ім'я ти маєш — сам-бо потребуєш ти
В недолі Прометея-визволителя.

Гефест, Влада й Сила відходять.

Прометей

(сам)

Ефіре божественний! О джерела рік!
О бистрокрилі вітри й незліченної
Морської хвилі гомін! Земле, мати всіх,
І всевидющий сонця круг,— вас кличу я,
Погляньте, що — сам бог — я від богів терплю!
Подивіться, ганебне яке
Мордування довгі тисячі літ
Терпітиму я!
Безчесні які мені вигадав пута
Блаженних богів новий володар.
Ой горе! З теперішніх мук і майбутніх
Я ридаю... Коли ж буде край
Безбережному цьому стражданню?
Що мовлю я! Прийдешнє все виразно я
Передбачаю завжди, й несподіваних
Нещасть нема для мене,— отже, легко
Повинен долю зносити присуджену:
То — нездоланна сила Неминучості.
Та як мені мовчати й як повідати
Про долю нещасливу! Дав-бо смертним я
Почесний дар — за це мене й засуджено:
В сухім стеблі сховавши, джерело вогню
Я переніс таємно, й людям сталося

Воно на всі мистецтва їх павчителем.
Оцей-бо злочин я тепер покутую,
В кайданах лютих просто неба висячи.

Чути шелест у повітрі.

А! а! а!

Наближається хор Океанід.

Прометей

Але що то за шелест і подих незримий?
Чи то боги? чи смертні? чи інше то щось?
Хто до бескетів цих на край світу прийшов
Видивлятись на муки безмежні мої?
Погляньте ж на в'язня, бездольного бога,
На отцевого ворога, всім божествам,
Що входжають до Зевса в покої,
Осоружного тим, що не в міру
До смертних прихильності мав.
Ой, шелест я знову чую пташиний,
І ефір навколо дзвенить
Від помахів крил легковійних.
Та страшить мене все, що надходить.

На крилатій колісниці з'являється хор Океанід.

Парод

Вступний хор.

Строфа 1

Ні, не жахайсь! Льотом легким
Ніжну любов ми до оцих
Скель несемо,— ледве вдалось
Нам прихилить хором благань
Серце тверде батька богів,
Нас проводжали буремні вітри...
Брязкіт оков враз долетів
До глибини наших печер,
І, сором забувши святий, босоніж
Прилинули в повозі ми крилатім.

Прометей

Ой леле, леле!
О Тетії плодющої памолодь, дочки
Океана-отця, що котить вали

Довкола землі невсипущим потоком,—
На мене погляньте, дивіться усі,
Як, кайданами скований, тут
На ненависній варті мушу стоять
Над урвищем скелі стрімкої.

Хор

Антистрофа 1

О Прометей! Хмарою жах
Нам оповив сповнені сліз
Очі ясні — бачимо ми,
Як на скелі в муках тяжких
Сохне твоє в сором і глум
Сталі міцної вповите тіло.
Небом новий править стерник —
Силою Зевс право нове
Завів на Олімпі, святі прадавні
Закони злочинно зламавши нині.

Прометей

О, коли б під землю він кинув мене,
Під склепіння Аїда, що мертвих ховає,
Аж у тартар безкрайній, і там
Закував жорстоко в кайдани залізні,
Щоб ні бог, ні смертний, ніхто не радів
Із муки моєї!
А тепер — бездольний, забава вітрів,
Ворогам страждаю на втіху.

Хор

Строфа 2

Та хто з богів, немилосердний,
Із тебе глумував би тут?
Недолею твоєю хто
Не вболіватиме, крім Зевса? Завжди лютий,
Незламний волею, це ж він
владі приборкав своїй
Весь Уранів рід.
Вщухне тоді він, як серце утолить чи силою
Хтось одбере йому власть потужну.

Прометей

Хай у путах ганебних, знеславлений, я
Знемагаю тепер,— я іще знадоблюсь
Блаженних пританові, щоб перед ним
Прозорливо викрити змову нову,
Що берло й пошану йому відбере.
Та мене не облестить розмовами він
Медяними, погрози суворої страх
Таємниці від мене не вирве, аж поки
З кайданів жорстоких мене звільнить,
І за цю нестерпну ганьбу
Побажає сам заплатити.

Хор

Антистрофа 2

Відваги повен, ти ніколи
Гіркій біді не улягав.
Та надто вільно мовиш ти,
За тебе душу нам проймає жах пекучий,
За долю журимось твою,—
Як через море страждань
В тиху пристань ти
Сам допливеш, непохильний-бо волею Кроносів
Син, недійманє у нього серце.

Прометей

Я знаю, що лютий, жорстокий Зевс,
Справедливість йому — його самоволя;
Але прийде час —
Злагіднішає він під ударом важким,
Погамує свій безнастанний гнів,
І дружній зі мною закласти союз
Поспішить він до мене назустріч.

Епісод перший

Хор

(Старша Океаніда)

Скажи всю правду, розкажи докладно нам,
В якій провині Зевс, тебе винуючи,
Глумує з тебе тяжко і безчесно так,—
Скажи, як ця розмова не гнітить тебе.

Як боляче, як важко це розказувать,
Та гірко ж і мовчати,— так і так болить.
Як боги вперше почали злоститися
І учинивсь між ними лютий заколот,—
Одні-бо скинуть намагались Кроноса,
Щоб Зевс владарив, інші ж їм противились,
Царем богів Кроніда не бажаючи,—
В той час титанам радив якнайкраще я,
Урана й Геї дітям, та умовить їх
Не міг я. Буйним серцем зневажаючи
Ті хитрощі, самою тільки силою
Вони здобути владу сподівалися.
Не раз я чув провіщення від матері
Феміди-Геї (під двома іменнями
Єдина постать), як скінчиться заколот.
Тоді не тиском сили, не потужністю,
А підступом належить подолать богів
(Вони ж мене не вшанували й поглядом,
Коли я перед ними говорив про це).
Тому волів я краще в цих обставинах
Вдвох з матір'ю допомагати Зевсові,
Як-то допомагає вільний вільному.
Безодня чорна тартару моєю лиш
Порадою — і Кроноса одвічного,
І всіх його сподвижників поглинула.
За цю послугу карою жахливою
Владар богів жорстоко відплатив мені.
Властиво-бо усім тиранам хворіти
На боязку до друзів недовірливість.
Питали ви, з якої це причини він
Глумує так із мене,— все з'ясую вам.
Трон батьківський посівши, між богами він
Дари почесні поділив і кожному
Дав владу. Тільки для людей знедолених
Не залишив нічого, весь-бо смертний рід
Хотів він винищити й насадить новий.
Ніхто, крім мене, опір не чинив йому,
А я — наважився. Людям я рятунок дав,
Щоб їм, розбитим громами Кроніона,
На чорне дно аїду не спускатися.
За це ось муки зазнаю такої я,—
Що й глянуть страшно, а не те, що стерпіти.
До смертних жалісливому — мені жалю

Нема; немилосердний був до мене Зевс,
Але й його неславить це стидовище.

Хор

З заліза треба серце мати, з каменю,
З тобою щоб не мучитись стражданнями
Твоїми, Прометею! Їх не бачити
Воліли б ми — палає серце в жалощах!

Прометей

На мене друзям гірко вже й дивитися.

. . . . . .

Хор

Крім цього, більше не вчинив нічого ти?

Прометей

Позбавив смертних прозирання долі я.

Хор

Які ж від цього ліки ти їм винайшов?

Прометей

Я їх сліпими наділив надіями.

Хор

Велику смертним поміч дарував ти цим.

Прометей

Вогонь, крім того, дав я їм в супутники.

Хор

Вогнистий промінь — тим недовгоденним дав!

Прометей

Вогонь навчить їх багатьох умілостей.

Хор

За це тебе Кроніон, так караючи...

Прометей

Катує, мучить, глуму не послаблює.

Хор

Невже твоїй недолі і кінця нема?

Прометей

Не буде, якщо сам не схоче Зевс того.

Хор

Чи схоче ж він? Яка надія? Бачиш ти,
Що погрішив? Нелегко нам це мовити
І боляче для тебе. Та облишмо це,—
Шукаймо краще із біди визволення.

Прометей

О, легко тому радити нещасного,
Хто навіть і ногою не торкнувсь біди.
Але ж усе це добре наперед я знав.
Свідомий гріх, свідомий, не зрікаюся,—
Помігши смертним, я себе на муки дав.
Та знемагати в муках не гадав я тут,
На кручі цій високій, у самотності,
На скелях, що мені на долю випали.
Страждань ви не оплакуйте теперішніх —
Зійдіть додолу з колісниці й слухайте,
Що має статись, і про все довідайтесь.
Явіть, явіть увагу,— з тим, хто мучиться,
Помучтесь разом: Тож біда, блукаючи,
Одних сьогодні, других — завтра здибає.

Хор

Не відмовимо послуху ми
Тобі, Прометею! Ногами легкими
З бистролетного повозу зійдемо ми,
З ефіру, де птахів прозорі шляхи,
До стрімкої підійдемо скелі,—
Про муки твої
Бажаємо все ми почути.

На крилатому коні з'являється Океан.

Океан

Довгу-довгу до краю пройшовши путь,
Я до тебе прибув, Прометею,
Легкокрилого птаха направивши літ
Без удил, зусиллям волі самої.
Знай же, горем і я вболіваю твоїм,
Ще й спорідненість наша до того мене
Спонукає.
А коли б і не рідний ти був, то нікого
Не шаную я так, як тебе.
Що правду я мовлю, дізнаєшся сам,—
Лестити лукаво не личить мені.
Розкажи мені, як же тобі помогти,

Щоб ти не сказав, ніби маєш ти друга,
Вірнішого від Океана.

Прометей

Це що? І ти моєї муки глядачем
Прийшов? Та як ти зважився, покинувши
Одноіменні хвилі й самостворені
Печери кам'яні, в залізородний край
Податись? То для того ти прийшов сюди,
Щоб висловити в горі співчуття мені?
На Зевсового друга, що поміг йому
Здобути трон і владу, подивись тепер,—
Якої муки зазнаю від нього я?

Океан

Все бачу, Прометею, і порадити
Тебе хотів би якнайкраще, хоч ти й сам
Тямущий. Вдачу виправ, сам себе пізнай
І оновись — новий-бо й над богами цар.
А гострими словами будеш кидатись —
Почує Зевс, хоч би й багато вище він
Сидів, і знай — пекучий біль теперішніх
Страждань цих лиш дитячою забавою
Тоді здаватись буде. Погамуй себе,
Нещасний, з мук цих пошукай визволення.
Вже застаріли, може, ці слова мої,
Проте ж відплату й сам високодумної
Розмови, Прометею, розумієш ти,
А все ж ти, й мук зазнавши, непокірливий,
Не поступився, мовби ще бажаючи
Нових собі накликати. Наукою
Скористуйся моєю, на рожен не лізь
І пам'ятай: суворий, самовладний цар
Керує світом. Я ж піду та спробую,
Як із цієї муки врятувать тебе.
А ти — будь спокійніший, не зухвалься отак,
Хіба не знаєш, при твоєму розумі,
Яка буває дяка марнословцеві?

Прометей

Тобі я заздрю, бо тепер безвинний ти,
Хоча й на все зі мною разом важився.
Тож не турбуйся мною,— невблаганного
Ти не переконаєш. Стережися-бо,
Щоб і собі цим лиха не накоїти.

Океан

Умієш ближніх краще ти порадити,
Аніж себе,— це знаю з дій, не з слів твоїх.
Отож у путь не заважай іти мені.
Я певен, певен, що твоє визволення
Я в подарунок від Кроніда матиму.

Прометей

Хвалю тебе і завжди буду дякувать
Тобі за це я. Не ослаб ти запалом,
Та не турбуйся,— хоч і як хотів би ти
Мені в пригоді стати, без полегкості
Для мене марно ти себе трудитимеш.
Хай вже мені погано, та не хтів би я,
Щоб іншим це до горя спричинилося.
О ні, й без того тяжко вболіваю я
Недолею Атланта, брата рідного,
Що десь стоїть на Заході далекому,
Стовпи землі і неба — нелегкий тягар —
Могутніми плечима підпираючи.
І жаль мені Тіфона стоголового,
Печери Кілікійської осельника,
Оту потвору, від Землі народжену,—
Приборкану, безсилу; проти всіх богів
Повстав він, і пашіла буйним полум'ям
Із пащі смерть; вогнем Горгони блискало
З очей, які загрожували Зевсові.
Але метнув стрілою недріманною
На нього Зевс; упавши з неба, блискавка
Зухвалі нахваляння зупинила враз,
І спопелів він, просто в серце вражений;
Безтямним, розпростертим над протокою
Морською тілом він лежить, пригнічений
Корінням Етни: на вершині сидячи,
Гефест кує залізо. Але вирвуться
Колись із верхогір'їв ріки полум'я
І язиками пожеруть неситими
Рясні поля Сіцілії родючої,
У громі-блисках бурі вогнедишної
Тіфон всепожирущу лютість вивергне,
Сам громом Зевса на вугілля спалений.
Мене не потребуєш ти навчителем,
Отож, як сам умієш, і рятуй себе.

Свою недолю до кінця я витерплю,
Аж поки гнів у серці вщухне Зевсовім.

Океан

Чи й досі, Прометею, ти не відаєш,
Що слово — лікар гніву найлютішого?

Прометей

Коли завчасно стримувати в серці гнів,
А не тоді гасити, як палає він.

Океан

Скажи мені, що бачиш небезпечного
В моєму піклуванні та відважності?

Прометей

І нерозважну простоту, і марний труд.

Океан

На хворість цю послабувать дозволь мені,—
Дурним здаватись — вигідно розумному.

Прометей

І цю провину за мою вважатимуть.

Океан

То цим мене додому ти спроваджуєш?

Прометей

Щоб не придбав ти ворога плачем оцим!

Океан

Того, що на престолі всемогутньому?

Прометей

Остерігайся серце прогнівить йому.

Океан

Повчальна, Прометею, ця біда твоя

Прометей

Рушай, іди — тримайся свого розуму.

Океан

Податись у дорогу вже і сам я мав.
Уже-бо птах четвероногий крилами
Розлогу потрясає путь повітряну,—
Спочити дома, в стайні, поспішає він.

Океан відлітає.

Стасим перший

Хор

Строфа 1

Плачемо ми, о Прометей,
Смуток і жаль — доля твоя!..
Лицями нам струмені сліз,
Мов з джерела, в ніжних очей
Буйно біжать... Нині-бо Зевс,
Повен злоби, власну пиху
За керівний взявши закон, богам прадавнім
Згорда списом грозить могутнім.

Антистрофа 1

Стогін і зойк чути кругом —
Повна ридань ціла земля:
Давніх часів велич твою,
Долю і честь кревних твоїх
Славлять гірким смертні плачем,—
Всі, що живуть на цілині
Азійській, всі зойком в один злилися стогін —
Жаль за твої страждання люті.

Строфа 2

Діви-верхівні в Колхіди,
У боях неполохливі,
Скіфів юрми, що далеко
За болотом Меотіди
Край посідають дикий;

Антистрофа 2

Арабійці — квіт Ареїв,
Стрімковерхого краяпи
Города біля Кавказу,—
Враже військо в брязкотінні
Гострокінчастих ратищ.

Тільки одного раніше ми знали
Титана в сталевокайданових муках,—
Бога Атланта, й понині —
Сила і міць — він хребтом підпирає потужним
Неба важке склепіння...
Ревуть прибоєм, стогнуть бурупи,
Ридає моря глибочінь,
Аїду чорна загула безодня,
Журно журкочуть прозорі струмки,—
Джерела рік жалем спливають.

Прометей

Не думайте, що то з сваволі й гордощів
Мовчу я,— в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божествам оцим
Розподілив почесної судьби дари?
Мовчу вже, ви-бо знаєте й самі про це,—
Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
Не для докору людям це розказую,—
Лише щоб силу показать дарів моїх.
Вони раніше й дивлячись не бачили
І слухавши не чули, в соннім мареннї
Ціле життя без просвітку блукаючи.
Не знали ні теслярства, ні підсопячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
Для зим холодних, і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять — цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.

Я вінколюбних коней в коліспиці вприг —
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летючі льнянокрилі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

Хор

Вже й розум губиш у гапебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений,
Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
Собі самому ліків не знаходячи.

Прометей

Та вислухайте далі, і здивуєтесь,
Які я мудрі винайшов умілості
Й мистецтва,— з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загибав лікарської,—
Я їх навчив вигойні ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
Установив, і перший сни я визначив,
Що справджуються; роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів,
І льоту хижих, кривопазуристих птиць —
Яка на добре чи на зле провісниця;
Усі пташині з'ясував я звичаї —
І як живе з них кожна й чим годується,
Яка в них ворожнеча і любов яка.
Я показав, якими мають нутрощі
У жертви бути, щоб богам подобатись,
Якими — жовчі і печінок кольори.
Товстепні стегна попаливши й тельбухи
Тварин жертовних, викрив перед смертними
Я потаємну вмілість передбачення
В огнистих знаках, ще ніким не бачених.
Це все — від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби — залізо, мідь, срібло і золото —
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.

А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея — всі в людей умілості.

Хор

Про смертних не турбуйся понад міру ти.
І не занедбуй у нещасті сам себе,—
Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
Ти перед Зевсом міццю не поступишся.

Прометей

Всевладна Доля вирок не такий дала,—
Ще безліч муки й катувань ще тисячі
Я перетерплю, поки з пут цих визволюсь.
Безсила вмілість перед Неминучістю.

Хор

А хто стерничий тої Неминучості?

Прометей

Три Мойри і всепам'ятні Еріннії.

Хор

Невже сам Зевс їм силою поступиться?

Прометей

Йому своєї долі не уникнути.

Хор

Хіба Кронід не завжди царюватиме?

Прометей

Про це вам не дізнатись — не випитуйте.

Хор

Велику, видно, криєш таємницю ти.

Прометей

Зверніть на інше мову,— розголошувать
Про це не час, це мушу якнайглибше я
Ховати,— таємниці як дотримаю,
То з мук ганебних і кайданів визволюсь.

Стасим другий

Хор

Строфа 1

Зевс можновладний на нас
Хай свою міць не насилає ніколи!
Хай богам ми в жертву благальну принести
Не баримося биків
Там, де хвиль Океана-отця невгавний шум!
Й словом не схибити нам —
Це бажання завжди плекаймо в серці своїм.

Антистрофа 1

Солодко бавити нам
Довгий свій вік в радісно-буйних надіях,
Світлих мрій мед серцю в поживу давати —
Та від жалю тремтимо,
Зрячи в лютих без ліку муках тебе...
Зевса-бо не боячись,
Ти свавільно смертних шануєш, о Прометей!

Строфа 2

Сподівайся подяки невдячної,
Друже! Поміч яка,
Порятунок який — від тих недовгоденних!
Чи не знав ти — безсиллям кволим, наче мрія,
Рід сліпий людства бездольного спутано.
Смертних воління ніколи
Вічного ладу не зрушить —
Волі Зевса не здолає.

Антистрофа 2

Від недолі твоєї ми навчені
Цього, о Прометей.
Чи такими тебе піснями всі вітали
Ми навколо купелі шлюбної і ложа
В світлий час радості — втіхи весільної,
В час, як, дарами схиливши,

Нашу сестру Гесіону
За свою ти взяв дружину?
Вбігає божевільна Іо,— в неї на лобі коров'ячі роги.

Іо

Що за край? Що за люди? І хто це стоїть,
Обмаяний бурями, в путах міцних
На скелі стрімчастій? За злочин який
Він терпить цю кару? Повідай, куди
Я, нещасна, тепер заблукала?
А-а-а!
Знов овід цей жалить мене, бездольну,
Жахає знов пастух тисячоокий —
Аргоса привид, сина Землі!
Зором лукавий — мчить по світах,
Його земля й по смерті не приймає.
І, знедолену, мене гонить він,
Схудлу з голоду, понад рінь морську!

Строфа

Десь дуда гуде восколіплена,
Смутен сон навіваючи...
Ой куди, куди та й завів мене
Блукань довгий шлях?
І за що, Кроніде, за який гріх
На мене наслав ти оцих мук гіркий біль?
О-ой!..
І, оводом жахаючи,
Нещасну діву мучиш божевільну?..
Попали вогнем, під землею скрий,
Морським звірам дай
Мене в поживу, о царю, благань
Не зневаж моїх!
Доволі я блуканнями
Намучилась, а як із муки вимкнути —
І досі я не знаю.
Почуй діви-телиці жальний зойк!

Прометей

Як не почути гнаної злим оводом
Іпаха доньки, що, опікши Зевсові
Коханням серце, Гери гнів накликала
І от — блукає гонами безкраїми.

Антистрофа

Звідки батькове ім'я знаєш ти?
Хто ж ти сам, безталаннику,
Що біду мою оповів мені,
Безталанниці?
Назвав ти недугу, що веснінням
Богівським жалить-сушить мій мозок весь час.
О-ой!..
І скоками шаленими
Сюди я в муках голоду примчала,
Гнана ревністю Гери гнівної.
Чи страждає хто,
О нещасливий, так, як мучусь я?
Та скажи мені,
Що далі перетерпіти
Я ще повинна,— ліками цілющими
Порадь мене, як знаєш.
Озвись! Діві блуденній скажи все.

Прометей

Все розповім я, що почути хочеш ти,
В прості слова загадок не вплітаючи,
Як личить перед другом відкривать уста,—
Вогнеподавця Прометея бачиш ти.

Іо

О ти, що смертним спільну користь виявив,
Бездольний Прометею, за що терпиш так?

Прометей

Над муками своїми щойно плакав я.

Іо

Тож і для мене ласки не відмовиш ти?

Прометей

Спитай — якої, і про все дізнаєшся.

Іо

Скажи, хто до бескету прикував тебе?

Прометей

Веління Зевса, а рука Гефестова.

Іо

А за який ти злочин терпиш кару цю?

Прометей

І того досить, що тобі вже мовив я.

Іо

Скажи одно лиш: чи коли настане край
Блукань оцих для мене, нещасливої?

Прометей

Не знати цього краще, ніж довідатись.

Іо

О, не ховай, що маю перетерпіти!

Прометей

Тобі цієї не відмовлю послуги.

Іо

Чому ж із відповіддю ти загаявся?

Прометей

Я б рад, та дух боюся твій стривожити.

Іо

Не дбай про мене більше, аніж я сама.

Прометей

Сама ти побажала — ну, то вислухай.

Хор

Стривай! Частина втіхи хай дістанеться
І нам. Раніш довідаймось од неї ми,
Як саме ця недуга з нею сталася,
Від тебе ж хай почує про кінець біди.

Прометей

Іо, вчинити ласку їм повинна ти,
Вони ж до того й сестри твому батькові.
Тож радісно і плакать, і жалітися
На долю перед тими, хто, вчуваючи
Жалі твої, сльозами й сам умиється.

Іо

Не знаю, як вас можна не послухати,—
Про все ви в простій повісті почуєте,
Дарма що я крізь сльози повідатиму
Про бурю богонаслану й спотворення

Мені, нещасній, і людського образу.
Не раз у пітьмі ночі сонні видива,
Світлицею витаючи дівочою,
Мені шептали: «О щаслива дівчино,
Пощо дівуєш довго? Шлюб величний ти
Могла б узяти, сам-бо Зевс — опалений
Жаги стрілою і Кіпріди радощі
З тобою хтів би розділить. Божистого
Не відкидайся ложа,— до Лернейських лук,
Де батькові кошари і стада, приходь
Очей жадобу вдовольнити Зевсові».
Щоночі цими снами опанована,
Я мучилась, нещасна, доки батькові
Розповіла я про вночішні видива.
Провісників в Додону і до Піфії
Він посилав численних, щоб довідались,
Як словом чи ділами догодить богам.
Вони вертались і в неясних висловах
Двозначну, темну відповідь приносили.
Діждав Інах ясної врешті провісті:
Було йому виразно оповіщено —
Мене із дому і з вітчизни вигнати,
Щоб безнастанно по світах блукала я,
А не схотів би, то вогниста блискавка
Спаде від Зевса і попалить рід увесь.
Провіщенню Локсієвому вірячи,
Отець мій з хати рідної прогнав мене.
Обом було нам важко, але Зевсова
Узда його до того приневолила.
І враз я розум і подобу втратила
Й, жалистим гнана оводом, як бачите —
Рогата — мчала скоками шаленими
До джерела Керхнеї добропитної,
До пагір Лернських, і земленароджений
Пастух, гнівоневтомний Аргос гнав мене
І скрізь очима стежив незліченними.
Життя від нього нагла відібрала смерть,
Мене ж і далі, жалену злим оводом,
Цей з краю в край ганяє божественний бич.
Ти чув усе. Скажи, як можеш, чим мов
Скінчиться лихо. Та, в біді жаліючи,
Мене словами не втішай облудними,—
Нещиру мову слухать — то найгірший біль.

Тренос

Хор

Ой годі, годі, зупинись!
Та ніколи-бо й не гадали ми,
Що нам слух торкне дивна мова ця
І нестерпучих, непосильних мук оцих
Жахний глум-ганьба
Дволезим вістрям пройме душу нам!
Ой доле, доленько...
Іо нещастя трепетом ноймає нас!

Прометей

Зарано, повні страху, ви ридаєте,—
Заждіть, і до останку все почуєте.

Хор

То говори,— стражденникам так радісно
Кінця скорботи наперед дізнатися.

Прометей

Вас вдовольнив я радо в попередньому
Бажанні — пожадали-бо довідатись
Від неї ви самої про біду її.
Послухайте ж, які страждання дівчина
Від гніву Гери має перетерпіти.
А ти, дитя Інахове, слова мої
Складай у серці, щоб блуканням знати край.
Йди на схід сонця крізь поля неорані
І дійдеш до кочів'я Скіфів. В плетених
Наметах, на колесах вік живуть вони
На вольній волі, всі далекосяглими
Озброєні стріла́ми. Не підходь до них,
Але направ над берегом ступні свої,
Де стогне море під стрімкими скелями.
Ліворуч там Халіби-ковалі живуть,
Їх стережися,— дикі, негостинливі
Вони. Йди далі до ріки Напасниці,
Непомилково названої так,— її
Не переходь, неперехідну, поки аж
Хребта Кавказу дійдеш височенного,—
З його вершин бурхливий рине струмінь цей.
Сусідні зорям перейшовши бескети,

Іди на південь і ватаги здибаєш
Дів-амазонок, що мужів ненавидять,—
При Термодонті й Темискірі їх житло,
Де кораблі жахає Салмідеської
Затоки паща — мореплавців мачуха.
Ті амазонки радо проведуть тебе,
І дійдеш ти до Істму Кімерійського —
Тісних воріт приморських. Далі сміливо
Протоку Меотійську переплинеш ти,
І славна в людях пам'ять переправі цій
Зостанеться,— в честь тебе називатимуть
Її — Боспор. Європи грунт покинувши,
На суходіл Азійський ти дістанешся.
Що ж, цар богів — чи не до всіх однаково
Жорстокий? Зажадавши бог із смертною
З'єднати ложе, на блукання сам її
Прирік він. І гіркого ж ти, о дівчино,
На шлюб собі спіткала нареченого!
Все, що від мене чула ти сьогодні тут,
Я не назвав би навіть передмовою.

Іо

Ой леле, леле...

Прометей

З болючим зойком знову застогнала ти!
Що ж буде, як і дальші лиха знатимеш?

Хор

Які ж їй далі муки, чи розкажеш ти?

Прометей

Бурхливе море згуби нещасливої.

Іо

То нащо й жити! Чи не краще з дикої
Верховини сторч головою кинутись,
Об землю вщент розбитись і звільнитися
З цієї муки! Раз умерти легше-бо,
Ніж день у день так тяжко-гірко мучитись.

Прометей

А як би ти мої страждання стерпіла!
Адже ж мені і вмерти не присуджено,—
Була б та смерть увільненням од мук моїх,
А так — моїм стражданням і кінця нема,
Аж поки Зевс не упаде з державності.

Іо

Невже владання Зевсове повалиться?

Прометей

Раділа б ти, гадаю, це побачивши?

Іо

Чому ж би й ні, як мучусь через нього я!

Прометей

Отож дізнайся — це направду станеться.

Іо

Хто ж самовладці берло відбере йому?

Прометей

Він сам — через бажання нерозсудливі.

Іо

А як? Скажи, як не пошкодить мова ця.

Прометей

До шлюбу ставши, потім жалкуватиме.

Іо

З богинею чи смертною — скажи мені?

Прометей

Нащо тобі? Невільно говорити це.

Іо

Невже дружина відбере від нього трон?

Прометей

Дитя родивши, від отця могутніше.

Іо

І неспроможний долі він уникнути?

Прометей

Ні, як не буду вільний від кайданів я.

Іо

Хто б проти волі Зевса міг звільнить тебе?

Прометей

Йому з твоїх потомків бути суджено.

Іо

Як кажеш? Син мій із біди звільнить тебе?

Прометей

Так, третій по десятому народженні.

Іо

Нелегко зрозуміти це провіщення.

Прометей

Ти й про свої нещастя не допитуйся.

Іо

Обіцяної ласки не відмов мені.

Прометей

Із двох я подарую щось одне тобі.

Іо

Із чого саме — поясни, хай виберу.

Прометей

Що ж, вибирай — чи про останок мук твоїх
Розповісти, чи про моє визволення?

Хор

Яви одну ти ласку їй, а другу — нам,
Прохання не занедбуючи нашого:
Їй сповісти подальшого блукання шлях,
А нам скажи про твого визволителя.

Прометей

Як хочете, не буду сперечатися,—
Про все, що ви бажали, розкажу я вам.
По-перше, про твою, Іо, блуденну путь —
Ти ж запиши це на таблицях пам'яті.
Потік той перейшовши, суходолів грань,
Прямуй на пломенистий, сонцесяйний Схід.

Минувши моря гомін, ти добудешся
До передгір Кісфени — піль Горгонових,
Форкіди там домують, з видом лебедів
Три діви староденні,— спільне око в них
І зуб один, ні сонце їм не сяє вдень,
Ні місяць — серед ночі. Недалеко там
Є три Горгони — людоненависниці,
Крилаті сестри змієкосі,— глянувши
На них, людина без дихання падає;
От їх, кажу, і треба стерегтись тобі.
Послухай далі про нові страховища:
Не йди до грифів гостродзьобих, Зевсових
Псів негавкущих; бійся й раті кінної
Тих арімаспів однооких,— житла їх
Вздовж берегів Плутона злотохвильного.
Від них тікай і прийдеш у далекий край
До чорного народу, що при сонячних
Живе джерелах, там, де Ефіоп-ріка.
Йди берегом до водоспадів, де з висот
Біблоських добропитні хвилі котить Ніл
Священний. На трикутну землю виведе
Тебе він в гирло нільське, де тобі, Іо,
Й синам твоїм побудувати висілок
Дано далекий. Що ж для тебе в мові цій
Незрозуміле, темне, то про все мене
Перепитай і знатимеш докладно все,—
Дозвілля в мене більше, ніж хотів би я.

Хор

Як далі ще розповідати маєш їй,
Щось проминувши, про гіркий блукання шлях,
То говори,— а все сказав, то вияви
До нас ти ласку — пригадай, що просимо.

Прометей

Про шлях мандрівний чула до кінця вона.
Але щоб знала, що не марно слухала,
Скажу їй, що раніше перетерпіла,—
Хай доказом це буде на слова мої.
Тож оповідань промину багато я
І до останніх перейду блукань твоїх.
Коли прийшла ти до землі Молоської,
Додони недалеко крутогорої,
Де храм пророчий Зевса Феспротійського,

Там — диво невимовне! — віщим шелестом
Дуби пророчі мовили без загадок,
Що ти дружина славна будеш Зевсові.
Чи ще й тепер ця мова не лестить тебе?
Відтіль, безумством жалена, помчала ти
Шляхом приморським до затоки Рейської
І знов верталась гонами шаленими.
В часи прийдешні — знай це — Іонійською
Оту морську затоку називатимуть
На спогад людям про твою блуденну путь.
Тобі ознака буде це, що розум мій
Далеко більше бачить, ніж одкрито всім.
І їй, і вам я разом далі все скажу,
На слід вернувшись мови попередньої,
В самому гирлі пільським, на краю землі,
В розлогих плавнях місто Каноб найдеш ти.
Там Зевс тобі поверне розум дотиком
Руки пестливим, і породиш чорного
Епафа, соіменного зародженню
Від Зевса. Урожаї він збиратиме
З землі, що Ніл широководий зрошує.
У поколінні п'ятім п'ятдесят сестер
Вернеться в Аргос, не з бажання власного —
З братителями шлюбу уникаючи
Покревного. Ті ж у поривi хтивості,
Мов яструби, голубок полюватимуть,
На ловах шлюбу гонячись невловного.
Але не дасть їм заздрий бог дівочих тіл.
Земля Пелазга прийме... вбитих Аресом
Через жіночі руки, що вночі разять;
Дружина кожна віку збавить мужеві,
Мечі дволезі в їх крові купаючи,
Хай втішить так Кіпріда й ворогів моїх!
Одна лиш, любощами зачарована,
Ослабне духом і не вб'є заснулого,
Воліючи вже краще слабодухою,
Аніж смертоубивцею уславитись.
Царів Аргоських з неї розпочнеться рід.
Багато слів потрібно, щоб сказати все.
Із цього роду вийде славний стрілами
Герой,— мене він визволить із мук тяжких.
Від титаніди-матері, прадавньої
Феміди, це провіщення було мені.

Коли і як то буде — надто довго це
Розказувать, та й користі — ніякої.

Іо

Ой леле, ой леле...
Запалало в мені божевілля знов,
Безжального овода гостре жало
Пече без вогню!
І жахається серце, і груди рве,
І обертом очі кружляють мені,
Кудись пориває безумний шал,
І язик мій у спраглих німіє устах,—
Каламутним годі здолати словам
Божевілля навальну хвилю.

(Охоплена божевіллям, Іо втікає).

Стасим третій

Хор

Строфа

Мудрий, о мудрий був той,
В думці хто мав перший, а потім уголос
Нам провістив, що належить
З рівними шлюб нам брати, далеко-бо
Краще це, ніж, бувши голотою,
Прагнути шлюбу з тією, що в розкошах
Мліє, своїм пишаючись родом.

Антистрофа

Мойри, о мойри, хай з нас
Жодну вам трьом не випадає ніколи
Зріти на Зевсовім ложі!
Хай із небес нам мужа не відати!
Горне жах нас, немужелюбною
Зрячи дівочість Іо, в гірких блуканнях
Пещену Гери карою злою!

Епод

Ми рівного не боїмося шлюбу —
Коли б лише любов богів могутніх
Нас не нагляділа пенатлим оком?
Борпя то незборенна, певихідна путь.
Що буде з нами? Як нам і куди
Від Зевса, від жаги його тікати?

Ексод

Прометей

Хоч Зевс і гордий серцем — злагіднішав,
До шлюбу він такого-бо ладнається,
Який його із трону скине й царської
Позбавить влади. Отоді-то батькове
Кляття справдиться, що наклав на кривдника,
З престолу Крон упавши стародавнього.
А як з біди такої Зевсу вимкнути —
З богів нікому не добрати способу.
Лиш я це знаю. Хай, на троні сидячи,
Він тішиться громами піднебеспими,
Хай сипле з рук вогнями-блискавицями.
Та вже не допоможе це ніяк йому —
Впаде безславно і не підведеться він,
Такого-бо на себе нездоланного
Тепер противоборника готує він,
Що той палкіше блискавиці полум'я
Знайде і грім грімкіший від небесного;
Морям грозу і землям потрясателя —
Тризубця він розтрощить Посейдонові,—
Тоді довідається Зевс повалений,
Що рабство — це щось інше, аніж влади трон.

Хор

Чого бажаєш, те й пророчиш Зевсові.

Прометей

Не тільки я бажаю, але й буде так.

Хор

Хтось, видно, і над Зевсом пануватиме?

Прометей

Він кару тяжчу, аніж я, терпітиме.

Хор

Як слів цих вимовляти не боїшся ти!

Прометей

Чого ж боятись? Смерті непідлеглий я.

Хор

Наслати муки ще лютіші може він.

Прометей

Хай шле — нема для мене несподіванок.

Хор

Той мудрий, Адрастеї хто вклоняється.

Прометей

Шануйте ви владущих і улещуйте,
Для мене ж менше від нічого важить Зевс,—
Хай робить що захоче цей короткий час,
Недовго він богами керуватиме.
Та он від Зевса, бачу, посланець біжить —
Прийшов він, певно, із новою звісткою,
Оцей служник тирана новочасного.

З'являється Гермес.

Гермес

До тебе, мудрія гостроязикого,
Богів зрадливця, а людей шановника,
До тебе, вогнекрадця, промовляю я!

Звелів отець все розказать про шлюб отой,
Що через нього, похвалявсь ти, влади він
Позбудеться. Докладно і виразно все
Ти, Прометею, розкажи без загадок!
Цю путь удруге не примушуй міряти,—
Сам знаєш-бо, цим Зевса не власкавити.

Прометей

Яка зарозуміла й гордовита вся
Розмова ця прислужника богівського!
Недавно ви при владі стали й мислите
У замках безпечальних домувать повік?
Падіння двох тиранів чи не бачив я?

Побачу, як і третій, що при владі є,
Впаде ганебно й скоро. Сподівався ти,
Що цих богів новітніх я злякаюся?
Далеко ще до цього. Поспішай назад
Дорогою, якою і прийшов сюди,—
Нічого ти від мене не дізнаєшся.

Гермес

Отож-бо цим зухвальством і сваволею
Себе й завів ти в безвихідь страждань оцих.

Прометей

Свого нещастя на негідне рабство я
Не проміняю,— це запам'ятай собі.

Гермес

Мабуть, у рабстві краще бути в скель оцих,
Ніж Зевса-батька вісником довіреним?

Прометей

Отак і треба зневажать зневажників.

Гермес

Ти муками своїми мовби тішишся?

Прометей

Я тішуся? Такої ворогам моїм
Жадав би я утіхи, й серед них — тобі.

Гермес

За ці нещастя і мене винуєш ти?

Прометей

Скажу одверто,— ~~всіх богів ненавиджу,~~
За добре злим мені вони віддячили.

Гермес

Як подивлюсь я — справді тяжко хворий ти.

Прометей

Як хворість то — ненавидіти ворога.

Гермес

Але ти в щасті був би ще нестерпніший!

Прометей

Ой-ой!

Гермес

Ой-ой? Це слово невідоме Зевсові.

Прометей

Старіючи, усього час навчить його.

Гермес

А ти ще й досі не навчився розуму.

Прометей

Ба ні,— не розмовляв би я з прислужником.

Гермес

Нічого, видно, батькові не скажеш ти?

Прометей

Не дякувать чи можу, оласкавлений!

Гермес

Глузуєш ти із мене, ніби з хлопчика.

Прометей

Чи ти ж не хлопчик? Навіть ще дурніший ти,
Якщо від мене сподівавсь довідатись.
Ні мук таких немає, ані хитрощів,
Щоб ними Зевс присилував сказати це,
Аж поки пут ганебних не розв'яже він.
Нехай палючим кидає він полум'ям,
Завіє все снігами білоперими,
Громами хай загрожує підземними,—
Нічим мене сказати не присилує,
Кому його належить з трону скинути.

Гермес

Побачиш сам, чи допоможе це тобі.

Прометей

Все передбачив і давно вже зважив я.

Гермес

Наважся, о наважся, перозсудливий,
Хоч задля мук цих розумніше мислити.

Прометей

Дарма, мов хвиль прибоєм докучаєш ти
Вмовлянням. Не думай, що, лякаючись
Погрози Зевса, стану я, мов женщина,
Благать, кого ненавиджу, й ламатиму
Я руки по-жіночому, щоб змилувавсь
І увільнив з кайданів,— ні, не буде так.

Гермес

Багато, але марно розмовляв я тут.
Ні, цього серця не зм'якшить благаннями.
Мов огир неїжджалий, він узду гризе,
Пручається і з віжками змагається.
Та кволі, недоречні хитрування ці,—
Сама лиш самопевність нерозумного
Не варта аж нічого. Як словам моїм
Ти не скоришся — глянь, якою бурею
Хвилешна хвиля муки неминучої
Тебе настигне. Скелі стрімковерхі ці
Розтрощить батько громом-блискавицею
Полум'яною, і обійми каменю
Твоє сховають тіло. Довгі сповняться
Віки, аж поки вийдеш знов на світло ти
Й орел кривавий, цей крилатий Зевсів пес,
Шматки великі рватиме пожадливо
Від твого тіла, і щодня приходити
Цей буде гість незваний і печінкою
Живитися твоєю почорнілою.
Стражданням цим не дожидай закінчення,
Поки з богів котрий у тяжких муках цих
Тебе заступить і в Аїд безпромінний
За тебе зійде, в глиб сумного Тартару.
Над цим подумай. Не хвальба порожня то,
А вирок найсуворіший, бо в Зевсових
Устах нема неправди, свого слова він
Додержує. Тож роздивись, роздумайся
І не вважай зарозумілих гордощів
За кращі від звичайної розважності.

Хор

Здається, все до речі говорив Гермес:
Пихи позбутись радить він і мудрої
Розважності шукати. Тож послухайся,
Ганьба для мудрих — помилки триматися.

Прометей

Все я знáв наперед, що звістив він мені.
Мук зазнати ворогу від ворогів —
Не ганьба. Хай же ринуть на мене вогню
Дволезого кучері; неба ефір
Хай від грому, від натиску буйних вітрів
Розірветься на частки: землю важку

Аж до самих основ, до коріння її,
Переможний хай похитне буревій;
В шумуванні шаленім хвилі морські
Хай сплетуться з шляхами небесних світил.
В вировому коловертні долі нехай
Закинуть в Тартару чорну глибінь
Моє знесилене тіло — на смерть
Ніколи мене не вбити!

Гермес

Такі розмови, такий рішенець
Лише від безумця можна почути!
Та й чи довго йому збожеволіти в цій
Недолі й шаленість послабити чим?

(До Океанід).

Але ви, що стражденним горем його
Вболіваєте тужно,— швидше біжіть
Якнайдалі від цих непривітних місць.
Щоб розум ясний не змутило вам
Неослабне грому рикання.

Хор

Говори щось інше, такої порадь,
Щоб послухали ми, не до мислі-бо нам
Своє ти промовив нестерпне слово.
На негідний учинок підбурюєш нащо?
Ми готові все перетерпіти з ним,
А до зрадників вчились ненависті ми,
І з пороків усіх —
Для нас найогидніша зрада.

Гермес

Отож пам'ятайте, вам мовив я все
Наперед,— як надійде нещастя, тоді
Вже на долю не ремствуйте і не кажіть,
Що вас кинув в біду несподівану Зевс.
Ні, не він, а самі себе губите ви.
Бо, знаючи все, не нагло, як стій,
Не таємним опинитесь підступом ви
В невихідних тенетах Ати-біди,—
Заплутає вас недоумство.

Прометей

Не в розмовах пікчемних, а справді земля
Захиталась, і грому луни глухі

Вже ревуть недалеко, грізних блискавиць
Вже спалахують завитні полум'яні,
І куряву вихри крутять, женуть.
Супротивні вітри летять звідусіль
В незримненному герці,— заколот, бій,
Вітрове повстання! В страшній боротьбі
Все змішалось — повітря і хвилі морські!
Всю цю бурю наслав розлючений Зевс,
Щоб мене вжахнути.
О пречесна мати моя, о ефіре,
Що світлом усіх обіймаєш, поглянь —
Я страждаю безвинно.

При громі й блискавицях скеля з Прометеєм провалюється в безодню.

СОФОКЛ

ЦАР ЕДІП

ДІЙОВІ ОСОБИ.

Едіп.
Жрець.
Креонт.
Хор фіванських старійшин.
Тіресій.
Йокаста.
Гонець.
Пастух Лая.
Челядинець Едіпа.

Пролог

Едіп

О молоде старого Кадма пагіння!
Чого під вівтарями посідали тут,
Благальне віття у руках тримаючи?
А там — все місто фіміамом сповнене,
І співом молитовним, і стогнаннями?
А що я не від когось хочу знать про це,
Лиш сам почути, то до вас і вийшов я,
Едіпом славним поміж вами названий.
Скажи-бо, старче, говорить за інших тут
Тобі годиться, що вас привело сюди —
Страх чи якесь бажання? Вдовольнити вас
Готов я. Треба бути безсердечному,
Щоб не відчути жалю до благаючих.

Жрець

Едіпе, краю нашого володарю!
Ти бачиш: під поріг твій віку всякого
Зібрались люди,— ті, що не оперились
Для летів дальніх, ці ж — роками зігнуті,
Жреці, і я, жрець Зевсів, і від молоді
Обранці. Люд весь, віттями уквітчаний,
Сидить он біля двох святинь Палладиних
На площі й над Ісмени віщим попелом.
Все місто наше, бачиш сам ти, бурею
Збентежене страшною й голови піднять
З безодні хвиль не може закривавлених,
Все на полях безплідним гине зародком,
Худоба гине й діти ненароджені
У матерніх утробах. Вогненосний бог
Страшною губить місто моровицею,
Дім Кадмів — пустка, і Аїдів чорний дім
Все багатіє зойками й риданнями,
Тебе ні я з богами не рівнятиму,
Ні діти наші, що тебе благать прийшли,
Та першим серед люду й в життьовій біді
Вважаю, і в єднанні ласки божої.

Колись-бо ти, прийшовши в місто Кадмове,
Нас від данини визволив співучому
Страхіттю, хоч ніким не бувши навчений,
Не знав про нас і божою лиш поміччю —
Всі мовлять так і вірять — нам життя вернув.
Отож, Едіпе, наймудріший всіх мужів,
З благанням щирим нині ми прийшли сюди —
Знайди нам оборону, чи богівського
Глаголу чи й людського дослухаючи.
Відомо-бо, порада від досвідчених
Нам може дати вихід найдоцільніший.
О кращий з смертних, порятуй же місто нам!
О, зваж-бо і на себе! За минуле ти
По всій землі мав славу рятівничого,—
То щоб твою державність тим не згадувать,
Що ми, підвівшись, наостанку впали знов.
Тож будь несхибний, порятуй-бо місто нам.
Тебе знамення щасне привело до нас —
Нехай так само й нині пощастить тобі.
Якщо ти краєм нашим хочеш правити,
То краще людним, а не запустілим прав.
Не захистить ні корабель, ні вежі мур,
Як оборонців дужих вже нема на них.

Едіп

Нещасні діти! Знаю, знаю добре я,
Чого вам треба. І виразно бачу, як
Біль терпите усі ви. Та ніхто із вас
Такого болю не терпів, як я терплю,
Лише за себе кожен з вас печалиться,
І ні за кого більше, а моя душа
За місто, і за себе, і за вас болить,
Не сплю я, і не треба вам будить мене.
Та знайте, сліз багато я гірких пролив,
Шляхів багато виходив я думкою.
По роздумі я ліки лиш одні знайшов —
І так вчинив: у Дельфи до оракула
Послав Креонта — сина Менекеєві
Й дружині брата — розпитати, що робить
І як благать, щоб врятувати місто нам.
Ось жду й лічу в тривозі дні — щось бариться
Занадто він. Всі строки повернутися
Давно минули, він же й досі бариться.

А вернеться, поганий буду зовсім я,
Як не зроблю усього, що нам бог звелить.

Жрець

Ти в слушну пору мовив, ось-бо знак мені
Звіщають, що Креонт вже наближається.

Едіп

О владче Аполлоне! Дай, щоб радість нам
Таку ж приніс він, як горить в очах його.

Жрець

Так, вість весела, бо не прпоздобив би
Плідним лавровим віттям він чола собі.

Едіп

Побачим зараз. Він уже почує нас.
Владарю, сину Менекеїв, брате мій!
Яку-бо вість нам від богів приносиш ти?

Креонт

Щасливу! Бо за щастя і знегоду ми,
Якщо добром скінчилася, вважаємо.

Едіп

Яка ж то вість? Бо поки що ні певності
Від слів твоїх, ні страху не вчуваю я.

Креонт

Як зволиш — чи прилюдно будеш слухати,
То я готовий мовить, чи у дім ввійти.

Едіп

Кажи при всіх,— журюся їх печалями
Ще більше я, аніж душею власною.

Креонт

Гаразд, скажу вам, що почув од бога я.
Феб Аполлон, володар, ясно мовив нам:
«Ту скверну, що в землі Фіванській виросла,
Прогнати, щоб не стала невигойною».

Едіп

Як край очистить? І який до того шлях?

Креонт

«Через вигнання або змивши кров'ю кров,
Бо кров'ю вбивства місто все обурене».

Едіп

Яке ж то вбивство? І якого мужа кров?

Креонт

Колись, владарю, кермував у краї цім
Лай, перед тим як владу в Фівах ти здобув.

Едіп

Про нього чув я, та не встиг побачити.

Креонт

За це убивство ясно вимагав бог
На вбивцях, хоч би й хто це був, помститися.

Едіп

Та де ж вони? В якій землі шукати нам
Непевний слід задавненого злочину?

Креонт

У нашім краї, мовить він. Уважному
Шукати легко, важко нерозважному.

Едіп

Та де ж був, дома чи у полі вбитий Лай,
Тут, у своїй вітчизні, чи в чужих краях?

Креонт

Сказав, що піде бога запитати він:
І от додому більше не вернувсь уже.

Едіп

А може, свідки із його супутників
Знайдуться, щоб могли ми щось довідатись?

Креонт

Всі вбиті, крім одного, що в перестраху
Утік, та дещо міг він розказати нам.

Едіп

Що ж саме? Взнать багато можна й з дечого,
Лише б за край надії ухопитися.

Креонт

Зустріли Лая, мовив він, розбійники
І вбили,— справа не одних це рук була.

Едіп

Який на це розбійник мав би зважитись,
Якщо не звідси золотом підкуплений?

Креонт

І я так думав. Та за Лая вбитого
Нема, в лихій годині, й досі месника.

Едіп

Та цар же вбитий! І яке це лихо вам
Перешкоджало розшукати вбивць його?

Креонт

Сфінкс, ця потвора милозвучна, змусила
Забути дальнє, про найближче дбаючи.

Едіп

Із самого початку все розкрию я.
Достойно Феб, так само й ти достойно теж
Увагу привернули до убитого.
В мені найдете щирого ви спільника,
Що за вітчизну й бога буде мститися.
Я дбаю навіть не про когось іншого,
З самого себе пляму хочу скинути,
Хто б той не був убивця, й на мені, мабуть,
Тією ж він рукою схоче мститися.
Не лиш про Лая — і про себе дбаю я,
Вставайте ж, діти, із вівтарних приступців,
Беріть благальне із собою клечання.
Клич, хай кадмійський люд сюди збирається.
Я все зроблю — чи будем з волі божої
Щасливі, чи усі отут загинемо.

Жрець

Вставайте, діти, все-бо, задля чого ми
Сюди прийшли, уже нам оповіщено.
Хай Феб, що віщування нам послав своє,
Нас порятує й від помору визволить.

Парод

Хор

Строфа 1

Зевсова радісна вість! З золотого дельфійського гаю
Що ти несеш до славних Фів?

Груди пройняв мені острах, тріпоче збентежене серце,
О Делію-Фебе, зціли нас!
Ждеш ти служіння нового, дай знак мені,
Чи по тривалому часі відновлення
Давніх обрядів? Скажи нам, благаємо,
Сину Надії і славо безсмертна!

Антистрофа 1

Першою Зевсову доню, Афіну, я кличу безсмертну
Й землеборонницю сестру,
Що на круглястому ринку стоїть її трон, Артеміду,
Й стрільця непохибного Феба,—
Втрьох нам од смерті з'явіться, захисники,
В тузі страшній, що колись облягала нас,
Згубний від міста вогонь відвернули ви,—
Знову ласкаво до нас завітайте.

Строфа 2

Горе! Муки без краю зазнали ми,
Люта пошесть вигублює весь народ,—
Не домислити, чим боронитись!
Парость землі не зростає всеплідної,
Мук у пологах не в сплі жінки перетерпіти,—
Глянь на людей, як один за одним вони
І тут, і там
Птахами в небі летять бистрокрилими,
Буйного полум'я швидше, до берега,
Де бог живе вечірній.

Антистрофа 2

Місто все неоплаканих повне жертв,
Не злічить непохованих тіл, що з них
Смертоносний вже дихає сморід.
Плач матерів сивокосих і стогони
Юних жінок, що одна припадає за одною
До вівтарів із гіркими благаннями,
В тужливий зойк

З співами світлих пеанів зливаються.
Зевсова доню, що в сяйві злотистому,
Пошли в біді нам захист.

Строфа 3

Того, що край плюндрує нам
І без мідного щита,
Злим моровиці полум'ям всіх палить,
Арея проженн з країни рідної
І вкинь його у глибочінь
Покоїв Амфітріти,
В бурхливу кипінь непривітних
Берегів фракійських.
Бо що лишить нам темна ніч,
Одібрать приходить день.
О Зевсе, батьку наш,
Блискавиця з рук твоїх
Хай вогняним його уразить громом!

Антистрофа 3

Лікійських нив владарю, й ти
Свій напни злотистий лук
І в поміч нам пусти несхибні стріли!
Хай вслід заблиснуть Артеміди світочі,
Що з ними мчить вона на лов
В лікійських верховинах:
І ти, цій землі соіменний,
Вакху винозорий,
У золотім пишаючись вінку,
З хором радісних менад
Свій факел запали
Й разом з нами йди крушить
Презренного й поміж богами бога.

Епісодій перший

Едіп

Ви молитесь? Моліться і одержите
Від лиха захист і в біді полегшення,
Але й моєї ради все ж послухайте.

Я як чужий чуткам цим говоритиму,
Чужий подіям. Недалеко в розшуках
Зайду без вас, адже не знаю сліду я.
Пізпіш тут жить за інших став я жителів —
До вас звертаюсь нині, діти Кадмові:
Кому відомо, від чиїх злочинних рук
Лай незабутній, син Лабдаків, смерть прийняв,
Нехай про все негайно сповістить мені.
А побоявся б сам себе він викрити —
Хай зна: йому нічого не загрожує,
Лише вітчизну мусить він покинути.
Якщо ж убивця із країни іншої,
Теж не мовчіть,— той нагороду матиме
Й моєю буде ласкою вдоволений.
А хоч би і мовчали ви із остраху
За друга чи за себе, хай відоме всім
Моє надалі буде повеління вам:
Хто б той не був убивця, а в країні тій,
Де я всією володію владою,
Ні розмовлять з ним, ні у дім приймать його
Не вільно, ані спільно з ним молитися,
Ані приносить жертви й омиватися,
А гнати від домівок як провинника
Тієї скверни, що заполонила нас,—
Таке нам бог піфійський дав провіщення,
І от стаю я нині в поміч богові
І месником за владаря убитого.
Кляну того убивцю я, чи потай він
Зробив це сам, чи мав при тому спільників.
Лихому хай до лиха все життя іде.
Кляпусь, як коли-небудь з мого відома
До мене гостем буде він запрошений,
Тяжкої кари хай зазнаю зразу ж я.
А вам це все наказую я виконать
Для мене, й бога, й для країни нашої,
Що на безпліддя в гніві ним приречена.
А хоч би навіть не було провіщення,
Негоже без відомсти залишити нам
Загибель мужа і царя славетного,
Час розшуки почати. Що державною
Я після Лая владою наділений,
Успадкував і ложе, і вдову його,
Й якби не був потомства він позбавлений,
То виховати міг би я й дітей йому,

Та злою був побитий він недолею.
Тож проти всього, як за батька рідного,
За нього я вступлюся і усе зроблю,
Щоб розшукати і таки впіймать того,
Ким син Лабдака вбитий, Полідора внук,
Прямий нащадок Кадма і Агенора.
А хто непослух виявить, молю богів,
Щоб не вродила нива ні зерна йому,
Ані дітей дружина, хай загине він
Від цього мору, або й смертю гіршою.
А вам, кадмейці, що наказ схвалили мій,
Хай справедлива Діка буде спільниця
І всі боги хай будуть вам супутники.

Провідник хору

На клятву, царю, відповім я клятвою,
Не вбив я Лая і убивцю викрити
Не можу, Феб, що загадав цю загадку,
Нам, мабуть, допоможе й розв'язать її.

Едіп

Ти правду кажеш. Але хто б це міг богів
До чогось проти волі їх примусити?

Провідник хору

Я й друге міркування можу висловить.

Едіп

Та хоч би й третє, не вагайся мовити.

Провідник хору

Цареві Фебу лиш Тіресій царственний
Дорівнює своєю прозорливістю,—
Від нього, царю, правди ти дізнаєшся.

Едіп

Це взяв я до уваги й за порадою
Креонтовою двох до нього слуг послав,—
Дивуюся, що й досі ще нема його.

Провідник хору

Та ще одна непевна давня чутка є.

Едіп

Яка ж то чутка? Все повинен знати я.

Провідник хору

Лай, кажуть, був убитий подорожніми.

Едіп

Я чув. Та свідків ще ніхто не бачив тих.

Провідник хору

Якщо злочинець страху не позбавлений,
Твоїх прокльонів він не зможе стерпіти.

Едіп

Хто в ділі смілий, слова не боїться той.

Провідник хору

От хто розкриє! Он ведуть його,
Богам безсмертним любого провісника,
Що між людьми єдиний правду відає.

Едіп

О, все, що в небі й на землі, Тіресію,
Ти знаєш, і досяжне й недоступне нам:
Хоч невидющий, бачиш ти, як з пошесті
Хворіє місто,— у тобі, володарю,
Уся опора наша, порятунок весь.
Тож Феб,— не чув ти, може, від гінців моїх,—
Таку прислав з пссольством нашим відповідь:
Лише тоді хвороби ми позбудемось,
Коли убивців Лая розшукаємо
І вб'ємо чи із краю цього вижене.
Тож не відмов нам, з клекоту пташиного
Чи з віщування іншого довідавшись,
Рятуй себе, і місто, і мене рятуй,
Рятуй усіх нас, скверною сплямованих,
На тебе вся надія. Помагать в біді —
Що стане сили й змоги — то найкращий труд.

Тіресій

Ох, як же тяжко знати, коли це знання
Не на добро нам. Добре пам'ятав я це,
Та ось забув. А то б і не прийшов сюди.

Едіп

Що ж трапилось? Чим ти такий стурбований?

Тіресій

Дозволь мені додому йти,— й тобі, й мені
На краще буде, як мене послухаєш.

Едіп

Не впору мовиш, та й вітчизну нехтуєш
Ти рідну, відповіді уникаючи.

Тіресій

Ця мова, бачу, в тебе не на добре йде,—
Боюсь, щоб і ві мною так не трапилось.

Едіп

В ім'я богів — не крийся з тим, що відаєш,
Усі тебе уклінно ми благаємо.

Тіресій

Ви всі безумні. Не скажу ні слова я,
Щоб не смутить нікого, а тим більш тебе.

Едіп

Як? Знаєш і не скажеш? То замислив ти
Нас зрадить і занапастити місто все?

Тіресій

Щоб не було обом нам болю. Нащо ти
Питаєш? Не почуєш ти нічого більш.

Едіп

З негідних найнегідніший! Розгнівати
Здолав би ти і камінь! То не скажеш нам?
Лишишся невблагапний, незворушений?

Тіресій

Мою затятість лаєш ти, а власної
Не помічаєш, одного мене ганьбиш.

Едіп

Хто б слухать міг без гніву і обурення,
Як рідне місто наше зневажаєш ти!

Тіресій

Все збутись має, хоч би я й мовчав про це.

Едіп

Тим більше ти повинен все сказать мені.

Тіресій

Нічого не скажу я, хоч би й гнівом ти
На мене розлютився найжахливішим.

Едіп

Так, не втаю ні гніву, що обняв мене,
Ані того, що думаю. Знай, в злочині,
Вважаю, співучасник ти, хоч коїв це
Не власними руками. Був би зрячий ти,
То я сказав би — ти один вчинив усе.

Тіресій

Чи й справді? Отже, за твоїм велю тобі
Наказом — більш однині не звертатися
Ані до мене, ні до них з докорами,—
Ти сам безбожна скверна краю нашого.

Едіп

Невже, ці смівши безсоромні вимовить
Слова, уникнуть кари сподіваєшся?

Тіресій

Я вже упик, живлюсь-бо тільки правдою.

Едіп

Відкіль вона у тебе? З ворожінь твоїх?

Тіресій

Від тебе. Сам до цього слова змусив ти.

Едіп

Якого? Мов іще раз, щоб затямив я.

Тіресій

Як не затямив зразу, що й казать тобі?

Едіп

Ти говорив неясно, ще раз мов мені.

Тіресій

Ти сам — той вбивця, що його шукаєш так.

Едіп

З образи вдруге — довго не радітимеш.

Тіресій

Що ж говорить, щоб ти ще більше гнівався?

Едіп

Що хочеш мов, усе це — балачки пусті!

Тіресій

Так от, в зв'язку огиднім з кров'ю рідною
Живеш ти, сам про лихо те не знаючи.

Едіп

Безкарно й далі так гадаєш мовити?

Тіресій

Авжеж, якщо хоч трохи сили в правді є.

Едіп

Є в правді, та не в тебе. Бо сліпий єси
На очі, і на вуха, і на розум ти.

Тіресій

Мені, нещасний, докоряєш тим, за що
Тобі усі небавом докорятимуть.

Едіп

Окритий ночі пітьмою, чим можеш ти
Мені і всім, хто бачить день, пошкодити?

Тіресій

Тобі не від моєї впасти суджено
Руки,— сам має Аполлон здійснити це.

Едіп

Це що — Креонтів чи твій власний умисел?

Тіресій

Ні, не Креонт, ти сам тому причиною.

Едіп

О гроші й владо, вміння із усіх умінь
В змаганні життьовому наймогутніше,
О скільки ви породжуєте заздрощів!
Тож задля влади, що не домагався я,
А добровільно город дарував мені,
Креонт, мій з давніх років найвірніший друг,
Підповз таємно, щоб мене прогнати геть,
І ворожбита підіслав лукавого,
Підступного бродягу, що в одній лише
Наживі зрячий, що ж до віщувань — сліпий.
Скажи, коли ти віщуном правдивим був?
Чи, може, громадянам від співучої
Потвори віщим словом ти рятунок дав?
Не перший стрічний ту розв'яже загадку —
Було б науки тут додати віщої,
Та не дізнавсь нічого ти ні з лету птиць,
Ні від богів. Аж поки не прийшов Едіп
Малотямущий і своїм лиш розумом,
Без віщувань на птицях, розв'язав її.
А ти мене хотів би з трону скинути,
Щоб ближче примоститись при Креонтовім,
Ти з спільником ще ці оплачеш задуми
Очищення! Не був би ти такий старий,
То вирвав би признання я із уст твоїх!

Провідник хору

Здається нам, Едіпе, що його слова,
Як і твої, лиш гнівом напоумлені.
Та про одне нам треба турбуватися —
Веління боже якнайкраще виконать.

Тіресій

Хоч цар ти, але рівне маю право я
Відповісти,— у слові рівно владні ми,
Не твій я раб, а Аполлона Локсія,
І ласки у Креонта не шукатиму.
Мені ти сліпотою докоряв, а сам,
Хоч зрячий, а своїх нещасть не бачиш ти,
Ні де домуєш, ані з ким живеш тепер.
Чи знаєш рід свій? Ти й того не відаєш,
Що ворог рідним на землі й під нею ти
І що подвійно, за отця із матір'ю,
Гірким вигнанням будеш ти покараний
І замість світла бачитимеш темряву.
В якій долині зойк твій не лунатиме,
Де Кітерон, що не помножить луни ті,
Коли збагнеш ти, що твоє одруження —
То пристань горя по щасливім плаванні.
Численних інших ти не відчуваєш лих,
Що із своїми дітьми в них зрівняєшся.
Топчи тепер в болото і Креонтові,
Й мої слова. Чи з смертних ще хто знайдеться,
Кому б загибель випала жахливіша!

Едіп

Нестерпна річ — оці зухвальства слухати!
Бодай би ти загинув! Забирайся геть
Від мого дому, щоб тебе не бачив я!

Тіресій

Я б не прийшов, якби мене не кликав ти.

Едіп

Не ждав я, що дурниці говоритимеш,
А то б до свого дому не запрошував.

Тіресій

Тобі здається, що кажу дурниці я,
Батьки ж твої вважали за розумного.

Едіп

Які батьки? Стривай — хто породив мене?

Тіресій

Цей день породить і вмертвить тебе..

Едіп

І знов якісь незрозумілі загадки.

Тіресій

А ти хіба не вмієш їх розгадувать?

Едіп

Глузуй із того, що мене звеличує.

Тіресій

Веде тебе та велич до загибелі.

Едіп

Що з того, місто все ж я врятував-таки.

Тіресій

Ну, я піду... Ти, хлопче, проведи мене.

Едіп

Нехай веде. Мене лиш розтривожив ти
Своїм приходом. Підеш — стане легше нам.

Тіресій

Піду, коли скажу, чого приходив я,
Й не боячись, бо не тобі згубить мене.
Так слухай. Муж той, що давно шукаєш ти
Як вбивцю Лая і сурмиш погрозами,
Тут, серед вас він. За чужинця зайшлого
Його вважають, і хоча природженим
Фіванцем виявиться, не радітиме
Він з того анітрохи. Із видющого
Сліпцем він стане, жебраком з багатого,
Путь в чужині намацуючи посохом.
Ще й власним дітям виявиться братом він
І батьком, чоловіком власній матері
І сином, співжених своєму батькові
І вбивця. Йди ж додому і над всім оцим
Подумай. Як неправду в мене виявиш,
Всім говори — не тямлю в віщуваннях я.

Стасим перший

Хор

Строфа 1

Хто ж той, кого віща дельфійська
Викриває скеля?
І хто вчинив злою рукою
Злочин цей жахливий?
Немов вітроногий кінь,
Мов вихор углиб пустинь
Хай в безвість тікає!
Блискавками озброєний гонить його
Вседержавного Зевса розгніваний син
І кер непохибних
Зграя страховійна.

Антистрофа 1

Засяла нам вість із парнаських
Верховин сніжистих —
Злочинця слід, стертий в непам'ять,
Нам велить шукати
У хащах лісів густих,
В ущелинах диких гір
Мов тур він блукає.
В самоті тих блукань сподівається він
Віщування розвіяти з глибу землі,—
Вони ж безустанно
Понад ним кружляють.

Строфа 2

Ділом страшним, справді страшним,
Нас засмутив птаховіщун.
Вірить йому чи не приймать,—
Впевнитись я ще не здолав.
То в надіях я злітаю, то у сумнів забреду.
Не чував піколи я,
Щоб у зваді син Поліба з Лабдакідом пробував —
Та й тепер ніде не чуть.
Нащо ж мав би на Едіпі, що навіки заслужив

Славу й шану всенародну,
Мститись я за Лабдакіда люту смерть,
Що упав від невідомої руки?

Антистрофа 2

Тільки боги — Зевс, Аполлон —
Знають усі смертних діла.
Де ж би то взяв цей ворожбит
Дар віщувань, вищий за нас?
В світі мудрість є на мудрість — переважить
нею вмій.
Поки доказів нема,
Цю Едіпові ніколи не накину я вину,
Адже бачили усі,
Як колись крилата діва до Едіпа надійшла,
Як довів свою він мудрість
І здобув народу нашого любов.
Ні, не вірю, щоб він злочин учинив,

Входить Креонт.

Епізодій другий

Креонт

Мужі фіванські, у жахливім злочині
Мене Едіп, наш владар, звинувачує.
Не стерпівши, прийшов я. Якщо мислить він,
Що в цих нещастях словом а чи ділом я
Йому чинити шкоду намагаюся,
То й жити далі із такою славою
Було б мені немило. Не малої-бо
Зазнав би втрати з цього поговору я —
Ганьба велика, якби звали ворогом
Ви всі мене, все місто, кожен приятель.

Провідник хору

Цих винувачень слово в нього вибухло
Скоріше з гніву, ніж з ясного розуму.

Креонт

Чого ж він каже, нібито з намов моїх
Тут говорив неправду ворожбит оцей?

Провідник хору

Казав, але підстав того не знаю я.

Креонт

Невже він з чистим серцем, з чистим поглядом
На мене міг таку неславу кинути?

Провідник хору

Не знаю. Володарських справ не відаю.
Та он і сам із дому вже виходить він.

Едіп

Чого ти тут? Невже такого сповнене
Чоло твоє зухвальства, що без сорому
До мого дому входиш, явний вбивця мій
І злодій безперечний влади нашої?
Скажи, будь ласка, на таке наважившись,
Дурним чи боягузом ти вважав мене?
Гадав, твоїх я не помічу підступів,
А підповзеш ти — я не боронитимусь?
Подумай, чи не божевільний задум твій —
Без друзів, грошей влади добиватися,
Що потребує коштів і прихильників?

Креонт

А може б, ти послухав спершу відповідь
Мою, а після того вже судив мене?

Едіп

Ти вмієш говорити, але слухать я
Тебе не хочу — небезпечний ворог ти.

Креонт

Якраз про це й послухай, що скажу тобі.

Едіп

Якраз про те й ні слова, що безвинний ти.

Креонт

Якщо вбачаєш благо в самопевності
Твоїй безглуздій — гірко помиляєшся.

Едіп

Якщо вважаєш, що безкарно шкодити
Міг рідним ти — так само помиляєшся.

Креонт

Так, згоден я, це правда. Лиш одне скажи —
Якої саме шкоди я завдав тобі?

Едіп

Скажи одне лиш — радив чи не радив ти
Послать за пресловутим ворожбитом тим?

Креонт

Готовий я і зараз це порадити.

Едіп

А скільки вже минуло відтоді, як Лай...

Креонт

Що ж учинив він? Не збагну питання я.

Едіп

...І зник, рукою вбитий невідомою?

Креонт

Так, вже багато відтоді минуло літ.

Едіп

А вже й тоді цей ворожбит у силі був?

Креонт

Такий же мудрий і всіма шанований.

Едіп

А чи про мене він тоді не згадував?

Креонт

Ні, при мені не згадував ніколи він.

Едіп

Але того убивцю ви шукали все ж?

Креонт

Звичайно, так. Та не могли знайти його.

Едіп

А чом же вам не допоміг мудрець отой?

Креонт

Не знаю. А не знаю — то й мовчу про це.

Едіп

А от що знаєш, те й розкажеш ясно нам.

Креонт

Що саме? Якщо знаю, не мовчатиму.

Едіп

А от, якби раніше ви не змовились,
На мене б смерті Лая він не звалював.

Креонт

Що він сказав, ти знаєш. А тепер дозволь
Так само дещо і мені спитать тебе.

Едіп

Питай. Але на вбивстві не вловить мене.

Креонт

Скажи, дружина в тебе — не сестра моя?

Едіп

Цього, звичайно, я не заперечую.

Креонт

І спільно з нею краєм володієш ти?

Едіп

Усі її бажання я виконую.

Креонт

Але обом вам — третій — чи не рівний я?

Едіп

От ложним другом ти себе і виявив.

Креонт

Ні, ти-но глибше вдумайся в слова мої.
І зваж: навіщо влади домагатися
Й тривог її, коли спокійно можна спать,
Права ті ж самі і без того маючи?
Отож ні я, ні інший, в кого розум є,
Не буде сану більше прагнуть царського,
Ані з царями рівної могутності.
Усе від тебе маю без тривоги я,
А сам би правив — проти волі діяв би.
Невже б миліший царський був вінець мені
Від величі і влади безтурботної?
Я ще не зовсім розуму позбавлений,
Щоб не бажати гарного й корисного.
Мене вітав кожен, кожен рад мені,
До тебе хто бажає — йдуть до мене всі,

Моя увага — запорука успіху.
Й на що ж усе це мав би проміняти я?
З здоровим глуздом не дійти дурниць таких.
Я й сам такої думки не дотримую,
І іншим в цьому не допомагатиму.
Для певності — перепитай у Піфії,
Чи я правдиво передав провіщення.
А впевнишся, що з віщуном у змові я,
То вбий мене, ще й до свого камінчика
Додай і мій — мені на звинувачення.
Та не осуджуй, доказів не маючи.
Ні злих дарма не подобає друзями
Вважати, ані добрих — зловорожими.
А приязнь друга щирого відкинути —
Це у житті позбутись найдорожчого.
Настане час — ти в цьому й сам упевнишся.
Ми тільки з часом виявляєм чесного,
Спізнать підлоту — досить і одного дня.

Провідник хору

Він добре мовить. Стережись, володарю,
Щоб не упав,— непевна рішень бистрих путь.

Едіп

Як бистрий ворог у таємних підступах,
То бистро й я повинен боронитися.
А гаятися буду — все зробити він
Устигне, я ж ні з чим тоді зостануся.

Креонт

Чого ж ти хочеш? Звідси мене вигнати?

Едіп

Не вигнати, а смерті тобі хочу я.

Креонт

Скажи раніше, чим твій гнів я викликав?

Едіп

Хіба не говорив я? Ще не віриш ти?

Креонт

Ти збожеволів?

Едіп

Ні, здоров для себе я.

Креонт

Будь при умі й для мене!

Едіп

Злий ти, зраднику!

Креонт

А що, як це неправда?

Едіп

Все одно — корись!

Креонт

Лиш не лихим державцям!

Едіп

Люде, люде мій!

Креонт

Для нього й я щось важу, не один лиш ти.

Провідник хору

О, зупиніться, владарі! Он бачу я,
Йокаста вийшла з дому,— може, з нею ви
В цій суперечці дійдете до злагоди.

Йокаста

Чого, нещасні, завелись у сварці ви
Безглуздій? В час, коли в біді країна вся,
Не сором вам дрібні рахунки зводити?
Додому йди, Едіпе. Й ти, Креонте, йди.
З малого лиха не робіть великого.

Креонт

Едіп, твій, сестро, чоловік, лиху мені
Замислив кару, маю тільки вибрати —
Смерть чи вигнання із країни рідної.

Едіп

Це так, дружино, викрив на лихому я
Креонта — дише проти мене лихом він.

Креонт

Хай, проклятий, в нещастях і загину я,
Якщо за мною хоч якась провина є.

Йокаста

Задля богів, Едіпе мій, повір йому
І задля клятви вір йому побожної,
Заради мене, й задля всіх, присутніх тут.

Строфа 1

Хор

Владарю наш, ласки дар
Нам яви, просим всі.

Едіп

Яку ж вам ласку виявить?

Хор

Ізмалку він чесний був,
Нині дав клятву він,—
Прости йому!

Едіп

Чого ж ти хочеш, знаєш?

Хор

Знаю.

Едіп

Що ж, кажи?

Хор

Твій свояк поклявсь — не карай його,
Як вини за ним не доведено.

Едіп

То знай — мені жаданням цим жадаєш ти
Загину чи вигнання з краю рідного.

Строфа 2

Хор

Клянусь, ні! Світлий Гелій, свідком будь!
Хай відкинутий від богів, людей
Тут загину я, якщо мислив це.
Краю сум всім смутить груди нам.
Невже лих давніх нам не досить ще,
І край наш ще й нового лиха жде?

Едіп

Хай всіх воно минає, краще я умру
Або ганебно з краю буду вигнаний.
Це вашими словами я зворушений,
А він для мене все одно ненависний.

Креонт

Хоч поступивсь ти, але бачу — гнів таїш,
А він ущухне — й каяття пройме тебе.
Ти сам собі тягар з такою вдачею.

Едіп

Ти підеш звідси?

Креонт

Так, піду, зневажений
Тобою, а для інших — все той самий я.

Антистрофа 1

Хор

О жінко, чом ти його
В дім вести не спішиш?

Йокаста

Та що таке тут сталося?

Хор

З підозр пустих звада ця
Та докір серце рве
І без підстав!

Йокаста

І дуже посварились?

Хор

Дуже.

Йокаста

В чому ж річ?

Хор

Годі, годі вже,— коли край в біді,
Краще сварок тих вже й не згадувать.

Едіп

Так от дійшло до чого! Хоч і щирий ти,
А гнів у серці хочеш погасить мені.

Хор

Не раз клявсь я тобі, владарю мій,—
Був би справді вже божевільний я,
Якби смів тебе відцуратися.
Любий наш край з біди вивів ти,—
То будь же і в тяжкій годині цій
Між хвиль злих непомильним стерником.

Йокаста

В ім'я богів, державче, розкажи мені,
З якої ти причини так розгнівався.

Едіп

Тебе, дружино, більше всіх шануючи,
Скажу тобі про підступи Креонтові.

Йокаста

Але ж причину сварки пояснн мені.

Едіп

Мене він називає Лая вбивцею.

Йокаста

Це він від себе каже чи з чиїхось слів?

Едіп

Він ворожбита підіслав лукавого,
А сам нічого нібито й не відає.

Йокаста

Не треба цим, мій муже, хвилюватися.
Мене послухай: тож ніхто між смертними
Науки віщування не збагнув іще.
Короткий довід зараз наведу тобі.
Було колись ~~то Лаєві провіщено~~
Від Феба — не скажу, але від слуг його,
~~Що поволінням~~ долі вмре від сина він,
Який від нього в мене мав родитися.
Але ж те чули, як загинув Лай
Від рук чужинців на розпутті трьох доріг.
Дитятко ж через три дні по народженні,
Суглоби ніжок ізв'язавши, кинули
Сторонні руки в петрі непрохідних гір.
Так не збулось віщання Аполлонове —
Син батьковбивцею не став, і Лай також

Впав не від сина: хоч весь вік боявсь того.
А саме ж так було йому провіщено —
Та цим ти не турбуйся. Якщо схоче бог
Відкрити щось, то й сам це легко виявить.

Едіп

От слухаю, дружино, а слова твої
Бентежать душу й серце розтривожили.

Йокаста

Та що ж тебе в них може непокоїти?

Едіп

Була, здається, чутка, говорила ти,
Що Лая вбито на розпутті трьох доріг?

Йокаста

Тоді так говорили й зараз мовлять так.

Едіп

А де ж це, у якій країні сталося?

Йокаста

Той край — Фокіда зветься, а місцевість та,
Де сходяться дороги в Дельфи й Давлію.

Едіп

А скільки вже часу минуло з того дня?

Йокаста

Та незадовго перед тим, як владу ти
Обняв у місті, це було сповіщено.

Едіп

О Зевсе, що зробить зі мною хочеш ти!

Йокаста

Едіпе, що з тобою, що смутить тебе?

Едіп

О, не питай... А Лай — який собою був,
Скажи, будь ласка... й скільки років мав тоді?

Йокаста

Високий був, і скроні вже сріблилися,
Був з вигляду на тебе дуже схожий він.

Едіп

О горе! На страшні себе прокльони я
Прирік, нещасний, сам того не знаючи!

Йокаста

Що мовиш ти? На тебе страшно глянути!

Едіп

Боюсь, сліпий той ворожбит видючий був.
Ти ще скажи, і буде все ясніш тоді...

Йокаста

Скажу, що знаю, хоч проймає страх мене.

Едіп

З ним небагато їхало супутників
Чи цілий почет, як при можновладцеві?

Йокаста

Було їх п'ять, між ними і окличник був,
Лай в путь подався на одному повозі.

Едіп

О жах! Тепер уже все ясно. Хто ж тоді
Вам розповів, дружино, все, що сталося?

Йокаста

Слуга, що врятувався і прибіг до нас.

Едіп

Чи й досі ще живе він в домі нашому?

Йокаста

Ні, він сюди вернувся, та дізнавшися,
Що владу після смерті Лая ти обняв,
До рук моїх припавши, ублагав мене
Стада на луках пасти відіслать його,
Щоб тільки жити від столиці осторонь.
Його я відпустила. Ласки й більшої,
Дарма що раб, цілком він заслуговував.

Едіп

Сюди б мерщій не можна повернуть його?

Йокаста

Звичайно, можна. Та навіщо він тобі?

Едіп

Боюсь, дружино, мовив забагато я,
Отож його і треба нам побачити.

Йокаста

Він прийде. Та, здається, гідна й я почуть,
Що так тебе турбує, володарю мій.

Едіп

Ні, не втаю, з якою я тривогою
Жду тої звістки. З ким, як не з тобою, я
Своїми б мав ділитися турботами?
Поліб, корінфський володар, мій батько був.
Меропа ж із Доріди — мати. Першим я
Вважався у Корінфі громадянином.
Та трапилась пригода, гідна подиву,
Хоч і не гідна хвилювання зайвого.
На учті якось надто захмелілий гість
Сказав, що я не справжній свого батька син.
Весь день своє тоді я ледве стримував
Обурення, але до батька й матері
Пішов нарешті розпитать. Були вони
Страшенно на зухвалість ту розгнівані.
Зрадів я, та не втихли в серці сумніви —
Зневага та запала надто глибоко.
І потай од своїх я батька й матері
Пішов до Дельф. Не удостоїв Феб мене
Ясної відповіді, та звістив мені
Страшні нещастя й лиха ще не чувані,—
Що з матір'ю своєю одружуся я,
Дітей, огидних людям, з нею матиму
І стану батька рідного убивцею.
Це вчувши, втік я із землі корінфської,—
До неї віддаль лиш по зорях міряв я,—
Тікав все далі, де вже не могла б ніяк
Ганьба, мені провіщена, справдитися.
І от дійшов туди я, де, як кажеш ти,
Ваш цар загинув. Всю я розкажу тобі,
Дружино, правду. На розпутті трьох доріг
Мені якісь мандрівники зустрілися —
Попереду окличник, і на повозі,
Запряженім у двокінь, як казала ти,
Поважний муж. Візник тоді та й сам старий
З дороги грубо почали згапять мене.
Скипівши гнівом, візника ударив я.
Старий те бачив, і як тільки з повозом
Я порівнявсь, роздвоєним стрекалом дав
Мені по тім'ю. Тут я відплатив йому.

Так з рук моїх дістав він патерицею,
Що навзнаки відразу перекинувся
І з повозу на землю покотився геть.
Так всіх я повбивав їх. Якщо спільне є
Між Лаєм і убитим подорожнім тим,
То хто від мене між людьми нещасніший,
Хто для богів у світі ненависніший?
«Ні з городян нікому, ні чужинцеві
Ні в дім приймать не вільно, ні вітатися,
Лише від дому гнати». І не інший хто,
На себе сам накликав я прокльони ці!
А тими ж доторкнувшись ложа вбитого
Кривавими руками, не злочинець я?
Не нечестивець? Та куди тікать мені?..
Ні в рідний край не смію я вернутися,
Ні бачить рідних, бо повинен з матір'ю
Я одружитись і убить отця свого
Поліба, що родив мене і виховав.
Хіба не правда, лиш якийсь жорстокий бог
На мене ці нещастя міг накинути?
Ніколи, хай ніколи, о боги святі,
Дня того не побачу, хай безслідно я
Загину з світу, аніж маю бачити,
Як та ганьба огидна оскверннть мене.

Провідник хору

І нам, владарю, страшно. Але поки той
Пастух свого не мовив, не втрачай надій.

Едіп

Ніяких більше в мене вже нема надій,
Одна лиш — пастуха того діждатися.

Йокаста

А чим тебе він міг би заспокоїти?

Едіп

Скажу: якщо те саме говоритиме,
Що й ти, то від нещастя я врятований.

Йокаста

А що ж від мене ти почув важливого?

Едіп

Ти з слів його казала, що розбійники

Убили Лая. Якщо й нині скаже він,
Що їх було багато, то не я убив.
Бо зграя їх — не все одно, що я лиш сам.
А скаже, що убивця був один лише,
То ясно буде — злочин на мені тяжить.

Й о к а с т а

Та ні, він про одне лиш говорив тоді
І нині свого слова не відкинеться.
Це чуло ціле місто, а не я одна.
Якщо ж від слова навіть би й відмовився,
Не доведе, що віщування в Лаєвій
Справдилось смерті, Локсієм провіщено —
Від мого сина має Лай загинути.
А вбило ж не нещасне немовлятко те,
Яке саме давно уже загинуло.
Отож-бо я й не вірю віщуванням тим —
Для них ні в цей, ні в той бік не погляну я.

Е д і п

Ти правду кажеш. Але все ж пошли когось
В поля по того пастуха — прошу тебе.

Й о к а с т а

Пошлю негайно. Та ходім додому вже...
Лише б тобі приємно, я усе зроблю.

С т а с и м д р у г и й

Х о р

Строфа 1

О доле, дай нам довіку
Слів і діл побожну чистоту плекать
І шанувать закони непорушні —
Вічних небес сяйво святе.
Не розум смертного їм життя дарує,
Один їх отець — Олімп,
І сон забуття повік
В імлі не владен їх поховати —
Вічно живий бог їх великий,
Що не старіє ніколи.

Антистрофа 1

Гордині дух — влади виплід.
Але марних пересичена пишнот,
З височини найвищої гординя
Враз стрімголов пада в глибінь,
Що в ній ногою нема вже де ступити.
Нехай же великий бог
В борні за вітчизну нам
Подасть завзяття, щиро благаю.
Хай же повік бог невмирущий
Буде заступником нашим.

Строфа 2

Якщо словом чи ділом смертний
Йде в житті шляхом пихи,
Не знаючи страху Правди,
Не шануючи богів,—
Хай долі лихої кара
Ту гординю осягне.
Хто вигоди неправої шукає
Й сваволі не кладе межі,
Покрови рве з таємниць священних,—
Чи сила ж нам гніву праведну стрілу
Відвести від серця злого?
Якщо діям цим така пошана й честь,
То нащо й спів наш?

Антистрофа 2

Не піду я побожно в Дельфи,
Де священний пуп землі,
Ні в Аби, у храм славетний,
Ні в Олімпію святу,
Аж поки віщань несхибність
Очевидна стане всім.
О всемогутній Зевсе, якщо справді
Тобі кориться світ увесь,
Хай влади злий не умкне твоєї.
Уже нема віри в правду віщувань
Про сумну недолю Лая
І пошани Аполлонові нема —
Кінець благочестю.

Епізодій третій

Йокаста

Прийшло мені на думку, Фів правителі,
З вінками й запахущими куріннями
В священний храм з молитвою й самій піти.
Душа Едіпа надто розтривожена,
Скорботних мислей повна. Розум гублячи,
Не судить про майбутнє він з минулого
Й чуток найважливіших дослухається.
Моїх порад вже більше він не слухає.
І от, Лікейський Аполлоне, йду тепер
До тебе я з дарами — ти ж найближчий нам,—
О зглянься і з напасті цеї визволи!
Усіх-бо нині острах обіймає нас,
Коли в тривозі бачимо й керманича.

Гонець

Не міг би, чужоземці, в вас дізнатись я,
Де дім царя Едіпа? А ще краще ви
Скажіть мені, самого де його знайти.

Провідник хору

Ось — дім його, чужинче, й сам удома він.
А ось — дружина й матінка дітей його.

Гонець

Живи щасливо завжди між щасливими,
Дружино славна владаря могутнього.

Йокаста

Того ж тобі бажаю — заслужив цього
Ти, гостю, привітанням. Та скажи мені,
З чим ти прийшов — сказати чи спитати щось?

Гонець

Приніс я добру звістку дому й мужеві.

Йокаста

Що ж маєш ти сказати? Хто послав тебе?

Гонець

Прийшов я із Корінфа. Буде вість моя
І радісною разом, і скорботною.

Йокаста

Що ж це за вість із силою подвійною?

Гонець

Істмійської країни волять жителі
Царем Едіпа мати,— так схвалили всі.

Йокаста

Хіба вже не царює там Поліб старий?

Гонець

Ні, смерть у домовину вже звела його.

Йокаста

Що кажеш ти? Поліб умер?

Гонець

Якщо сказав
Неправду, сам достоїн буду смерті я.

Йокаста

Біжи, служнице, і мерщій поклич сюди
Володаря! Де ж ви, богів провіщення?
Від страху стати батькові убивцею,
Едіп утік від нього, але вмер Поліб
Своєю смертю, а не він убив його.

Едіп

Йокасто люба, дорога дружинонько,
Чого мене із дому ти покликала?

Йокаста

Послухай цього мужа і упевнишся,
У що богів віщання обернулися!

Едіп

Хто він такий? І що розповідає він?

Йокаста

Він із Корінфа. Сповістив, що батько твій,
Поліб, умер, серед живих нема його.

Едіп

Що кажеш, гостю? Повтори це сам мені.

Гонець

Якщо найперш повинен я сказати це,
То знай напевно, що в обіймах смерті він.

Едіп

Як, кимсь убитий чи умер від слабості?

Гонець

Старому вмерти — невеликі труднощі.

Едіп

То вмер він, видно, від якоїсь хворості?

Гонець

Та ще ж і віку надто був похилого.

Едіп

Гай, гай! Хто ж після цього буде вірити
Словам віщання з вогнища піфійського
Чи з льоту птиць, що нібито судилося
Мені убити батька? А він сам умер
І вже лежить в могилі, я ж меча свого
І не торкався. Хіба що вмер від туги він
За мною — лиш в такому разі винен я.
Нічого вже не варті віщування ці —
Поліб їх із собою всі в Аїд узяв.

Йокаста

Хіба цього раніше не казала я?

Едіп

Казала, але острах обіймав мене.

Йокаста

Отож-бо зовсім викинь із душі його.

Едіп

Ще ж треба шлюбу з матір'ю боятися?

Йокаста

Чого боятись, коли нами випадок
Керує і нема в нас передбачення?
Живімо так, як дозволяє доля нам.
І з матір'ю не бійся ти одруження.
У сні, буває, і на ложі з матір'ю
Себе людина бачить, та пустий то сон —
Його забудеш, і живи спокійно знов.

Едіп

Було б усе це добре, якби матінки
Вже не було на світі, та жива ж вона,
Й хоч добре мовиш, мушу я боятися.

Йокаста

А батькова могила — чи не просвіток?

Едіп

Звичайно, та живої ще боюся я.

Гонець

Яка ж це жінка, що тебе лякає так?

Едіп

Меропа, старче, удова Полібова.

Гонець

Та чим вона, владарю, так страшить тебе?

Едіп

Страшним, мій гостю, від богів провіщенням.

Гонець

Яким же саме? Чи не можна знать мені?

Едіп

Авжеж. Було колись мені від Локсія
Провіщено, що одружусь я з матір'ю
Й кров батькову проллю рукою власною.
Тому й живу давно вже від Корінфа я
Далеко, й був щасливий. Та миліш було б
Своїх батьків кохані очі бачити.

Гонець

Тому-то і подався у вигнання ти?

Едіп

Та щоб не стати, старче, батьковбивцею.

Гонець

Від цього страху, царю, я звільню тебе —
Прийшов я недаремно добрим вісником.

Едіп

За те ж і нагороду гідну матимеш.

Гонець

Для того ж і прийшов я, щоб вернуть тебе
В Корінф і заслужити нагороду цю.

Едіп

Не повернусь в дім батьківський ніколи я.

Гонець

І сам не знаєш, сину мій, що робиш ти.

Едіп

Що ж саме, старче? Для богів — скажи мені.

Гонець

То задля рідних утікав із дому ти?

Едіп

Щоб не справдилось віщування Фебове.

Гонець

Щоб через рідних та не осквернитися?

Едіп

Так, старче, споконвіку це страшить мене.

Гонець

Як хочеш знати, то даремний острах твій.

Едіп

Це ж як даремний, адже рідний син я їм?

Гонець

Та ні, не рідний зовсім ти Полібові.

Едіп

Та що ти кажеш? То Поліб — не батько мій?

Гонець

Такий же самий, як і я, повір мені.

Едіп

Від нього народивсь я, ти ж — ніхто мені.

Гонець

Родився ні від нього, ні від мене ти.

Едіп

Як так? Адже він сином називав мене?

Гонець

З цих самих рук в дарунок він прийняв тебе.

Едіп

Як з рук чужих узяте він любити міг?

Гонець

Тому й любив чужеє, що бездітний був.

Едіп

А як же ти — купив десь чи знайшов мене?

Гонець

В лісах під Кіфероном, у яру знайшов.

Едіп

А як ти опинився в цій місцевості?

Гонець

Поміж горами пас тоді отару я.

Едіп

То пастухом, виходить, був ти, наймитом?

Гонець

Так, сину, і з біди я врятував тебе.

Едіп

Яка ж біда зі мною мала трапитись?

Гонець

Це ніг твоїх суглоби розказать могли б.

Едіп

Ой! Ой! Навіщо давнє лихо згадувать!

Гонець

Тобі ступні я розв'язав проколоті.

Едіп

Страшні сліди ті змалку й досі маю я.

Гонець

Отож від них походить і ім'я твоє.

Едіп

Хто ж учинив це? Батько мій чи матінка?

Гонець

Не знаю. Знає той, хто дав мені тебе.

Едіп

То не знайшов, а взяв мене ти в іншого?

Гонець

Так, інший-бо пастух тебе віддав мені.

Едіп

А хто він був? Ти можеш докладніш сказать?

Гонець

Здається, що слугою Лая звався він.

Едіп

Чи не царя над краєм цим колишнього?

Гонець

А саме так, у нього пастухом він був.

Едіп

Чи ще живий він? Слід його побачити.

Гонець

То вам, тутешнім людям, краще знати це.

Едіп

Чи з тут присутніх пастуха не знає хто,
Що говорив про нього чоловік оцей,
Ніхто в полях чи тут десь не стрічав його?
Скажіть, тепер повинно все розкритися.

Провідник хору

Здається, той же самий то пастух сільський,
Що ти його недавно прагнув бачити,—
Це краще всіх Йокаста пояснить тобі.

Едіп

Скажи, дружино, той, за ким послали ми,
Не той же самий, що про нього каже він?

Йокаста

Що каже він? Даремно не тривожся тим
І слів пустих не згадуй та забудь про це.

Едіп

Того не може бути, щоб на слід такий
Напавши, свого роду я не вияснив.

Йокаста

Для всіх богів, як миле ще життя тобі,
То не випитуй... Досить мук зазнала я.

Едіп

Не бійся. Хай би й до коліна третього
Рабом потрійним був я — не тобі ганьба.

Йокаста

Прошу тебе, благаю, не дошукуйся.

Едіп

Не переконуй, все повинен знати я.

Йокаста

Тобі ж на краще раджу — не питай про це.

Едіп

Як ці поради кращі надокучили!

Йокаста

Бодай, нещасний, не дізнавсь нічого ти!

Едіп

Біжіть мерщій і пастуха ведіть сюди,—
Вона ж сама хай родом знатним хвалиться.

Йокаста

О горе, горенько, бездольний, тільки це,
І вже нічого більше не скажу тобі.

Провідник хору

Едіпе, глянь, як мовчки вийшла з тугою
Твоя дружина звідси. Та боюсь, проте,
Щоб це мовчання бурею не вибухло.

Едіп

Хай вибухне, чим хоче. Знать повинен я,
Відкіль мій рід, хоч би й який нікчемний він.
Це їй — з жіночим марнолюбством — соромно,
Що, мабуть, я низького був походження.
Я — Долі син, що благом обдаровує,
Й мене нічим не можна понеславити.
Вона для мене мати, місяці ж — брати,
Знайшовши низько, високо поставили.
Такий мій рід, і вже не буду іншим я,
Та знати мушу про своє походження.

Стасим третій

Хор

Строфа

Доки горить дух пророчий
У моєму серці віщім,
Горнім клянусь я Олімпом,
Ти почуєш, Кіфероне,—
В повні місячній ми завтра

В співах і танцях почнемо
Славить край,
Що зростив і згодував нам
Мудрого царя Едіпа,
Здавна-бо ти до вподоби
Нашим був державцям.
Тебе ж, Аполлоне, просим,
Будь до нас ласкавий.

Антистрофа

Хто ж бо із дів вічноюних
Породив тебе, дитино,
З Паном з'єднавшись в узгір'ях,
Чи подружнє ложе мавши
З Локсієм, що пасовиська
Любить в гірських полонинах
З давніх літ?
Чи Кіллени владареві,
А чи Вакхові палкому
Німфи тебе геліконські
Піднесли малятком
У скелях, де часто з ними
Ігри він провадить.

Епісодій четвертий

Едіп

Хоч незнайомий він мені, старійшини,
Але, здається, це отой пастух іде,
Якого дожидаємо. Глибокий-бо
Старик, гінцеві віком він дорівнює
Та й пізнаю, здається, у супутниках
Своїх я слуг. Та ви точніше скажете —
Його й раніш доводилось вам бачити.

Провідник хору

А так, це він. Між челядинців Лаєвих
Ми пастуха не знаємо вірнішого.

Едіп

Тебе, корінфський гостю, запитаю я:
Це ти про нього мовив?

Гонець

Так, володарю.

Едіп

Дивись у вічі і відповідай мені,
Старий, правдиво: був рабом ти Ласвим?

Пастух

Так, був, але не купленим, при домі зріс.

Едіп

А що робив, чим заробляв прожиток свій?

Пастух

Отари пас я майже все життя своє.

Едіп

В яких місцях ти проживав здебільшого?

Пастух

На Кіфероні та в його околицях.

Едіп

А цього чоловіка не пригадуєш?

Пастух

Хто він такий? Про кого саме мовиш ти?

Едіп

А ось про цього. Ти не зустрічав його?

Пастух

Можливо, та відразу й не згадать мені.

Гонець

Воно й не дивно, володарю. Дайте-но
Усе згадати я допоможу йому.
Хай пригадає, як на Кіфероні ми
Отари пасли — він аж дві, а я одну —
Три цілих літа, із весни й до осені,
Коли Арктур у небі піднімається.
А взимку в хлів свій заганяв отару я,
Та й він свої — гнав до вівчарень Лаєвих.
Що, правду чи не правду я розказую?

Пастух

Все правда, тільки надто це давно було.

Гонець

А пам'ятаєш, дав мені ти хлопчика,
Щоб я його, неначе сина, виховав?

Пастух

Що з того? Нащо ти про це запитуєш?

Гонець

Та от, мій друже любий, хто був хлопчик той.

Пастух

Бодай би ти загинув! Не замовкнеш ти?

Едіп

Ні, ні, старий, його не треба лаяти.
Уже б тебе скоріше треба вилаять.

Пастух

Та чим же завинив я, володарю мій?

Едіп

Не кажеш про хлоп'ятко, що питає він.

Пастух

Нічого він не знає, марний труд його.

Едіп

Добром не кажеш, то розкажеш плачучи.

Пастух

В ім'я богів! Хоч згляньсь на літа мої!

Едіп

Зв'яжіть-но руки ви йому за спиною.

Пастух

О горе! За що? В чім мені признатися?

Едіп

Ти дав йому хлоп'ятко, що питає він?

Пастух

Так, дав. Щоб того ж дня мені загинути!

Едіп

Що ж, і загинеш, як не скажеш правду всю.

Пастух

Скоріш, мабуть, загину, якщо все скажу.

Едіп

А він таки, я бачу, хоче вислизнуть.

Пастух

Та ні, сказав же, що колись оддав дитя.

Едіп

Відкіль воно, чи власне, чи десь взяв його?

Пастух

Не власне, я узяв його від іншого.

Едіп

Від кого ж саме, із якого дому він?

Пастух

В ім'я богів, владарю, не питай мене.

Едіп

Загинеш, якщо повторю питання я.

Пастух

Дитя це народилось в домі Лаєвім.

Едіп

В сім'ї рабів чи у царевих родичів?

Пастух

Ой лишенько! Це страшно навіть вимовить!

Едіп

Мені ж почути. А почути хочу я.

Пастух

Його вважали за дитину Лаєву.
Та краще хай дружина розповість тобі.

Едіп

Вона й дала дитятко?

Пастух

Так, владарю мій.

Едіп

Для чого ж це?

Пастух

На те, щоб погубить його...

Едіп

Своє дитя?

Пастух

Злих звіщень уникаючи.

Едіп

Яких?

Пастух

Що має свого батька вбити він.

Едіп

Навіщо ж передав його ти іншому?

Пастух

Із жалю, володарю,— сподівався я,
Що той до свого краю віднесе його.
А він для лих ще більших урятований.
Якщо це ти, то доля жде страшна тебе.

Едіп

О горе, горе! Стало ясно все тепер!
О світло дня, тебе востаннє бачу я.
В проклятті народився я, шлюб мій проклятий,
Рідну кров пролив я — замість подвигу.

(Вибігає до свого палацу).

Стасим четвертий

Хор

Строфа 1

О смертних нещасний рід.
Долі марної плин гіркий
Нам судився на світі!
Хто щастя черпнув на мить,
Ще й відчути його не встиг,
Як надходить година знов
Тої втіхи позбутись.
Уділ твій — нам наука всім,
Твій, бездольний Едіпе, твій,—
Не назву вже на світі я
Щасливим нікого.

Антистрофа 1

Як лучник, що вище всіх
Непохибну метнув стрілу,
Долю щасну здобув він,
О Зевсе, й співучу сам
Діву кривокогтисту вбив,
І від смерті лихої став
Всій країні оплотом.
Нашим з того часу царем
Став ти зватись, Едіпе мій,
І в найбільшій пошані був
У Фівах великих.

Строфа 2

Тепер же — хто між людей нещасніший?
Кому в житті стільки горя випало,
Над ким судьба знущалась так?
О царю, Едіпе вславлений!
В тій же гавані якір кидали
Батько й син, в єдиному ложі шлюбному!
Як же, бездольний, стільки літ
Мовчки могла тебе терпіть
Батьком засіяна щедра нива?

Антистрофа 2

А нині — час всевидючий викрив шлюб,
Що цим ім'ям був негідний зватися,
Дитя з отцем рівняючи.
О горе! Нещасний Лаїв син!
О, коли б тебе вік не бачив я
І слізьми некучими не оплакував!
Правду скажу я — ти в біді
Легше зітхнуть нам дав колись,
Нині ж нам тьмою вкриваєш очі.

Ексод

Челядинець

Шановні міста нашого старійшини!
Що вам почуть належить і побачити,
Яких скорбот зазнати ще ви маєте,

Якщо ви вірні Лабдакідів домові!
Мабуть, ні Істр, ні Фасіс не обмили б ту
Оселю, стільки вільного й невільного
В ній зла таїться й має всьому світові
Одкритися. Немає муки тяжчої,
Ніж та, що зазнаємо добровільно ми.

Провідник хору

Вже й те, що знаємо, таке, що гіршого,
Мабуть, нема. Що ж можеш ти додати ще?

Челядинець

І говорить недовго це і слухати —
Нема в живих Йокасти божественної.

Провідник хору

О безталанна! Що ж тому причиною?

Челядинець

На жаль, сама. Всієї не збагнути вам
Скорботи тої,— не були при тому ви.
У мене ж все у пам'яті лишилося —
То слухайте, що сталось із нещасною.
В дім увійшовши, тугою охоплена,
Вона до ложа кинулась подружнього,
Рвучи волосся на собі у розпачі,
І, зачинивши двері, стала кликати
Свойого мужа Лая, що умер давно,
І первістка спогадувать, що вбив його
Й дітей родив нещасних з нею, матір'ю.
Ридала гірко, до свого двошлюбного
Припавши ложа, на якім від мужа муж
Родився у неї і від сина діти знов.
І от вона, не знаю як, загинула,
Бо тут Едіп із божевільним зойком вбіг,
І не до неї нам було, усі-бо ми
Дивились, як туди й сюди він кидався,
Меч вимагав подати і дружину звав,
Що звать не міг дружиною, лиш матір'ю,
Яка й його родила, і дітей його.
Ніхто із нас, присутніх, тільки бог якийсь
Йому на неї указав — безумному.
І з диким зойком, наче кимось ведений,
Він кинувсь до дверей подвійних, виламав
Із гнізд глибоких засуви й до спальні вбіг.

І бачать всі — жона його повісилась,
У плетеному заїшморгу хитається.
Він глянув і, в риданнях знемагаючи,
Почав його розв'язувать. І от вона
Лежить, нещасна, долі,— й страшно вимовить! —
З її одіння золотії застібки,
Що їй були прикрасою, зриває він
І вістря їх собі в очниці вколює
Й кричить,— бодай ні мук його, ні злочинів
Ці осоружні очі не побачили,
На що не слід у пітьмі б не дивилися,
Про кого й треба, більше не дізнались би.
В тужінні цім, повіки підіймаючи,
Разів багато очі він колов собі.
З зіниць роса кривава не краплинами,
А мов багрова злива, мовби чорний град,
По лицях закривавлених сочилася.
Так мужу й жінці — з джерела двоїстого —
Зазнать недолі випало двоїстої.
О, давнє щастя, що йому раділи так,
Було то справжнє щастя! А тепер лише
Стогнання, й горе, і ганьба, і люта смерть,
Усе, що лихом зветься,— всього досить тут.

Провідник хору

Що ж він, нещасний, чи опам'ятався вже?

Челядинець

Кричить, щоб двері навстіж одчинили ми
Й кадмейцям батьковбивцю показали всім,
Що з матір'ю. Та уст не оскверню своїх...
Що сам вигнання прагне, щоб проклятому
В цім домі не лишатись, так, як сам закляв.
Ослаб він дуже, і проводиря йому
Потрібно, понад людські сили терпить він.
Ось гляньте всі! Вже відчиняють засуви
Дверей. Таке видовище побачите,
Що й ворога жорстокого розжалобить.

Комос

Хор

О, як страшно людині цей жах споглядать!
Ще ніколи страшніших не бачив я мук!
О, нещасний, яке божевілля тебе

Охопило? Ненатле яке божество
Налетіло, мов вихор, з пекельних глибин
На твою нещасливу долю?
Леле, леле! Дивитись на тебе мені
Вже несила, а скільки б хотів я спитать,
І почути, й дізнатися скільки б хотів,—
Але жах мою душу проймає!

Едіп

Горе, горе мені! О нещастя моє!
В край який я, бездольний, іду?
І куди мого стогону луни летять?
О, куди ти ведеш мене, Доле?

Провідник хору

В імлу страхіть нечуваних, невиданих.

Едіп

Строфа 1

О пітьми жах!
Непроглядна мла хмари чорної,
Повінь темряви нездоланної!
О горе!
І горе знов! Мов вістря, в груди вп'явсь мені
Страждання біль і спогад лютих злочинів.

Провідник хору

Не диво, що у незрівняннім горі цім
Подвійно тужиш і подвійно мучишся.

Едіп

Антистрофа 1

О друже мій!
Лиш один тепер ти слуга мені, -
Бо сліпцем сумним ще піклуєшся.
Ой леле!
Ти тут, зі мною, ясно відчуваю я,
Бо хоч і темний, але чую голос твій.

Провідник хору

Страшне вчинив ти! Як ти очі зважився
Згасити? Хто з богів тебе штовхнув на це?

Едіп

Строфа 2

Аполлон то був, Аполлон, брати!
Злом він злочини завершив в мені.
Не інший хто, сам очі вирвав, безталанний я!
Нащо ж ті очі,
Як ні на що не мило вже й дивитися?

Провідник хору

Все сталось так, як мовив ти.

Едіп

Куди ж тепер гляну я?
І кого любить мені?
З ким, друзі, щиро привітатися?
О, мерщій мене проженіть відціль,
Згубу, скверну цю проженіть мерщій!
Тричі проклятий, я усім богам
Став ненависний.

Провідник хору

Сумні — і доля, й розум твій однаково,—
Нехай би краще зовсім я не знав тебе.

Едіп

Антистрофа 2

А бодай би він та й навік пропав,
Той, хто з ніг моїх пута зняв тугі
І не на радість вихопив із рук загибелі.
А умер би я —
Не знали б стільки горя й сам я, й родичі.

Провідник хору

Було б і справді краще так.

Едіп

Не йшов би я батька вбить,
Не знеславив би себе
Я шлюбом із своєю матір'ю!
І богами я вже відкинутий,
І батьків своїх став соложником.
Якщо в світі є зло над всяке зло,—
Все прийняв Едіп.

Провідник хору

Не знаю я, чим виправдати вчинок твій,—
Вже краще не родитись, як сліпому жить.

Едіп

Не говори, що не найкращий вихід то,
Не радь мені нічого і не вчи мене.
Якими-бо очима мав би глянути,
В Аїд зійшовши, на свойого батька я
Чи на нещасну матір? Перед ними-бо
Я винний так, що мало і петлі мені.
Чи любо на дітей було б дивитися,
Моє поріддя, з нею блудно роджене?
О ні, очам моїм несила бачити
Ні їх, ні міста, ані славних стін його,
Ані священних статуй,— сам позбавив я
Себе всього — найперший між фіванцями.
Сам наказав я гнати нечестивого,
У кому голос божий скверну виявить,
Що на родину Лая впала плямою.
І як в ганьбі цієї скверни смів би я
На громадян очима лиш поглянути?
Нізащо! О, коли б я міг джерела вух
Замкнуть для слуху і мою нещасну плоть,
Немов в'язницю, всю огородити скрізь,
Щоб і не чуть нічого, і не бачити.
Не відчувати лиха — як це солодко.
О Кіферон, навіщо ти прийняв мене?
І чом, прийнявши, зразу ж не убив тоді,
Щоб тайни не відкрить мого походження?
Полібе й ти, Корінфе, що вважав тебе
Я рідним домом, скільки зла затаював
Я під красою, що в мені плекали ви,
Й те зло жахливі породило злочини.
О шлях троїстий, тіняві ущелини,
І гай дубовий на розпутті трьох доріг,
То ж ви мою, пролиту мною кров пили
Мойого батька,— все ви пам'ятаєте,
Що я вчинив, і потім, як прийшов сюди,
Що я накоїв! О мій шлюбе, шлюбе мій!
Те лоно, від якого народився я,
Моє прийнявши сім'я, породило знов
Синів братами батька однокровними
І дочок — сестер від тієї ж матері,—

Ганьба, якої людський рід не знав іще.
Та нащо ці ганебні дії згадувать!
В ім'я богів — скоріш мене сховайте десь,
Чи вбийте, чи втопіть у глибині морській,
Щоб більш ніхто не міг мене побачити.
Наблизьтесь, доторкніться до нещасного.
Не бійтеся — ні скверни, ні недуг моїх
Ніхто з людей, крім мене, не носитиме.

Провідник хору

А от, до речі, і Креонт іде сюди —
Тобі він допоможе і пораду дасть,
Один-бо замість тебе він — країни страж.

Едіп

О горе, горе! Що ж йому казатиму?
Чи, може, в нього ласки сподіватися,
Коли я сам його недавно скривдив так?

Креонт

Я не прийшов, Едіпе, зловтішатися
Чи за недавню кривду докорять тобі.
А ви — якщо перед людьми не сором вам,
То хоч би світло сонця, що живить усіх,
Вшануйте й неприкрито не показуйте
Нечистоти, що ні земля, ні дощ її
Святий не прийме, ні небесне сяєво.
Та швидше до покоїв проведіть його,—
На скруту рідних тільки близьким родичам
Дивитись слід і слухати з повагою.

Едіп

В ім'я богів! Тривоги тінь розвіяв ти,
Явивши благородство недостойному.
Послухай,— не мені, тобі важливо це.

Креонт

Якої ж ти від мене хочеш послуги?

Едіп

Мерщій із краю цього прожени мене
Туди, де й слова смертних не почую я.

Креонт

Це я вчинив би, та раніше хочу я
Спитать поради в бога, що́ нам діяти.

Едіп

Але ж ясну він провістив нам відповідь —
Убити батьковбивцю нечестивого.

Креонт

Так він сказав. Але, щоб не вагатися,
Спитати краще знову, що робити нам.

Едіп

Що ж у богів питати за пропащого?

Креонт

Не бійсь уже на божу волю здатися.

Едіп

Ще про одно прошу я і нагадую:
У домі там лишилась... поховай її,
Як знаєш, то є родича обов'язок.
Мене ж нехай не ушанує дозволом
Мій рідний город — тут своє життя кінчать.
Дозволь мені у горах оселитися,
На Кіфероні, там, де батько й матінка
Живим законно мали поховать мене,—
Хай там умру, нехай сповниться воля їх.
Та знаю я, ні хворості, ніщо мене
Не доконає. Врятувавсь од смерті я,
Щоб в муках ще страшніших катуватися.
Хай збудеться, що Долею призначено.
Що ж до дітей, Креонте,— про синів моїх
Ти не турбуйсь, вони повирастали вже
І у житті зуміють раду дать собі.
А от дівчаток бідолашних жаль мені,
Ніколи за обідній не сідали стіл
Вони без батька, і усім, що сам я їв,
Ділився з ними завжди, їх голублячи.
Про них подбай. А зараз їх дозволь мені
Обняти і недолю їх оплакати.
О царю мій!
О брате благородний! Обніму лише —
Й здаватиметься, що я знову бачу їх.
Що я кажу!
В ім'я богів, невже це плач їх чую я?
Невже, Креонте, й справді ти привів сюди
Моїх коханих, рідних, любих донечок?
Чи правда це?

Креонт

Так, правда. Ось до тебе сам привів я їх,
Я знав, як оцієї втіхи прагнеш ти.

Едіп

Будь щастен! Хай з тобою на шляху твоїм
Бог кращий, ніж зі мною, йде супутником!
О дітки любі, де ж ви? Підійдіть сюди,
Обняти дайте вас руками братніми,
Що відібрали очі в батька вашого
І сяєва ясного їх позбавили.
Не відавши й не знавши, вас він, дітоньки,
Родив із лона, із якого вийшов сам.
Я вас не бачу, та над вами плачу я,
Скорботних днів остаток уявляючи,
Що між людьми прожити доведеться вам.
Як до зібрання йти вам всенародного,
Як на свята ходить, якщо додому з них
В сльозах вертатиметесь, їх не бачивши?
А як пори йти заміж ви доспієте,
То хто на себе, донечки, наважиться
Ганьбу прийнять, що нею заплямив я вас
І покоління, що від вас народиться?
Якого вам нещастя бракуватиме?
Ваш батько свого батька вбив, дружиною
Взяв ту, що сам від неї був народжений
І з того ж лона потім вас на світ привів.
Так будуть вас ганьбити. Хто посватає
Вас, донечки? Такого-бо не знайдеться.
Безплідні, без подружжя ви зів'янете.
О сину Менекея! Ти один тепер
Їм батько,— ми-бо, ті, що породили їх,
Загинули обоє. Не покинь же їх,
Безмужних, вбогих, безпритульних родичок,
Не дай з моєю їх біді зрівнятися.
Май милосердя, пожалій хоч юність їх,
Нема, крім тебе, хто б їм став опорою.
Дай, благородний, клятву. Доторкнись до них.
А вам багато б ще я радив, донечки,
Якби могли збагнуть ви. Одного лише
Бажаю, щоб жилось спокійно в світі вам,
У щасливішій долі, аніж батькова.

Креонт

Доволі плакать, краще до оселі йди.

Едіп

Йду, хоч не рад.

Креонт

Усе гаразд у слушний час.

Едіп

Я все ж хотів би...

Креонт

Говори, я слухаю.

Едіп

Щоб з краю ти прогнав мене.

Креонт

Як бог звелить.

Едіп

Богам бридкий я.

Креонт

Тим скоріш це станеться.

Едіп

Вважаєш так?

Креонт

Інакше б не казав цього.

Едіп

Веди ж мене.

Креонт

Ходімо, лиш дітей покинь.

Едіп

Не відбирай їх в мене.

Креонт

Не бажай всього,—
Й того-бо, що мав досі, зберегти не міг.

Хор

О фіванські громадяни! Подивіться — он Едіп,
Мудру загадку вгадав він і могутнім став царем,
На його щасливу долю всяк завидував із нас,
А в яку тепер безодню горя лютого він впав!
Дожидай же, кожен смертний, дня останнього в житті,
За щасливого у світі ти нікого не вважай,
Поки він у пристань вічну без біди не допливе.

СОФОКЛ

АНТІГОНА

ДІЙОВІ ОСОБИ

Антігона }
Ісмена } —дочки царя Едіпа.
Креонт — цар фіванський.
Еврідіка — його дружина.
Гемон — син Креонта, наречений Антігони.
Тіресій — сліпий провісник.
Страж.
Вісник.
Слуга Креонта.
Хор фіванських старійшин.

Пролог

Антігона

Ісмено рідна, сестронько улюблена!
Де лиха ті, яких Едіпу-батькові
Й нам, що живі ще ходим, не послав би Зевс?
Ні горя вже, здається, ані напасті,
Ані ганьби й безчестя не знайти ніде,
Яких з тобою, сестро, не зазнали ми.
Новий сьогодні, кажуть, оголошено
Наказ у місті від воєначальника?
Не чула ти нічого? І не знаєш ти,
Що зловорожа доля наших друзів жде?

Ісмена

Ні, Антігоно люба, не доходило
Чуток до мене ні гірких, ні радісних
Від дня, як наші два брати загинули,
Убивши на двобої один одного.
Лише цієї ночі відійшла відціль
Аргейська рать,— нічого більш не знаю я.
Але не краще з того і не гірш мені.

Антігона

Та я-то добре знаю, тим-то й кликала
Тебе за браму — побалакать сам на сам.

Ісмена

В чім справа? Видно, дуже ти схвильована?

Антігона

Правитель похороном одного з братів
Вшановує і відмовляє другому.
Прах Етеокла, кажуть, по закону він
Віддав могилі і по правді праведній,
І той між тіней бути удостоєний.
Нещасне ж тіло Полініка вбитого
Заборонив не тільки поховати він,
А навіть не дозволив і оплакати,
Щоб без плачу й обряду похоронного
Став хижим птахам здобиччю солодкою.

Так, кажуть, добрий всім оголосив Креонт,—
Тобі й мені,— так, і мені, повторюю,
І йде сюди оголосити людові,—
Хто ще не знає,— щоб не смів порушити
Ніхто цього наказу, а порушив би,
Камінням буде без жалю побитий він.
От знаєш все ти й незабаром виявиш —
Чи благородна, чи низька душею ти.

Ісмена

О бідна сестро! Що ж робити? Вузол цей
Ні розв'язати, ні стягнуть не в силі я.

Антігона

Чи згодна ти сприяти й помагать мені?

Ісмена

Хіба це легко буде? В чому задум твій?

Антігона

Чи допоможеш брата поховать мені?

Ісмена

Як поховать? Та це ж нам заборонено.

Антігона

Мого й твого — як ти не схочеш — брата я
Ховатиму,— йому лишусь я вірною.

Ісмена

Смілива ж ти. Наперекір Креонтові?

Антігона

Мого чуття не може в мене взяти він.

Ісмена

Ой леле! Ти подумай, сестро, батько наш
В неславі згинув, усіма зневажений,
Свої жахливі виявивши злочини
І власноруч два ока в себе вирвавши.
А потім мати і дружина — дві в одній —
В петлі ганебній свій укоротила вік.
І третє — нещасливі наші два брати
В відвазі самозгубній один одного
В єдину мить рукою вбили братньою.
Тепер подумай, як, самі лишившись, ми
Загинем ще страшніше, не послухавши
Закону, влади й повеління царського.

Зваж те, що ми жінками народилися,
І нам з чоловіками не змагатися.
Тож завжди коримося ми сильнішому
І слухаєм в усьому, навіть в гіршому,
Отож підземні сили я благатиму
Простить, що дію не своєю волею,
А владцям мушу підкоритись — марна річ
Із тим, що вище сил твоїх, боротися.

Антігона

Нічого не прошу я, хоч би й хтіла ти
Мені допомагати, — все сама зроблю.
А ти — як хочеш. Брата поховаю я.
Обов'язок здійснивши,— й вмерти солодко.
Для нього люба, з любим поруч ляжу я —
Безвинно погрішивши. Доведеться-бо
Годить померлим довше, ніж живим отут.
Зостанусь там навіки. Ну, а ти — як хоч —
Зневаж закони, що й боги шанують їх.

Ісмена

Велінь богів ніколи не зневажу я,
А й громадянам побоюсь перечити.

Антігона

Та годі, не виправдуйсь. Я сама піду
Надгробок брату любому насипати.

Ісмена

Нещасна сестро, як страшусь за тебе я.

Антігона

Журись не мною, лиш своєю долею.

Ісмена

Нікому ж не проговорись про задум свій.
Дотримуй таємниці, й я мовчатиму.

Антігона

Ой леле. Йди вже краще й розкажи усім,
А змовчиш — будеш тим ще ненависніша.

Ісмена

Ну й лід же в тебе під душевним полум'ям.

Антігона

Годжу, кому й повинна догоджати я.

Ісмена

Якби ж то так! Жадаєш ти незбутнього.

Антігона

Хоч упаду й без сили — не спинюся я.

Ісмена

За безнадійне й братися нема чого.

Антігона

Не говори так, бо й мені немилою,
Й померлому ти станеш осоружною.
Хай вже сама з своєю безрозсудністю
Той жах я перетерплю. Не страшніше це,
Аніж умерти смертю недостойною.

Ісмена

Іди й роби, як знаєш. Нерозумна ти,
Але для близьких зостаєшся близькою.

Парод

Хор

Строфа 1

Сонця променю, ще не грав
Ти піколи яскраво так —
Світло Фів семибрамних.
Зір ясний золотого дня
Нам нарешті являєш ти
Над потоком Діркейським.
Весь у зброї аргівський муж,
Що із білим прийшов щитом,
Кроком швидким утікав назад,
Наче кінь без вудила.
Він розбоєм у нашу країну прийшов,
Полінікових гнівних послухавши слів,
І, неначе могутній орел,
Він із криком шаленим пронісся по ній,
Сніжно-білими крилами вкритий увесь,
З зброєносною раттю в шоломах,
Що їх кінські оздоблюють гриви.

Антистрофа 1

Він над наші доми злетів,
Лютою хижих списів обняв
Місто це семибрамне.
Але мусив тікати геть —
Кров'ю нашою він не впився,
Не наситив утроби.
Зрубів башт не сягнув вогонь
Смолоскипів Гефеста, вчув
Гомін Ареїв за спиною враг —
Нездоланність дракона.
Бо хвальків велемовних ненавидить Зевс
І, побачивши, як гордовито ідуть
Повноводдям бурхливим вони,
Брязкотіння почувши золочених лат,
При самій вже меті, коли мали свою
Перемогу вони скликати,
Він метнув на них грім-блискавицю.

Строфа 2

Аж загриміло, як впав і об землю вдарився
Муж вогненосний, що гнівного повен шалу,
Злобно кинувсь на нас
Диким бурі поривом.
Сталось, проте, інакше:
Нам допоміг славний Арей
І відігнав помахом дужим
Військо вороже.
Вийшло сім полководців на семеро брам —
Переможцеві Зевсу по рівнім бою
Поскладали вони свою зброю ясну.
Тільки двоє нещасних, що батько один
І одна породила їх мати, зійшлись,
Щоб списів одночасним ударом
Один одному смерть заподіять.

Антистрофа 2

Врешті до нас велеславна прийшла звитяга
В Фіви, де гул колісниць бігових лунає,
Щоб в імлі забуття
Жах війни ми втопили.

В храми богів ходімо,
Хай цілу ніч в Фівах святих
Наш хоровод, ведений Вакхом,
Землю стрясає!
Але гляньте, он син Менекеїв Креонт,
Що підданців новітніх новим владарем
Став із волі безсмертних, підходить до нас.
Із яким же велінням сюди він іде,
Розіславши окличників всюди своїх
Семибрамного міста старійшин
Поскликати на раду народну.

Епісодій перший

Креонт

Мужі фіванські! Від страшної бурі ми
Врятовані — нам відновили мир боги.
От і послав я вісників — з вас кожного
Закликать поіменно. Владу Лаєву
І трон його державний шанували ви,
Так само і Едіпа, що владарив тут;
А як загинув батько, то й синам його,
Як завжди, серцем залишались вірними.
Коли ж, побиті смертю обопільною,
Убивці й жертви, в день один загинули
Обоє братовбивством осквернившися,
Державну владу перейняв по праву я,
Загиблим бувши якнайближчим родичем.
Але людину важко розпізнати нам,
Її всю душу, і думки, і наміри,
Якщо вона у владі їх не виявить.
Тож мислю так я: хто, людьми керуючи,
На кращі їх поради не зважатиме,
Кому уста ганебний острах сковує,
Того найгіршим з владарів я визнаю.
А хто своїх шанує друзів більше, ніж
Вітчизну,— за ніщо того вважаю я,
Я сам — хай свідком буде всевидющий Зевс! —
Мовчать не буду, тільки б небезпеки тінь
Для нашого я міста десь побачив би.
Ніколи другом я вітчизни ворога
Не назову, бо знаю — порятує нас
Лише вона, і, пливши тільки цим човном,

Хороших друзів ми для себе знайдемо,
Таким законом возвеличу місто я.
А зараз я повинен сповістити вам
Про двох братів тих, про синів Едіпових:
Я Етеокла, що в бою за місто впав,
Міць вражу списом подолавши доблесно,
З обрядом урочистим поховать звелів,
Як личить то героєві славетному.
А Поліника, його брата рідного,
Що хтів свою вітчизну і богів її
Умкнувши із вигнання, всю до тла спалить
І кров'ю прагнув братньою упитися,
А хто лишивсь — у рабство повигонити,—
Звелів оголосити всьому місту я —
Не вільно ні ховати, ні оплакувать,
Лише без похорону, на поживу псам
І хижим птахам на лоталу кинути,
Так ухвалив я, і не ждать злочинцеві
Такої шани, як і справедливому,
Лиш той, хто місту вірний буде й відданий,
Живий чи мертвий, в нас пошану матиме.

Провідник хору

Креонте, Менекеїв сину, визначить
Ти владен друзів міста й ворогів його.
Закон який завгодно застосовувать
Ти й до померлих можеш, і до нас, живих.

Креонт

То будьте ж ви закону охоронцями.

Провідник хору

Є в нас молодші, їм загадуй службу цю.

Креонт

Я вже поставив стражів біля мертвого.

Провідник хору

То що ж ти нам волієш загадати ще?

Креонт

А щоб не потурали ви порушникам.

Провідник хору

Нема дурних, нікому з нас не мила смерть.

Креонт

Це слушна засторога... Багатьох, проте,
Корисливі надії погубили вже.

Входить Страж.

Страж

Признаюсь, володарю, не задихавсь я
Від того, що, не чувши ніг, прибіг сюди,—
Не раз в путі я зупинявсь, вагаючись,
Чи то назад не краще повернутися.
То так, то так мій розум говорив мені:
«Чого, нещасний, поспішать до кари так?
Що, бідолашний, дляєшся? Не журишся,
Що інший хтось все доповість Креонтові?»
Отак роздумуючи, брів повільно я,
Й коротка путь для мене стала довгою.
Та зважився я дійти до тебе зрештою,
І хоч не легко мовить, я скажу тобі:
Прийшов із однією я надією —
Не потерпіти більше, ніж заслужено.

Креонт

Та що ж бо сталось? Чим ти так збентеженний?

Страж

Сказать про себе хочу спершу: участі
Не брав в тій справі, й хто вчинив — не бачив я;
Було б несправедливо і винить мене.

Креонт

Занадто щось себе ти вигороджуєш,—
Мабуть, якась важлива новина ота.

Страж

Така, що я боюся і промовити.

Креонт

Мерщій розказуй, і тоді іди собі.

Страж

Усе скажу. Хтось над померлим виконав
Обряди похоронні й сам утік кудись,
Сухого пилу залишивши слід на нім.

Креонт

Що кажеш ти? Хто з громадян посмів таке?

Страж

Не знаю. Ні сокири там, ні заступа
Знаків не видно, лиш твердий та голий грунт,
Ні колії від возового колеса
Немає там,— так винний десь безслідно зник.
Лиш денний страж нам перший указав на це,
І всі були страшенно ми здивовані.
Хоч видно труп, був не цілком заритий він,
Від скверни тільки пилом був посипаний,
Та ні від псів, ані від звіра дикого,
Які терзали б тіло, ані сліду там.
І почали ми між собою лаятись,
Страж стража винуватив, не було кому
Спинить нас, хоч до бійки наближалося,
Бо кожен, очевидно, не безвинний був,
Але не признавались, одмовлялися,
Готові й крицю в руки взять розпечену,
Й в огонь іти, й богами поклястись всіма,
Що ми про це не знали і не відали,
Й ні помислом, ні ділом не замішані,
Але не дошукались ні до чого ми,
Й один сказав нарешті — і від страху всі
Поникли головами, ні перечити
Ніхто не міг, ні певне щось порадити,
Як краще діять. Слід одверто — мовив він —
Про все тобі доповісти, не криючись.
На це пристали, і мене, бездольного,
Твою прийняти ласку жеребок послав.
Я розумію, що прийшов некликаний,—
Не любі нам з лихою вістю вісники.

Провідник хору

Давно, державче, у думках плелось мені —
Чи не боги то, справді, учинили це?

Креонт

Замовкни, щоби гніву я не сповнився.
Чи ти під старість не позбувся розуму?
Та ти ж говориш просто нісенітницю:
Хіба боги вже й мертвими піклуються?
Хто ж може шанувать як благодійника
Того, хто йшов, щоб храми з колонадами
Вогнем палити, грабувать скарбниці їх,
Усю країну і закони нищити?

Хіба боги шанують вже й лихих людей?
Не може бути. Хоч між громадянами
Давно на мене дехто нарікає вже,
Чолом киває потай, не бажаючи
Схилить покірно шию під ярмо свою.
Цілком я певен, стражів цих не інший хто
Підбив за мзду хорошу учинити це.
Немає для людини лиха гіршого
За гроші срібні. Знищують міста вони
І громадян вигонять із домівок їх;
Вчать добрі мислі підмінять лукавими
І чесний люд до вчинків тягнуть пагубних;
Підказують, як учиняти підступи,
Як злочинів безбожних не соромитись.
А ті, кого на справу цю підкуплено,
Свою в свій час винагороду матимуть.
І якщо правда, що шаную Зевса я,
А сам ти бачиш — привселюдна клятва це —
Як в похороні винного не знайдете
Й мені тут перед очі не поставите,
Вам смерті буде мало, вас живими я
Повішу, тільки б те зухвальство викрити.
Тоді дізнаєтеся, де вам вигоди
Шукать, збагнете і запам'ятаєте,
Що й вигода не всяка йде на користь нам
І що із заробітками нечесними
Не стільки нам прибутку, скільки пагуби.

Страж

Дозволь сказать? Чи так іти звелиш мені?

Креонт

А знаєш ти, як гірко все це слухати?

Страж

Що ж — слух твій я чи душу засмутив тобі?

Креонт

Ти ще шукати хочеш, де болить мені?

Страж

Злочинець серце вразив, я — лиш слух тобі.

Креонт

Вродився, я бачу, надто балакучий ти.

Страж

Та злочину я не вчиняв ніякого.

Креонт

Якби ж то ні,— продав за срібло совість ти.

Страж

Ой леле!
Зле, коли правди в самого судді нема.

Креонт

Глузуєш з правди. Але знай, як винного
Сюди не приведете ви, то впевнитесь,
Що ці прибутки ваші — то велике зло.

Страж

(про себе)

Вже краще б він знайшовся. А чи знайдеться,
Чи ні — то це розсудить тільки випадок.
Ні, тут мене вже більше не побачиш ти.
Понад надію всяку врятувався я
Від лиха, і богам повинен дякувать.

Стасим перший

Хор

Строфа 1

Дивних багато в світі див,
Найдивніше із них — людина,
Вітер льодом січе, вона ж
Дальшу в морі верстає путь —
Хай сива хвиля бушує,
А човен пливе вдаль,
Уславлену в богинях Землю,
Вічно й невтомно родючу, виснажує,
Плугом щороку в ній борозни орючи
Із конем своїм, людина.

Антистрофа 1

Птиць безтурботні зграї й риб,
Що живуть у морських глибинах,
Звірів диких з гущин лісних

В пастку й оплетену вправно сіть
Розумна ловить людина
Й собі скоряє їх.
В полях і в горах звірів ловить,
Хитрим знаряддям їх перемагаючи,
І запрягає коня довгогривого
І бика в ярмо заводить.

Строфа 2

І мислей, як вітер швидких,
І мови навчився чоловік,
Звичаїв громадських пильнує здавна;
Від лютих стуж, буйних злив
Знайшов міцний захист він,
Благодільний.
Бездольним не буде той, хто сам
Майбутню путь ясно зрить,—
Нездоланна смерть одна,
А біль хвороб, тягар знегод — не страшні нам.

Антистрофа 2

Є витвори мудрі в людей —
Ясніші від світлих надій,
Та часто біди від них більш, як блага;
Хто в шані мав клятви міць,
Батьків закон, гнів богів,
Той — преславний.
Безславним хай буде, хто посмів
На кривдну путь серцем стать —
Щастя не знайти йому,
Й ні в домі гість, ні друг мені він не буде.
Чи безсмертних то знак? Я повірить боюсь,
Та її пізнаю, і чи можу сказать,
Що вона — не дитя Антігона?
Ой нещасна-бо ти
О Едіпа, нещасного батька, дочка!
Що з тобою, скажи? В чім винують тебе?
І невже-бо ти царські закони
Так безумно посміла порушить?

Входить Страж з Антігоною.

Епізодій другий

Страж

Ось та, що злочин учинить насмілилась
І мертве тіло поховала. Де ж Креонт?

Провідник хору

От і до речі вийшов з свого дому він.

Креонт

Що сталось? І чому до речі вийшов я?

Страж

Не слід, державче, зарікатись смертному,
Щоб клятва та не виявилась хибною.
От клявся ж я до тебе не вертатися,
Погроз твоїх злякавшись, але кращою
За втіхи всі є радість несподівана.
І от я знов тут, хоч і зарікавсь тоді,
І дівчину, що учинила похорон,
Привів сюди. Не треба й жереб кидати —
Не інший хто, а тільки я застав її.
Тепер, державче, як захочеш, сам суди
На злочині упійману, мене ж звільни
Від кари,— бачиш, я не заслужив її.

Креонт

Яким же чином, де її захоплено?

Страж

Вона ховала тіло,— от і все тобі.

Креонт

Чи сам хоч тямиш добре, що говориш ти?

Страж

На власні очі бачив, як покійника
Вона ховала,— чи не ясно мовлю я?

Креонт

Та як же ти побачив, де застав її?

Страж

Це так було. Коли вернувсь на варту я
І розповів, як страшно ти загрожував,
Змели ми пил, який вкривав померлого,

Відкрили труп, що починав гнити вже,
І так на ближнім посідали пагорку,
Щоб з вітром смороду на нас не віяло.
А заспінав хто, то один ми одного
Міцною підбадьорювали лайкою.
Так час минав, аж поки в небі чистому
Вогнистим колом сонце не розжеврілось
І припікати стало. Раптом вихор знявсь,
Напастю небо й землю обіймаючи,
Вкрив млою поле, листя позривав з дерев,
Повітря сповнив пилом. Очі мружачи,
Ми довго ждали, поки божий стихне гнів.
Коли все заспокоїлось, побачили
Ми дівчину — стогнала й гірко плакала
Вона, мов пташка, що знайшла гніздо своє
Порожнім і постіль осиротілою.
Схилившися над тілом непохованим,
Вона ридала тужно, проклинаючи
Усіх, що так із мертвого знущалися.
І от, сухого взявши пилу в пригорщі
І міднокутий глечик знявши високо,
Трикратним узливанням труп вшановує.
Ми кинулись до дівчини й затримали,
Але вона нітрохи не злякалася.
Про цей і попередній злочин ми її
Допитуєм — вона не відмовляється.
Мені ж і гірко стало й разом солодко:
Що сам я зможу лиха вже уникнути —
Приємно, а комусь біду накликати —
Це прикро. Та звичайно, лихо іншого
Не так мене обходить, як рятунок мій.

Креонт

Ти що так низько похилила голову,
Чи признаєш провину, чи зрікаєшся?

Антігона

Нічого не перечу — я зробила це.

Креонт

(до стража)

Ну що ж, ти можеш куди хоч іти собі —
Тепер ти вільний від обвинувачення.

(До Антігони).

А ти — пряму й коротку дай нам відповідь.
Ти знала, що робить це заборонено?

Антігона

Так... Як не знати? Скрізь це оголошено.

Креонт

І все ж наказ переступить посміла ти?

Антігона

Його ж не Зевс з Олімпу сповістив мені,
І не богів підземних правда вічная,
Що всі закони людям установлює.
Не знала я, що смертних розпорядження
Такі могутні, щоб переступать могли
Богів закон одвічний, хоч не писаний.
Його не вчора, не сьогодні створено,
Коли з'явивсь він — вже ніхто не відає.
Не хтіла я, людських велінь страхаючись,
Відповідати потім перед вічними
Богами. Що умру, хіба не знаю я
І без твоїх наказів? А раніш часу
Умерти — це за благо я вважатиму.
Тому, для кого в смутку безпастанному
Усе життя минає, чи не благо — смерть?
Тож я й для себе не вбачаю в долі цій
Сумного. От коли б я сина матері
Моєї залишила непохованим,
Було б сумніше. Смертю ж не журюся я.
А як назвеш дурною, то скажу тобі —
Чи не дурний мене винує в дурості.

Провідник хору

Завзята, видно, донька, як і батько був
Завзятий духом,— лихо не страшить її.

Креонт

Та знай, проте,— хто найтвердіший вдачею,
Той падає раніше, найміцнішу сталь,
В горнилі вогняному загартовану,
І розламати можна, і розбити вщент.
Відомо й те — коневі норовистому
Гамує шал мала вузда. Хто в рабському
Ярмі, тому нема чим величатися.

Вона себе явила й тим зухвалою,
Що мій наказ переступити зважилась.
Зухвальство ж друге, додане до першого,—
Цим хвастати і в вічі нам сміятися.
Не я — вона була б тоді мужчиною,
Якби сваволя дурно їй минулася.
Хай це й дочка сестри моєї рідної,
Всіх ближча при родиннім Зевса вогнищі,
Ні їй тяжкої кари не уникнути,
Ані сестрі її. Адже однаково
Обидві похованням завинили тим.
Позвіть Ісмену. В домі щойно бачив я,
Вона, мов божевільна, у нестямі вся.
Хоч злодій і ховає в пітьмі задум свій,
Та сам себе вже власним серцем викрив він.
Але найгірш, як, на гарячім вспійманий,
Свою провину пнеться ще й прикрасити.

Антігона

Убий мене. Чого ж ти хочеш більшого?

Креонт

Нічого більше, досить і цього мені.

Антігона

Чого ж спинився? Як мені слова твої
Не милі, і не стануть вже милішими,
Так і тобі не до вподоби вчинок мій.
Чи то ж мені ще треба слави вищої,
Ніж свого брата поховати рідного?
І всі б мене схвалили, знаю добре я,
Якби їм острах язика не сковував.
Чи не пайкраще з багатьох царевих прав —
Лиш те, що хочеш, говорити й діяти.

Креонт

З усіх кадмейців ти одна так думаєш.

Антігона

Усі так мислять, лиш уста в них замкнуті.

Креонт

А думать з ними не в одно — не соромно?

Антігона

Чи ж сором — брата вшанувати рідного!

Креонт

А той, кого убив він, чи не брат тобі?

Антігона

Так, брат він — від одного батька й матері.

Креонт

Чому ж його так само не вшановуєш?

Антігона

Цього тобі померлий не підтвердить сам.

Креонт

То ти із ним рівняєш нечестивого?

Антігона

Але ж це рідний брат мій, а не раб якийсь.

Креонт

Цей захищав вітчизну, той — ганьбив її.

Антігона

Обох закон Аїда робить рівними.

Креонт

Там честь лихим і добрим не однакова.

Антігона

Хто зна, чи так це під землею дісться?

Креонт

Не буде і по смерті друга з ворога.

Антігона

Любить я народилась, не ненавидіть.

Креонт

Зійдеш в Аїд — і будеш там любити їх,
Я ж не скорюся жінці, поки житиму.

Провідник хору

Он погляньте, виходить Ісмена з дверей —
Гірко плаче вона за своєю сестрою,
Й темна хмара, що звисла у неї з-над брів,
Їй рожеві спотворює лиця прекрасні,
Сліз потоками їх оросивши.

Креонт
(до Ісмени)

Ти, що в мій дім закралася єхидною,
Щоб кров із мене пити,— я ж не знав того,
Що годував дві мого трону пагуби,—
Кажи, чи брала в похороні участь ти,
Чи поклянешся, що того й не відала?

Ісмена

Я винна і, якщо сестра погодиться,
Прийнять готова й кару за провину ту.

Антігона

Ні, сестро, та й було б несправедливо це —
Ти ж не хотіла, й я тебе відкинула.

Ісмена

Та ти ж в біді, й з тобою не соромлюсь я
Глибінь твого страждання переплинути.

Антігона

Всю правду лиш боги підземні відають.
Тих не люблю, хто любить на словах лише.

Ісмена

О сестро, не безчесть мене й дозволь мені
З тобою вмерти, вшанувавши вмерлого.

Антігона

Не вмреш зі мною,— як не доторкалася,
Не став своїм. Доволі, коли я умру.

Ісмена

Та як же, люба, я без тебе житиму?

Антігона

Спитай Креонта, що йому годила ти.

Ісмена

Чого глузуєш! Це ж бо незаслужено.

Антігона

Якщо це посміх, то сміюсь крізь сльози я.

Ісмена

То чим тепер я можу послужить тобі?

Антігона

Рятуй себе, удасться — не позаздрю я.

Ісмена

Невже, нещасна, мук не поділю твоїх?

Антігона

Ти — хтіла жить, я — смерті прирекла себе.

Ісмена

Що в мислях мала, все тобі сказала я.

Антігона

Ми неоднаково з тобою мислили.

Ісмена

Але з тобою рівно завинили ми.

Антігона

Мужайсь, тобі ще жити, а моя душа
Вже мертва, тож і послужу померлим я.

Креонт

Вони обидві, мабуть, збожеволіли,
Одна — ось зараз, друга — чи не зроду ще.

Ісмена

Та як, державче, розуму не втратити,
Зазнавши стільки лиха нездоланного.

Креонт

Ще б пак, коли з лихими робиш лихо ти!

Ісмена

Як я без неї в самотині житиму?

Креонт

За неї не турбуйся — вже нема її.

Ісмена

Невже ти стратиш наречену синову?

Креонт

Є ще й багато інших нив для оранки.

Ісмена

Але такої близької не знайде він.

Креонт

Не хочу жінки синові поганої.

Антігона

Тебе, Гемоне, кривдить батько твій.

Креонт

Ох, як і ти, і шлюб твій надокучили.

Провідник хору

Невже в свого ти сина відбереш її?

Креонт

Ні, Аїд скасує це одруження.

Провідник хору

Ясний, здається, вирок — їй на смерть іти.

Креонт

Й мені здається. Відведіть негайно їх
У дім мій, стражі. Хай вони під вартою
Обидві там посидять по-жіночому.
Тікати-бо й хоробрі намагаються,
Коли Аїд на їх життя чигатиме.

Стражі виводять Антігону й Ісмену.

Стасим другий

Хор

Строфа 1

Щасливі ті люди, чий вік нещасть не відав!
Ті ж, що дім їх з волі богів похитнувся,
Не уникнуть горя,
аж поки той рід загине.
Фракійським вітром гнані вдаль,
Так морські біжать вали
І з вирової темряви підводної
Піску виносять накип чорний,
Аж гудуть від хвиль грізних
І тяжко стогнуть скелі прибережні.

Антистрофа 1

Я бачу — на дім Лабдакідів стародавній
Споконвіку падає лихо за лихом,
Гине рід за родом, їх бог невблаганний губить,
І не знайти рятунку їм.
От і парость юну цю —
Едіпового дому промінь сяючий —

Уже й її скосить готовий
Бога тьми нещадний серп —
Безумства жертву й гордої сваволі.

Строфа 2

Зевсе, владу і міць твою
Не здолає людська зухвалість,
Ні сон-можновлад,
ні місяців божистих
Незмінно-невтомний хід.
Вічний владар,
старості ти не знаєш,—
На яснім Олімпі
Світла твоя оселя,
І в минулім, і в майбутнім
Панує один закон:
Не перейти людині
Шляхами життя
без тягарів недолі.

Антистрофа 2

Втіху для багатьох людей
Всеосяжна дає надія,
А для багатьох —
це лиш пуста омана.
Не ждавши лихих негод,
Раптом ступню
налиш об грань пекучу.
Недаремно славне
Мовить прислів'я мудре:
Хто лихе вважає добрим,
Того вже ведуть боги
На манівці безтямні,—
Недовго йому
ждать тягарів недолі.
Он виходить Гемон, із потомства твого
Наймолодший. Мабуть, його тяжко смутить
Нареченої доля, судьба Антігони,
І в печалі гіркій
Він за шлюбним сумує утраченим ложем?

Епісодій третій

Креонт

От зараз краще за волхвів дізнаємось.
Мій сину, чи на батька не гнівишся ти
За вирок для твоєї нареченої?
Чи залишусь я завжди любий синові?

Гемон

Я, батьку, твій,— порадами розумними
Мене ведеш ти, і за ними й я іду.
Немає-бо для мене й шлюбу кращого,
Аніж коли ти мною керуватимеш.

Креонт

Цього ж бо і дотримуй в серці, сину мій,—
Все волі батька має поступитися.
Тим-то й радіють люди, коли в домі їх
Дітей слухняних пощастить їм виховать,
Щоб відплатить за лихо вміли ворогу
І шанували друга, як і батько їх,
А хто нікчемних наплодив дітей собі,
То що тут скажеш, чи не клопіт матиме
Він з ними й ворогам на посміховище?
Отож не піддавайся примхам, сину мій,
І не губи для чар жіночих розуму.
Знай, і в палких обіймах буде холодно,
Якщо в твій дім дружина увійде лиха.
Чи є де лихо гірше, ніж невірний друг?
То краще кинь цю зловорожу дівчину,
Нехай в Аїді знайде жениха собі.
Я нині викрив перед усіма її —
Єдину в місті нашім супротивницю,
Ні, брехуном не буду, її страчу я,
Коли б і Зевса, всіх родин заступника,
На поміч звала. Хто з своїм не дасть ладу,
Той не здобуде й від чужих слухняності.
Хто в хатніх справах доброчесним виявивсь,
Той справедливим буде й у державі всій.
А хто закон із гордощів порушує
Чи владарями хтів би верховодити,
Такого аж ніяк не похвалив би я.
Кого поставить місто, треба слухати

В найменшім — правий чи несправедливий він.
Хто звик коритися владущим, певен я,
При владі ставши, гідно керуватиме,
У вихрі бойовому біля тебе він
Надійним стане, доблесним соратником.
Безладдя ж — то найгірше з лих. міста воно
И держави губить, і доми збезлюднює
І бойових товаришів утечею
Ганьбить, бо тільки ті з біди рятуються,
Хто вмів своїм начальникам коритися.
Отож законів конче слід дотримувать,
Не піддаватись розуму жіночому.
Якщо на те, від мужа краще смерть прийнять,
Ніж від жінок нам виявитись слабшими.

Провідник хору

Наскільки, років тягарем обтяжені,
Судить ми можем, говорив розумно ти.

Гемон

Так, батьку, розум, що боги дарують нам,
То скарб найвищий і дорожчий всіх скарбів,
Що справедливо й правильно все кажеш ти,
Не міг би й не зумів я заперечити.
Але ж і в інших, може, доля правди є,
В моєму стані швидше можу знати я,
Що люди кажуть, роблять або ганять що.
Ти ж поглядом єдиним наганяєш страх
На тих, хто міг би в чомусь докорить тобі.
Мені чувати нишком вже доводилось,
Як всі у місті цю жаліють дівчину,
З жіноцтва найгіднішу, що ганебно так
Загинуть має за славетний подвиг свій.
Вона не допустила, щоб убитий брат
Валявся непохований, став здобиччю
Псам кровожерним, зграям птаства хижого.
Хіба вона не гідна шани світлої?
Такі розмови неспокійні чути скрізь,
Мені ж нема, мій батьку, щастя більшого,
Лише б тебе благополучним бачити.
Чи не найбільша гордість сина — батькова
Квітуча слава, а для батька — сипова?
Але не думай, що лише в твоїх словах

Є правда, і ні в кого більш нема її.
Кому здається, що лиш в нього розум є,
Й душа, й дар слова, в того, як роздивишся
Насправді, то немає нічогісінько.
Бо для людини, хоч би й наймудрішої,
Не сором вчитись і поради слухати.
Ти ж бачив, як у зливу під потоками
Дерева гнуться і рятують віття цим,
А впертий стовбур повінь із корінням рве,
Той, хто вітрила надто вже натягує
І в бурю не ослабить, перевернеться
І дном догори своє закінчить плавання.
Забудь же гнів і відміни цей вирок свій.
Хоч я й молодший, а свою скажу тобі
Я думку: добре, як людина розумом
Багата зроду, а якщо не завжди це
Трапляється, то й в іншого послухати
Розумної поради не завадить нам.

Провідник хору

Якщо дозволиш, слід, державче, зважити
І на нього,— добре ви обидва мовили.

Креонт

Та чи ж мені годиться у літах таких
У юнака такого вчитись розуму?

Гемон

Лиш справедливості. Хай молодий ще я —
Тут не на вік, на діло слід дивитися.

Креонт

Чи діло — шанувати заколотників?

Гемон

Злочинців шанувати не прошу тебе.

Креонт

А в неї що ж, нема цієї хворості?

Гемон

Ніхто б у цілих Фівах не сказав цього.

Креонт

То місто має вже мені наказувать?

Гемон

Невже не бачиш — як дитя говориш ти?

Креонт

Чи не чужим я мушу править розумом?

Гемон

Хіба то місто, що один правує в нім!

Креонт

Кому ж належить місто? Не державцеві?

Гемон

От гарно керував би ти пустелею!

Креонт

За цю ти жінку, бачу, побиваєшся.

Гемон

Якщо ти — жінка, то за тебе дбаю я.

Креонт

Який негідник! Що ж, ти проти батька йдеш?

Гемон

Бо бачу, справедливість ти порушуєш.

Креонт

Не тим, що бережу своєї влади честь?

Гемон

Не бережеш, богів-бо не шануєш ти.

Креонт

О нрав злочинний, ще й підвладний женщині!

Гемон

Ти все ж не скажеш, що служу лихому я.

Креонт

У тебе кожне слово лиш про неї все.

Гемон

І про тебе, і про мене, й про богів усіх.

Креонт

Але з живою з нею не одружишся.

Гемон

Умре вона — то й інший з нею теж умре.

Креонт

То ти, зухвальцю, ще мені й загрожуєш?

Гемон

Чи то ж загроза — марному перечити?

Креонт

В повчаннях марних слізно ти розкаєшся!

Гемон

Не будь ти батько, зрік би: нерозумно вчиш.

Креонт

Жіночий рабе, не плети дурниць мені!

Гемон

Сам мовиш, мови ж інших ти не слухаєш.

Креонт

Невже? Та не на радість, от клянусь тобі
Олімпом, лаєш ти мене зухвало так.
Гей, приведіть негідницю! Нехай вона
Вмре на очах у свого нареченого.

Гемон

Ні, так не буде, і не сподівайсь цього,
Не тільки на очах моїх не вмре вона,
Але й тобі вже більш мене не бачити —
Шукай десь інших друзів для безглуздь оцих.

Провідник хору

Державче, в гніві швидко він пішов кудись —
В такому віці — небезпечний горя шал.

Креонт

Нехай іде, занадто веледумний він,—
Але дівчат цих не урятувать йому.

Провідник хору

Невже обох скарати смертю маєш ти?

Креопт

Ні, тільки не безвинну,— правду кажеш ти.

Провідник хору

Якою ж смертю іншу ти каратимеш?

Креонт

В пустелі кипу, де й слідів людських нема,
Живою у печері кам'яній замкну,
Не більш лишивши їжі, ніж потрібно це,
Щоб пляма скверни міста не торкнулася.
Хай, лиш Аїда із богів шануючи,
Благає, може, він од смерті визволить,
А ні, то хай сама переконається,
Що шанувать тих, що в Аїді, марний труд.

Стасим третій

Хор

Строфа 1

О Ерос, ти — славен в боях!
О Ерос, ти — всіх підкоряєш!
Ти в юної діви тихо
На лицях ночуєш ніжних,
По лону хвиль
плаваєш ти
й ходиш в лісних дебрях.
Не уникне тебе
жоден з безсмертних,
Всі люди, тобі підвладні,
шалом горять нестримним.

Антистрофа 1

Не раз серця гідних людей
Ти на ганьбу вабив негідну,
І зараз братів ти рідних
В лихій ворожнечі губиш.
Та ніжна млость в діви з очей
все подолать владна,—
То одвічний закон
радощів шлюбних,

То шал нездоланно-буйний
ігр Афродіти знадних.

Провідник хору

Вже несила й закони мені шанувать,—
Як погляну на все це, то, мов з джерела,
Сліз потоки нестримні біжать із очей:
Не в весільні покої — до вічних осель
Незворотно іде Антігона.

Епісодій четвертий

Комос

Строфа 1

Антігона

В останню путь, рідного краю люди,
Нині відходжу я.
Сяйво сонця востанне зрю —
Під сумний Ахеронта плеск
До осель похмурих мене
Вже веде, безшлюбну, Аїд,
І не співають
Гімнів мені весільних,
У вічній пітьмі для мене вже
ложе готове,
Навіки я — Ахеронта дружина.

Хор

Чи не в славі й пошані тепер
Ти в оселю померлих ідеш?
Не недуги убили тебе,
Не удари меча бойового,
Ти одна ж ще живою зійшла
До померлих в Аїд добровільно.

Антистрофа 1

Антігона

Погибла так в горі безмежнім, кажуть,
Гостя з фрігійських гір,
Лоца Тантала юний цвіт.
Де стрімкий височить Сіпіл,
Браз важкий тягар кам'яний,
Мов плющем, її огорнув,—
Кажуть так люди,—
Й вічним дощем по скелях
Невпинно сльози її біжать,—
от і мені так
Постелю бог непробудну готує.

Хор

Це ж богиня й богівське дитя,
А ми — люди і діти людей.
Але все ж, і вмираючи, ти
Заслужила великої шани,
Бо дорівнюєш вічним богам
І в земному житті, і по смерті.

Строфа 2

Антігона

Для чого цей поглум? Ім'ям богів вітчизни!
Скоро мене не буде —
Ждать вам недовго.
Рідний мій краю, і ви,
Велеславні краяни!
Ой леле,
Діркейські джерела і славні
В змаганнях гаї фіванські,
У свідки вас кличу — безправно,
Без сліз від друзів, маю навіки йти
Під пагорб похоронний, у цю могилу небувалу.
Ой, я нещасна:
Вже не жити мені між живих,
Між мертвих ще мертвою не ставши.

Хор

Межу дерзань переступивши,
Об правди вищої престол

Спіткнулась тяжко ти, дитино,
Й за батька зазнаєш покуту.

Антистрофа 2

Антігона

Торкнувсь ти моєї найглибшої скорботи —
Отчої долі злої,
Спільного лиха,
Що переслідує рід
Лабдакідів славетних.
Ой леле,
О матері ложе злочинне,
Розділене з власним сином.
О шлюб їх нещасний —
від нього
Життя немиле маю бездольна я.
До них тепер у пітьму іду я, проклята,
безшлюбна.
О брате бідний,
Нещасливим одруженням ти
Мене, живу, —
з мертвими єднаєш.

Хор

Їм почесть — справа благочестя,
Але й владущих владу все ж
Не вільно нам переступати,—
Тебе твоє свавілля губить.

Епод

Антігона

Без друзів, без плачу і пісень весільних
Іду я, нещасна, в призначену путь
І не побачу ніколи, бездольна, очей
Священного в небі світила,—
З друзів ніхто й не оплаче мене,
Не зітхне в жалобі.

Входить Креонт.

Креонт

Дай перед смертю голосить і плакати —
Цьому й кінця не буде, то звичайна річ.
То відведіть же швидше й зачиніть її
У підземеллі темнім, як звелів я вам,
І залишіть одну там. Вільно вмерти їй
Чи, живши там, весілля навіть справити.
Ми чисті перед дівчиною будемо,
Та цього світа більше їй не бачити.

Антігона

О темний склепе, мій весільний захистку,
Моя в'язнице й вічне пристановище.
Йду до своїх, що Персефона без ліку
В оселю мертвих прийняла навіки їх.
Із них остання і найгірша долею
В Аїд я сходжу, хоч життя й не скінчене.
Та сподіваюсь, мила й там я батькові,
Й тобі я мила буду, рідна матінко,
Й для тебе мила, брате мій улюблений.
Коли ви вмерли, я руками власними
Обмила вас, прибрала й узливання вам
Вчинила. Й от за те, що поховала я
Тебе, мій Полініку, маю кару цю,
Хоча розумний всяк би похвалив мене.
Коли б була я жінкою та матір'ю
І тіло мужа бачила померлого,
Громадської я волі не порушила б,—
Хіба людських законів не цаную я?
Адже знайшла б я чоловіка іншого,
Могла й дитину б іншу я придбати з ним.
Але коли в Аїді й мати, й батько мій,
То я вже брата іншого не матиму.
Тебе ушанувавши, я дотримала
Закон, Креонт же мовить — погрішила я,
Страшний вчинила злочин, о мій братику!
І от мене схопили, і на смерть я йду
Без співів шлюбних, без весільних радощів,
Ні діточок при лоні не голубивши,
Одна, нещасна, друзями покинута,
Жива в оселю мертвих я спускаюся.
Який закон богів переступила я?

І як тепер, бездольній, до богів мені
Звертатись? Як шукати в них заступників,
Коли за чин побожний звусь безбожною?
Що ж, можу я, коли богам угодно це,
Свою, і потерпівши, визнать помилку.
Вони ж як помилились, то не більше їм
Бажаю зла, аніж від них зазнала я.

Провідник хору

Не стихає жорстокої бурі порив
В цій беззахисній душі.

Креонт

От тому й доведеться ще їм шкодувать,
Тим, що її досі її відвести забарились.

Антігона

Ой леле! З цих слів я вже чую — моя
Наближається смерть.

Креонт

Подавати облудних не буду надій,
Що не справдиться те, що жахає тебе.
(Виходить).

Антігона

О країни фіванської місто святе!
О вітчизни богове безсмертні!
От ведуть вже мене, й повороту нема.
Подивіться на мене, старійшини Фів,
На останню із славного роду царів,—
Що терпіти повинна від цих я людей
Лиш за те,
що я гідне пошани шаную.

Стасим четвертий

Хор

Строфа 1

Так Даная колись світло небесне
Вкрила тьмою важких мідноокутих башт.
Пагорб могильний

Став їй замість весільних покоїв.
Славен був її рід, любе моє дитя,
Адже лоно її Зевсів скропив дощ золотий.
Але долі страшна влада тяжить над нами.
Сильніше злота і твердинь,
І війська, й чорних кораблів,
Що пінять хвиль морських вологу.

Антистрофа 1

Так приборканий був цар едонійський,
Син Дріанта палкий,— сам Діоніс його
В темній печері
Ув'язнив за гордливу зухвалість.
В вогкій скелі остиг буйного серця шал,
Цвіт гордливий зів'яв, марність зусиль той зрозумів,
Хто зухвало посмів Вакхову власть хулити,
Хто з рук ним ведених жінок
Вогонь божистий виривав,
Тривожив муз натхненні співи.

Строфа 2

Біля скель голубих між морями-близнятами,
Де стоїть Сальмідес на Босфорі фракійському,
Там сусідній Арес з жахом побачив
Лиш рани замість очей
В юних синів Фенея —
Їх пройняла вістрям веретена
Рука кривава мачухи безжальної,
І лиш очниці певидющі
З ясних небес
помсти їй волали.

Антистрофа 2

І ридали бездольні
вони за бездольною,
У нещасному шлюбі загиблою матір'ю.
Славна ж родом була, від Ерехтея
Ведучи свій родовід,
В дальніх росла печерах,

Плекана бур батькових ревінням
Дочка Борея, наче бистрий кінь, легка;
Дитя богів, та сиві мойри
Вже перейшли путь їй,— о дитино!

Епісодій п'ятий

Тіресій

Старійшини фіванські! Ми удвох прийшли,
Та лиш один з нас зрячий, бо дорогу нам,
Сліпим, звичайно, поводир показує.

Креонт

Що ж там нового, старче мій Тіресію?

Тіресій

Скажу, ти ж слів послухай ворожбитових.

Креонт

Твоїх порад не відкидав ніколи я.

Тіресій

Тому-то й містом так щасливо правиш ти.

Креонт

Ти, признаюсь, багато допоміг мені.

Тіресій

І от на лезо долю ти поставив знов.

Креонт

В чім справа? Ці слова мене стривожили.

Тіресій

Збагнеш, коли скажу тобі прикмети я.
Сидів одного разу я над урвищем,
Де віщі птиці зграями злітаються.
І раптом дикий чую я пташиний крик,
І гніву й люті повен незбагненної.
Терзають, видно, кігтем один одного,
Й повітря аж дзвенить од крил їх шелесту.
Жахнувшись, хтів над вівтарем палаючим
З вогню я ворожити, та Гефестове

Не спалахнуло полум'я, лиш в попелі
Сочився жир, із стегон опливаючи
Овечих, і димився, і вибризкував,
І жовчі розливалась чорна пасока,
Й біліла кість, від м'яса вже оголена.
Про все оце мій хлопчик розповів мені,
Коли я віщих марно дожидав ознак,
Тож він — вожай для мене, як і я для вас.
Напасть цю терпить місто через вирок твій.
Всі вівтарі в країні й хатні вогнища
Птахи поосквернияли та бездомні пси,
Що трупом Полініковим живилися.
За це боги ні молитов, ні полум'я
Жертовного не хочуть і приймать од нас,
Ознак нам віщим криком не дають птахи,
Густої крові вбитого напившися.
Над цим подумай, сину. Всі-бо люди ми,
І кожному властиво помилятися.
Хто ж помилився, якщо не безрозсудний він
І не пропащий, впавши, не лежатиме,
А встане й тут же помилку ту виправить.
А впертість горда свідчить про убогий ум.
Прости мерцеві і не бий лежачого,
Хіба ж то доблесть — убивати мертвого?
Я раджу добре й на добро. А вчитися
В порадників хороших — завжди корисно.

Креонт

Гей, старче, всі ви, наче ті стрільці, мені
Націлились у груди й віщуваннями
Мене не обділяєте, а родичі
Давно вже оцінили й продали мене.
Що ж, наживайтесь, коли так, торгуючи
Електром сардським чи індійським золотом —
З собою їх в могили не сховаєте.
Ні, коли б навіть і орлята Зевсові
Йому в поживу падло це приносили,
То не злякався б і цієї скверни я,
Й не допустив би похорону, знаю-бо —
Богів несила осквернити смертному.
Та наймудріші, старче мій Тіресію,

Ганебно гинуть, якщо задля користі
Словами прикрасять ганебні задуми.

Тіресій

Ова!
Чи розуміє хто з людей, чи знає те?..

Креонт

Про що ти? Знов загальну скажеш істину?

Тіресій

Наскільки розум вищий за багатства всі.

Креонт

Настільки і нерозум, мислю, пагубний.

Тіресій

А от якраз на це-то і захворів ти.

Креонт

Не відповім зневажно віщунові я.

Тіресій

То не зневага — віщування лжею звать?

Креонт

Всі завжди ласі віщуни до золота.

Тіресій

Властива і тиранам всім корисливість.

Креонт

Чи не забув, віщуне, з ким говориш ти?

Тіресій

Ні,— знаю, що й царюєш завдяки мені.

Креонт

Ти мудрий, але любиш і дошкулити.

Тіресій

Мене ти змусиш таємницю викрити.

Креонт

Що ж, викривай, лише не задля користі.

Тіресій

Невже таким і справді я здаюсь тобі?

Креонт

Але ж моїх я рішень не зміню проте.

Тіресій

То знай же, небагато перегонів ще
Своїм звичайним колом пройде сонця бог,
Як ти дитя, від лона твого роджене,
Сам мертве мертвим віддаси відплатою
За те, що ти до темряви підземної
Живу спровадив душу так безжалісно.
А сам береш в богів підземних мертвого
Й лишаєш непохованим, збезчещеним.
Ні в тебе цього права, ні в богів нема
Безсмертних, ти вчинив це проти волі їх.
За це на тебе злобні ждуть Ерінні,
Аїда і богів нещадні месниці,
Що за біду бідою відплатять тобі.
Побачиш сам, чи мовлю це підкуплений,
Чи ні. Ще зовсім трохи, і в дому твоїм
Жінок і чоловіків зойк лунатиме.
Гнів повстає на тебе міст околишніх,
Де на тілах синів їх непохованих
Справляли пси, і звірі, й птиці похорон
І вівтарі сквернили трупним смородом.
Ось стріли ті, що в серце, як стрілець, тобі
Я в гніві кидав — ти ж його і викликав,—
Отож від ран болючих не врятуєшся.
Тепер додому, хлопче, відведи мене,—
Нехай навчиться язика притримувать
І в голові набуде більше розуму.

Провідник хору

Страшне, державче, вприк віщування він.
Та з дня, як на чолі у мене з чорного
Волосся білим стало, добре знаю я:
Ще не було неправди у словах його.

Креонт

Я теж це знаю й серцем сам збентежений.
Хоч тяжко поступатись, та, противлячись,
Боюсь біди ще тяжчої накликати.

Провідник хору

О сину Менекеїв, будь розсудливий!

Креонт

Та що ж робить? Скажи, я рад послухати.

Провідник хору

Іди ж бо, визволь із печери дівчину
І, як належить, поховай померлого.

Креонт

Так ти вважаєш? Радий поступитися.

Провідник хору

І то мерщій, державче, не баряться-бо
Швидкі богині на злодумних з карою.

Креонт

О жах! Хоч тяжко, мушу відмінити я
Свій вирок,— хто б змагався з Неминучістю!

Провідник хору

Йди й сам зроби, на інших не звіряючись.

Креонт

Іду негайно. Гей ви, слуги, всі, хто є
Й кого немає, гострі топори беріть
І он до того місця поспішайте всі!
А я, своє веління сам касуючи,
Сам із в'язниці дівчину ту випущу.
Збагнув я — нам до смерті шанувати слід
Закони споконвіку установлені.

Стасим п'ятий

(Гіпорхема)

Хор

Строфа

Громовладного бога сину многойменний,
Діви кадмейської гордість,
Італії страже славетний,
Що обнімаєш владно
Елевсінські луки гостинні
В краю Деметри,

О Вакху,
що в Фівах живеш, материнським
Місті буйних вакханок,
Біля джерел Ісмени,
Де засів дракона сходить!

Антистрофа 1

Де з двоверхої скелі димом полум'я грає,
Де корікійські німфи
Вакхічні ведуть хороводи
При джерелі кастальському,—
Ти зі схилів Піси приходиш,
Плющем повитих,
Із зелені й пурпуру лоз виноградних,
Щоб під крики священні
Глянути на фіванські
Укриті народом площі!
Сам ти й мати твоя,
Що Зевсів
грім її вбив,
Нашим Фівам вищу всіх
Шану й честь віддали,
а тепер,
Коли хворість над містом тяжить,
Зійди цілющим кроком
з парнаських вісот
На тихий шумливого моря берег.

Антистрофа 2

Зір палаючих вождь,
Владар нічних голосів,
Зевсів паростку, прийди,
О державче, із сонмом фіад,
Що буянням вакхічних пісень
В нестримнім танців шалі вславляють тебе,
Блаженства подателю, о Вакху!

Вісник

Оселі Кадма й Амфіона жителі!
Нема життя людського, що весь час його
Могли б чи вихваляти ми,
чи ганити.
Підносить щастя, щастя ж і зведолює
Щасливого так само, як нещасного.
А як — того й провісник не відкриє нам.
Здавалось, можна заздрити Креонтові —
Він землю Кадма врятував від ворога,
І владарем єдиним став над нею він,
І квітнув щастям у вінку дітей своїх.
І от — усе загинуло. Хто радості
В житті позбувся, не живий для мене той,
Лише бродячим трупом я б назвав його.
Збирай, як хоч, багатства у дому своїм,
Живи як цар, а як не маєш щастя ти,
То не віддам за все це й тіні диму я,
До справжніх людських порівнявши радощів.

Провідник хору

Яку ж біду цареві ти звістить прийшов?

Вісник

Це — вість про смерть. Але живий, хто винен
в ній.

Провідник хору

Хто ж винен? І загинув хто? Кажи мерщій.

Вісник

Гемон загинув — від своєї вмер руки.

Провідник хору

Це ж як — від батькової, чи від власної?

Вісник

Вбив сам себе, на батька злий за дівчину.

Провідник хору

О старче віщий! Провістив правдиво ти!

Вісник

Як так, то й про майбутнє слід подумати.

Провідник хору

Нещасна он із дому Еврідіка йде,
Креонтова дружина,— випадково це
Чи вже вона про сина щось довідалась?

Еврідіка

О громадяни, вашу я, виходячи,
Розмову чула,— йшла у храм Паллади я
Молитву скласти перед вівтарем її.
Лиш засув хтіла в дверях я відсунути,
Як наче громом вух моїх торкнулася
Скорботна вість,— я з жаху знепритомніла
Й до рук служницям навзнак похилилася.
Але прошу, всю правду розкажіть мені,—
Не вперше-бо лихі я вісті слухаю.

Вісник

Я все, владарко люба, розповім тобі
Як очевидець,— не втаю нічого я.
Навіщо б я втішав тебе неправдою?
Щоб брехуном назвала? Краще правди путь.
Провів твойого мужа я на пагорок,
Де псами безпощадними розтерзане
В ганьбі валялось тіло Полінікове.
Богині придорожній і Плутонові
Ми помолились, щоб зм'якшили гнів вони,
Та обмиванням очисним омивши труп,
Ми все спалили на гіллі оливному.
Тоді із рідної землі насипали
Могилу і до кам'яних покоїв ми
Пішли Аїдової нареченої.
Та от ридання хтось почув іздалеку,
Що долинало із печери темної.
І враз побіг доповісти Креонтові.
Став чути, підійшовши, й він ті жалоби
Непевні й, застогнавши тяжко, скрикнув він
В журбі: «О безталанний, чи не сам біду
Накликав я? З усіх доріг життя мого
Чи не ступив на путь я найнещаснішу?
Я чую сина голос. Побіжіть мерщій,
Погляньте, слуги, через кам'яний пролом
У глиб підземної печери — справді я
Відтіль Гемона голос чую рідного

Чи то мене богове лиш обманюють».
Як владар, ледь живий од страху, мовив нам,
Так ми й зробили — в підземеллі темному
Побачили ми діву, що повісилась,
Петлю зв'язавши з покривала верхнього.
А поряд він, труп милий обнімаючи,
Оплакував загибель наречепої,
Нещасний шлюб свій і жорстокість батькову.
Креонт, його побачивши, із стогоном
У склеп до нього кинувся, волаючи:
«Нещасний, що ти робиш? Що замислив ти?
Яке безумство помутило розум твій?
Йди звідси, сину, я прошу, молю тебе!»
Але юнак, ні слова не промовивши,
Лиш дико глянувши, із піхов вихопив
Свій меч двосічний. Ледве врятувавсь отець,
Вбік швидко відхилившись. І на себе шал
Свій обернувши, груди простромив собі
Мечем; бездольний і напівпритомний вже,
Обняв він мертве тіло нареченої,
І краплі крові із останнім подихом
Пролив на лиця білі вмерлій дівчині.
Труп біля трупа — так вони лежали там,—
Шлюб скорбний їх у тьмі з'єднав Аїдовій,—
Хай для людей це вічним буде прикладом:
Немає над безумство лиха гіршого.

Провідник хору

Що значить це? У дім вона вернулася,
Ні злого не сказавши, ані доброго.

Вісник

І я дивуюсь, але все ж надіюся,
Що сором їй при всіх над сином сльози лить
І хоче в домі разом із служницями
Вона без свідків досхочу наплакатись.
Не схибить жінка, досить в неї розуму.

Провідник хору

Не знаю, тільки тиша ця здасться нам
Від голосіння марного страшнішою.

Вісник

Ми зараз будем знати, чи, зайшовши в дім,
Вона не затаїла в серці змученім

Думок таємних. Справедливо кажеш ти:
В мовчанні, надто довгім, щось непевне є.

Провідник хору

От і сам володар вже підходить до нас,
Переконливий доказ несе він в руках,
Якщо можна сказать, не чужої біди,
А своєї провини тяжкої.

Комос

Строфа 1

Креонт

О гріх тяжкий,
Похиб розуму нерозумного,
Смертоносної гріх упертості!
Подивіться-бо — вбиті з вбивцями
Крові спільністю щільно з'єднані.
Жалюгідні ви, мої задуми!
Сина юного юна смерть взяла —
горе, горе нам —
Ти пішов од нас і загинув ти:
Та не винен ти — винен я у тім!

Хор

Ой леле!
Надто пізно бачиш правду ти.

Креонт

О горе!
Її збагнув я, нещасливий! Бог якийсь
Мене безжально вразив прямо в голову,
На шлях нещасть жорстоких раптом кинувши,—
О горе, радість всю мені розтоптано,
О марна марносте жадань і прагнень всіх!

Вісник другий

О скільки горя в тебе, володарю мій!
Одне в руках несеш ти, друге — жде тебе
В твоєму домі,— йди й побачиш сам усе.

Креонт

Знов горе? Що ще може бути гіршого?

Вісник другий

Твоя дружина, справжня мати вмерлого,
Від свіжих ран, нещасна, теж загинула.

Антистрофа 1

Креонт

О глиб страшний,
о аїду глиб невблаганного,
Заповзявся ти погубить мене!
І яку тепер вість приносиш ти,
Найстрашніших лих оповіснику?
Знов ти вб'єш мене, вже загиблого!
Що ж бо, сину мій, що б ти мовив ще —
Горе, горе нам —
Та невже услід смерті синовій
Ще й дружинонька вже загинула?

Хор

Глянь сам на неї —
ось її вже винесли.

Креонт

О горе!
Біду вже й другу, безталанний, бачу я.
Яке ж мені нещастя ще готується?
Ось синів труп я щойно на руках тримав,
І от, бездольний, я вже бачу труп новий!
О бідна матінко!
О бідний сину мій!

Вісник другий

При вівтарі себе убила в розпачі
Й навік склепила очі,— Мегареєву
Загибель славну перед тим оплакавши
І сина другого, отож біди вона
Тобі, дітоубивці, і накликала.

Строфа 2

Креонт

Горе, горе нам!
Аж тремчу я ввесь. Хто б двосічний меч
Прямо в груди ці устромив мені?

Горе, горенько нещасливому —
Я нещастями скрізь оточений.

Вісник другий

Тебе сама небіжка звинувачує —
В одній-бо і у другій смерті винен ти.

Креонт

Та як же, бідна, позбулась життя вона?

Вісник другий

Мечем себе в самеє серце вразила,
Почувши про сумну загибель синову.

Креонт

О кому ж би я між усіх людей
Цих провин тягар міг накинути?
Сам убив тебе,— безталанний, я —
Мовлю правду всю. Гей, прислужнику,
Відведіть мене, відведіть мерщій!
Більш нема мене — я ніщо тепер.

Хор

Ти правду мовив,
якщо в горі правда є,
З усіх нещасть найкраще — найкоротше з них.

Антистрофа 2

Креонт

Хай приходить він,
Щонайкращий день, мені суджений.
Хай же з'явиться мій останній день!
Хай мерщій іде, хай приходить він,
Щоб дня іншого вже не бачити.

Хор

Це все — майбутнє.
Треба про сучасне ще
Подбати, а майбутнє — все в руках богів.

Креонт

Усі мої бажання — у молитві цій.

Хор

Облиш молитву — від нещасть, нам посланих,
Ніколи смертним не урятуватися.

Креонт

Відведіть мене, божевільного,—
Я ж убив тебе, рідний сину мій,
І дружину вбив, і пема мені,
Безталанному, де подітися!
Все, що мав — згубив, лиш нестерпної
Долі впав тягар
на чоло мені.

Хор

Запорукою щастя лиш мудрість одна
Може стати, й нікому не вільно богів
Зневажати. Зухвальців зухвалі слова
Доля їм повертає в ударах важких
І під старість лише
Запізнілої мудрості вчить їх.

ЕВРІПІД

МЕДЕЯ

ДІЙОВІ ОСОБИ

Няня.
Вихователь.
Медея — Ясонова дружина.
Хор корінфських жінок.
Креонт — цар Корінфу.
Ясон — провідник аргонавтів.
Егей — цар афінський.
Вісник.
Хлопчики — сини Ясона й Медеї.

Дія відбувається в Корінфі, перед домом Медеї.

Пролог

Няня

(виходить з дому Медеї)

Бодай не проплував би корабель «Арго»
Між темних скель блуденних у колхідський край!
І соснн, в хащах Пеліону зрубані,
Хай весел не давали б тим мужам до рук,
Що здобувать ходили золоте руно
Для Пелія! Тоді ж моя володарка
Медея мурів Йолку не доплинула б,
Ясона покохавши до без пам'яті,
Й, на батьковбивство Пеліад підбуривши,
В Корінфі з мужем не жила б і з дітками.
Її, щоправда, дуже полюбили всі
Місцеві люди, що до них втекла відтіль,
І вміла догоджать вона Ясонові,
А це ж найбільше щастя, як одружені
Живуть із чоловіком жінка в злагоді.
Та ось, дружину й діточок покинувши,
Ясон до шлюбу царського ладнається —
Дочку бере Креонта, владаря цих місць.
Дарма Медея бідна, поневажена,
Велику клятву й заноруку вірності
Спогадує, безсмертних закликаючи
За свідків бути, як Ясон віддячив їй.
Віддавши мукам тіло, в самоті лежить,
Не їсть, не п'є, сльозами обливається,
Дізнавшися, як мужем її скривджено.
Ані обличчя від землі, ні погляду
Не підведе, мов скеля серед хвиль морських,
Глуха до друзів, їх розради щирої.
Лиш часом шию повернувши білую,
За любим щиро заридає батечком,
За рідним краєм, що його покинула
Для мужа, від якого терпить кривду цю.
Гіркими нині навчена нещастями,
Як втрачену вітчизну цінувати слід,
На діток і не гляне — їй ненависні

Вони,— коли б чогось не заподіяла.
Тяжка на вдачу, то й не може стерпіти
Зневаги. Це я знаю, і боюсь того,
І гострий в серце меч мені ввижається,
Коли до спальні ввійде й, ложе стелючи,
Уб'є свойого мужа і володаря,
І потім лиха ще зазнає гіршого.
Страшна вона, й нелегко б удалось тому,
Хто заведеться з нею, подолать її.
Та ось і діти — он ідуть, набігавшись,
Нема про лихо материне й гадки в них,
Малі, звичайно, ще журби не відають.

Входить вихователь з двома хлопчиками Медеї.

Вихователь

Придбання давнє нашої господарки,
Чого стоїш самотньо так? Чи журишся
Недолею своєю? Чи Медеїне
Бажання то — на самоті лишитися?

Няня

Старий дітей Ясонових доглядачу!
Господарів турбота, як своя, болить
Рабові вірному й душі торкається.
Отож, чи віриш, я така зажурена,
Що вийти захотілось — про Медеїну
Біду землі і небу розповісти все.

Вихователь

Невже вона, нещасна, й досі плаче так?

Няня

Чудний ти! Лихо ж тільки починається.

Вихователь

Дурна вона, не про владик будь сказано,—
Тож про нову біду вона й не знає ще.

Няня

Яку, дідупю? Говори, не муч мене.

Вихователь

Ніяку. Так, із язика зірвалося.

Няня

В честь бороди твоєї,— від товаришки
Не крийся. А як треба, я мовчатиму.

Вихователь

Проходячи близь джерела Пейренського,
Де, в кості граючи, старі діди сидять,
Я чув (хоч удавав, не чую нібито),
Як говорив хтось, що дітей цих з матір'ю
Задумав вигнать із землі Корінфської
Креонт, володар краю. Чи це справді так —
Не знаю,— коли б ні, то був би радий я.

Няня

І що ж, Ясон дітей допустить кривдити
Лише тому, що посварився з матір'ю?

Вихователь

Нова сім'я миліша від колишньої —
Ясон до цього дому неласкавий став.

Няня

Пропали ми! Старої ще не випили
Біди, як і новітня насувається.

Вихователь

Не час ще господині нашій знать про це.
Отож помовч, не говори нічого їй.

Няня

Ви чули, дітки, що вам зичить батько ваш?
Щоб він пропав, та ні-бо, це ж господар мій.
Але для рідних виявивсь він ворогом.

Вихователь

Чи він не з смертних? Аж тепер ти впевнилась,
Що кожен любить більш себе, ніж іншого!
Невже утіх кохання він одмовиться,
Щоб батьківській любові перевагу дать!

Няня

Ідіть додому, дітки, буде все гаразд.
А ти пильнуй їх якнайкраще й осторонь
Тримай від роздратованої матері.
Я ж бачила, як люто на дітей вона
Дивилась, мовби щось лихе намислила.
Цей гнів без жертви, знаю, не вгамується.
Та хай поб'є він не своїх, а ворога.

Медея

(з середини дому)

Ой, ой!
Мій талане гіркий! Лиха доля моя!
Леле, леле, та де ж ти, загибель моя!

Няня

Отаке, мої дітоньки! Матінка ваша
Своє серце ятрить і розпалює гнів.
Тож додому тікайте мерщій та глядіть,
Не підходьте до неньки й з очей її геть
Позникайте! Затятої вдачі її
І душі, що розпалена гнівом страшним,
Стережіться!
То ідіть же додому, тікайте мерщій!
От-от здійметься хмарою буря грізна́
Її горя й страждань, що шалено ростуть
В її серці. Ой що ж то пакоїть оця
Повна люті душа невгамовна,
Вся розпалена болем невпинним?

Медея

(як і раніше)

Ой, ой!
Мене горе гнітить, нещасливу, таке,
Що я сліз не спиню. Будьте прокляті ви,
Безпорадної матері діти немилі,
Разом з батьком, хай з вами й весь дім пропаде!

Няня

Леле, леле, сердешна моя!
Нащо ж діток за батьків злочин карать
Безневинних? Що маєш до них? Як журюсь
Вами, дітоньки, я, щоб не сталось чого...
О, нестерпні звичаї царів. Не зважать
Ні на кого, тримать в своїй владі усе
Вони звикли, і важко їм вдачу змінить.
Але все ж таки нарівні жить з усіма
Чи не краще? Для мене тут мало добра,
Та спокійно хотіла б я віку дожить.
Слово «міра» найкраще у мові людській,
Знати міру в житті — то найбільше добро,
А що міру над край переступить свою,

Те ніколи людині не йде на користь —
Воно лихом ще гіршим впаде на весь рід,
Що під божим опиниться гнівом.

Парод

П'ятнадцять корінфських жінок виходять через правий парод на орхестру.

Провідниця хору

Ой учула я голос, учула я зойк
Тої колхідки
Нещасливої, й досі не вщух він... Бабцю,
Ти скажи... Через двері я вчула ридання
І не можу, голубонько, не співчувати
Милій родині у горі тяжкому.

Няня

В нас немає родини! Розпалася геть!
Он одруженням царським захоплений муж,
А в покоях з жалю умліває жона,
І ні подруги в неї нема, щоб те горе
Хочби словом розважила щирим.

Медея

(як і раніше)

Ой, ой!
Хай на мене із неба ясного вогонь
Упаде! Бо навіщо мені те життя?
Лихо, лишенько! Хай мене смерть забере
І з життям ненависним розлучить!

Хор

Строфа

Зевсе, й сонце, і земле свята!
Чи ви чуєте, як ця нещасна
Молодиця голосить?
Чи холодного вічного ложа
Забаглося тобі, божевільна?
Чи барилася смерть коли-небудь?
Та її ж не вблагати.
А якщо чоловік твій

Прагне ложа нового.
То на це ти не гнівайся марно,—
Твій заступник — сам Зевс. Не сумуй же
Й не вмивайся слізьми за певірним.

Медея

(як і раніше)

О великий наш Зевсе й владарко Феміде!
Будьте свідками мук, що безвинно терплю
Я, великою скута присягою з клятим
Чоловіком! Бодай би побачить його
Під уламками дому з кохапкою разом,—
Через них-бо я сорому стільки зазнала!
О мій батьку, мій краю, що вас так ганебно
Я покинула, рідного брата убивши!

Няня

Чи ви чули цей лемент і зойк до Феміди,
Благодійниці, й Зевса, що клятв охоронцем
Так пильнує дотримання їх у людей?
Не такою-бо люттю горить господиня,
Щоб на чомусь дрібному воно окошилось.

Хор

Антистрофа

Чом вона не виходить до нас,
Слів розради і голосу втіхи
Чом не хоче послухать?
Може, тугу і біль її серця
Заспокоїла б тихим я словом?
Якщо друзі в біді — я готова
На пораду їм стати.

(До няні).

Йди, гукни сердешну,
Хай-но вийде з покоїв,
Скажеш — дружня то буде розмова.
Й не барись, щоб не сталось там лиха,
Надто-бо горе у неї велике.

Няня

Я готова піти, та боюсь, чи мене
Господиня послухає...

А труда і старання не шкода мені,
Хоч вона, мов левиця, що родить діток,
На служницю поглядає так люто, як хто
З них підійде чи слово до неї промовить.

(До себе, йдучи):

Ні, не помилка то — перозумними звати
Тих, що гімнів мелодії ще з давнини
І веселих для учти складали пісень,
Для святкових гостин і врочистих вечер,
Щоб щасливим життя звеселяти безжурне.
А ніхто ж не придумав ні співів дзвінких,
Ані музики лір многострунних, щоб цим
Зупиняти скорботи людські, що ведуть
За собою нещастя, руїну і смерть!
От би людям користь, якби можна було
Лікувати піснями! А нащо дарма
Задля ситих ще й гомін на учтах здіймати?
Тож наїдку вселякого повні столи
І без музики людям серця звеселяють.

(Вертається в дім).

Хор

Епод

Знову чути зойки тужних голосінь,—
То кляне вона в гірких риданнях мужа,
Що зневажив шлюб і зрадив її ложе,
І помститися за кривду закликає
Свідка клятв — Феміду, Зевсову дружину,
Що вела її до берегів Еллади
По бурхливій хвилі водної пучини
Крізь браму безкрайого моря.

Епісодій перший

Із середини дверей виходить Медея.

До вас, жінки корінфські, вийшла я, щоб ви
Мені не докоряли. Часто в нас того,
Хто дома самотує чи подався десь,
Вважають гордим. Як не любиш галасу,

Знеславлять за байдужість чи розбещеність.
Але в очах не вся ще правда — судимо
Ми ззовні, в глибину не заглядаючи,
Ненавидим, хоч кривди й не зазнали ми.
З громадою чужинцям треба лагодить,—
Нікому-бо не буде до вподоби той,
Хто лиш зарозумілість виявлятиме.
Мені ж, другині, лихо несподіване
Всю душу крає. Тож навік пропала я
Й, позбувшись радощів життя, лиш смерті жду.
Тож чоловік мій, що усім для мене був,
Найпослідущим впявився мерзотником!
З усіх істот, хто розум має й дихає,
Лиш ми, жінки, на світі найнещасніші!
По-перше, мужа ми собі купуємо
За добрі гроші, і до зла ще гірше зло —
Над тілом власним маємо господаря.
Найголовніше ж, чи лихий, не знаємо,
Чи добрий. А тоді вже — чи розлуку взять,
Чи так втекти — все сором неабиякий.
В нові ж закони увійшовши й звичаї,
Одно лиш ворожити нам доводиться,—
Як краще догодити чоловікові.
Коли поталанить нам і покірно він
В ярмі своєму ходить, то щасливими
Вважають нас. А ні — то краще вмерти вже.
Тож муж, якому дома вже немиле все,
На стороні десь серцем утішається,
До приятеля вдавшись чи товариша,
А ти на одного все — хоч-не-хоч — дивись.
В заміжжі, кажуть, живемо безпечно ми,
А чоловік за списа мусить братися.
Яка брехня! З щитом радніше тричі я
У бій пішла б, ніж раз родить однісінький.
Не лиш про себе — я про всіх жінок кажу..
І місто рідне в вас, й оселя батьківська,
І щирі друзі, й радість, і порада є.
А я сама, без роду; з чужини сюди
Узята мужем і жорстоко скривджена.
Ні матері, ні брата, ні рідні нема —
В біді поради дати й захистить мене.
У вас я тільки одного проситиму:
Як доберу достойного я способу
За кривду відомстити чоловікові,

Та й тестю, і дочці його — розлучниці,
То ви мовчіть. Бо жінка, хоч несмілива
І мечів залізних та боїв жахається,
А як подружнє ложе їй зневажено —
Жорстокішого серця ви не знайдете.

Провідний хор

Гаразд, Медее! Справедливо мстишся ти
На мужі,— не дивуюсь я журі твоїй.
Та ось Креонт, владар землі цієї, йде —
Чи не новий нам вирок оголосить він?

Входить Креонт із своїм почтом.

Креонт

Ти все, хмурна Медее, гнівом дихаєш
На мужа. Ось я що тобі наказую:
Цей край із дітьми обома покинути
Негайно. Викопання сам простежу я
Й додому не вернусь, поки не вижену
Тебе я геть за межі краю нашого!

Медея

Ой лишенько! Цілком уже пропала я!
Ось плине ворог з повними вітрилами,
І порятунку від біди нема мені.
Але й прибита горем, запитаю все ж:
За віщо ти мене, Креонте, гониш так?

Креонт

Не криюсь я: боюся, щоб дочці моїй
Не завдала ти лиха непоправного.
Причин є досить, щоб тебе боятися,
Ти ж хитра дуже і метка до підступів,
Лиха, що ложа позбулась подружнього.
І чув я ще — ти навіть чимсь погрожуєш
Мені самому, і дочці, і зятеві.
Щоб завчасу від цього забезпечитись,
На себе краще, жінко, гнів накличу твій,
Ніж потім через м'якосердя каятись.

Медея

О горе, горе!
Мені, Креонте, превелика слава ця
Не вперше заважає й завдає біди.
Того розумним не назву я батечка,

Що діток надто мудрими виховує.
Взиватимуть їх земляки із заздрощів
Неробами й всю злість на них зганятимуть.
Новітню мудрість провістивши неукам,
Не мудрим — трутнем серед них уславишся.
А стань на п'ядь над тими, що розумними
Вважались досі, то й тебе зненавидять.
Прийшлось такої ж долі і мені зазнать.
Одним завидно, що я мудра, іншому —
Що я спокійна, а тому — що надто я
Сувора, хоч я й не така розумна вже!
А ти боїшся, щоб не учинила щось.
Не бійсь, Креонте, не така могутня я,
Щоб сміла й на державних владців важити.
Та й за що? Що за того видав допьку ти,
Кого вподобав? Мужа я ненавиджу,
А ти, здається, учинив розсудливо.
Та я не заздрю, що тобі щастить отак.
Одружуйтесь з ким хочете. Мені ж у цім
Краю дозвольте жити. Хоч і скривджена,
Мовчатиму я, корячись сильнішому.

Креонт

Ти солодко співаєш, та боюсь, проте,
Щоб серцем на лихеє ти не зважилась.
Ще менш тобі, ніж досі, зараз вірю я.
Палкої легше встерегтись людини нам,
Аніж лукавої та обережної.
Іди ж бо швидше і облиш розмови ці.
Мій рішенець — незмінний, залишатися
Тобі не вільно з нами, ти-бо ворог мій.

Медея

(обнімаючи коліна Креонтові)

Клонюсь до ніг — в ім'я дочки-відданиці!

Креонт

Мене ти не вговориш, марно й слів не трать.

Медея

Чи ж вижепеш і на мольби не зглянешся?

Креонт

Атож, бо більш за тебе свій я рід люблю.

Медея

Мій краю рідний, як тебе я згадую!

Креонт

Й мені, після родини, найлюбіший він.

Медея

Ой горе, горе для людей любов ота!

Креонт

А це, здається, як кому вже випаде.

Медея

(з розпачем підносячи руки)

Не милуй, Зевсе, в цих нещастях винного!

Креонт

Йди геть, шалена, й від журби звільни мене.

Медея

Моя журба — що й не знайти вже більшої.

Креонт

Діждешся ти, що слуги випхнуть силою.

Медея

Та ні, Креонте, я тебе проситиму...

Креонт

О, як мені ти, жінко, та й набридла вже!

Медея

Я йти готова. Не про те благаю я.

Креонт

Чого ж ти хочеш? Чом не відстаєш ніяк?

Медея

Дозволь мені лиш днину тут зостатися,—
Ще не збагну я, де ж мені подітися
Й притулок дітям де знайти, бо батько вже
За них не потурбується. То зглянься ж бо
На бідолашних. Тож і в тебе діти є,
Невже ж ти й до сиріток не зласкавишся?
Вигнання не страшить мене,— як плачу я,
То тільки над гіркими їх нещастями.

Креонт

Я не родився тираном, але жалістю
Не раз собі самому вже пошкодив я.
Отак і зараз — знаю, що не те роблю,
Та будь по-твоєму. Запам'ятай лише:
Як світич божий, завтра в небі сходячи,
Тебе застане з дітьми ще у межах цих,—
То смерть тобі. Моє пехибне слово це,
А нині — можеш днину ще зостатися,
Боюсь лише, щоб лиха не накоїла.

(Віддаляється з почтом до міста).

Хор

Леле-леле, нещасна жона!
Як же тяжко страждати тобі довелося!
І куди тобі йти? Де гостинна земля,
Де той дім, що прийняв би тебе у біді
Й дав би захист тобі й порятунок?
До якої ж безодні нещасть, о Медеє,
Спрямував тебе бог неприхильний!

Медея

Все скрізь погано йдеться, що й казати вже!
Але на цьому не кінець. Не думайте,
Й подружжю молодому тяжко прийдеться,
Черпнути горя доведеться й тестеві.
Невже б до нього дурпо так я лащилась,
Якби не для користі, не для хитрощів?
Мовчала б тільки і не ворухнулась би.
А він, замість мене прогнати й задуми
Ці притлумити, із дурного розуму
Ще день дозволив тут мені лишатися
На те, щоб трьох я встигла ворогів своїх
Життя позбавить — мужа й батька з донею!
На те багато, подруги, є способів,
Але який обрати з них,— не знаю я:
Чи підпалить весільний дім, чи потайки
Прокравшися до їх постелі шлюбної,
У печінки їм гострий увігнати меч?
Але одно бентежить: як на замірі
Мене захоплять, щойно на поріг ступлю,
То й пропаду на глум я ворогам своїм.
Та краще йти вже шляхом утореваним —
Із світу їх отрутою спровадити.

Гаразд!
От їх убито. А мені ж де дітися?
Де край той і оселя, що дали б мені
Свою гостинність і безпечний захисток?
Нема їх. Краще трохи більше вижду я
Й, якщо оплот надійний десь знайду собі,
Підступне вбивство потай готуватиму.
А як нічого, крім нещасть, не виграю,
Візьмусь за меч, і хоч сама загину я,
А їх уб'ю, відваги й сили сповнена.
Клянуся помічницею й владаркою,
Яку шаную більш за всіх, Гекатою,
Що вірно стереже мойого вогнища,—
Із болю мого серця не радіти їм!
Гірким зроблю весілля і безрадісним,
Гірким свояцтво і моє вигнання це.
До діла ж! Не щади своєї вмілості,
Медеє! Все обдумай, обміркуй усе!
На чин жахливий зважся! Більше мужності!
Поглянь на муки власні! Внуко Гелія
Ясного, ти дозволиш взять на сміх тебе
Сізіфа кодлу, жінці тій Ясоновій!
На цьому-то ти знаєшся! Як всі жінки,
У добрім ділі завжди безпорадні ми,
А на лихе — нема митця мудрішого.

Стасим перший

Хор

Строфа 1.

Назад, до джерел уже хвилі священні плинуть,
Правда і все в житті — навпаки обернулось,
Зрадою дишуть мужі, не зв'язують їх
Клятви присяг божественних.
Може, стане доброю славою й нам
Давня огуда,
Шану й честь собі жіноцтво верне знов,
Слави лихої тягар спаде з жінок сердешних.

Антистрофа 1

Забудуть нарешті за звичаєм давнім музи
Про зрадливу вдачу жіночу співати.
Не наділив же натхненним даром мене,
Віщої ліри одмовив
Світлий Феб, співців провідник, а співать
Хтіла б я пісню
В відповідь мужам,— за наш-бо довгий вік
Є що про їхню й про нашу долю їм казати.

Строфа 2

Подвійних скель браму пропливши в морі,
З отчого краю сюди прибула ти з шаленим серцем,
І от в чужині живеш
Без мужа тепер, нещасна,
І, втративши ложе шлюбне,
Ще й вигнана геть, з ганьбою
Ідеш на заслання.

Антистрофа 2

Пропала клятв шана, і вже не знати
Сорому в нашій Елладі великій — зник у повітрі.
Й тебе вже нема кому
В біді захистить, бездольну,—
Загарбала в тебе ложе
Владарка сильніша й в домі
Твоїм порядкує.

Епізодій другий

Входить Ясон.

Ясон

Уже не вперше бачу я, яке страшне
Це лихо людям — лютість неприборкана.
Жила б ти у своїй оселі в краї цім,
Якби владущим вміла підкорятися,
А нині — за зухвалу мову вигнана.
Мене це не обходить — хоч усім плещи,
Що чоловік з Ясона найнегідніший,
А що сім'ю державців ти зневажила,

За щастя май, що лиш вигнанням скарана.
Тож царський гнів, як тільки міг, я стримував,
Все намагався, щоб тебе лишили тут:
Ти ж не гамуєш дурості — кляпеш усе
Державців, тим-то із країни й вигнана.
Але своїх я близьких не зрікаюся.
Піклуючись про тебе, я прийшов сюди,
Щоб ти, найпотрібнішого позбавлена,
Не йшла в вигнання з дітьми, бо ж багато лих
Веде воно з собою. Хоч ненавидиш
Мене, тобі не можу лиха зичити.

Медея

Негіднику ти найгидкіший! Слів нема,
Щоб всю твою мерзенність підлу висловить!
Прийшов до нас, поганцю, ти прийшов до нас,
Богам огидний і людському родові!
Потрібна не відвага тут, не еміливість,
А безсоромність, гірша із хвороб людських,
Щоб, стільки лиха близьким заподіявши,
У вічі їм дивитись! Та гаразд, проте,
Що ти прийшов. Хоч тим полегшу серце я,
Що на твою досаду все я вискажу.
От з перших перше, з чого слід почати нам.
Тебе я врятувала,— це всі елліни,
Що їхали з тобою кораблем «Арго»,
Посвідчать,— вогнедишних уярмить биків
Тебе послали й смертний лан засіяти.
Дракона я убила певсипущого,
Що тілом крив плазучим золоте руно,
Й тобі рятунку світло повернула я.
Сама ж, свій дім і батечка покинувши,
З тобою подалася у Пелійський Йолк,
Чуттями, а не розумом керована,
Затим, щоб так жахливо вбити Пелія
Дітей руками, ти ж не знав страху цього.
За все це, найгидкіший з-між усіх людей,
Мене ти зрадив і нову дружину взяв,
Дітей вже мавши. Хай би ти бездітний був,
То ще й простимо, що жадав ти іншої...
А де ж присяги вірність? Чи гадаєш ти,
Що перестали світом керувать боги
Й права новітні для людей встановлено,
Коли порушив клятву так гапебно ти?

О горе цій правиці, що не раз її
Ти пестив, і колінам, що горнувсь до них,
Поганцю! О, як гірко я обманута!
Та хай вже так! Як з другом говоритиму
І хоч не жду від тебе вже я доброго,
Спитаю, щоб ще більше підлість виявить:
Куди іти я маю? Чи до батька в дім?
То я ж для тебе й батьківщину зрадила!
До бідних дочок Пелія? Вітатимуть
Вони як слід ту, що убила батька їм.
Авжеж-таки: я навіть в домі рідному
Посіяла ненависть. З ким би злагоди
Дотримать — ворогую завдяки тобі.
Отак мене ти учинив щасливою
Серед жінок Еллади. В мене вірний муж
Навдивовижу,— ох, і безталанна ж я!
Із діточками з краю цього вигнана,
Одним одна без друзів я лишилася!
Тож слава новоженцю, що й дітей послав
Старцями із своєю рятівницею.
О Зевсе, ти ж прикмети людям певні дав,
Од фальшу одрізняти щире золото,
Чому ж на тілі у падлюк не випалив
Яких ознак, щоб легше впізнавати їх?

Провідниця хору

Який страшний, невтольний вибухає гнів,
Коли вже рідні ворогують з рідними!

Ясон

Потрібен, видно, немалий тут слова дар,
Щоб, наче обережний корабля стерник,
Вітрила опустивши, утекти від хвиль
Твоєї, жінко, злої язикатості.
Свої заслуги надто вже цінуєш ти,—
З усіх богів і смертних в тому плаванні
Рятунок лиш Кіпріда подала мені.
На розум бистра, ти не хочеш визнати,
Що то ж Ерот відточеними стрілами
Тебе підбив урятувать з біди мене.
Та зайва річ докладно розбирати це,
Бо, як-не-як, мені в пригоді стала ти.
Та доведу я, що за порятунок мій
Одержала ти більше, ніж сама дала.

По-перше, ти в Елладі, а не в варварських
Краях живеш, користуєшся захистом
Законів, а не силі підкоряєшся.
Що ти й розумна, знають те всі елліни,—
Ти добру славу маєш. А лишалась би
Край світу, то про тебе й не згадав ніхто б.
Не хтів би я ні золота у схованці,
Ні краще, аніж сам Орфей, пісень співать,
Якби я зоставався в невідомості.
Але про себе я згадав тому лише,
Що почала сама ти сперечання ці.
А що кориш ти шлюбом з владарівною,
Скажу, по-перше, учинив розумно я
Й розсудливо, до того ж на користь тобі
І дітям нашим.

(Медея ледве стримує своє обурення).

Та спокійно вислухай.
Коли прийшов із Йолка я в країну цю,
Усі нещастя за собою тягнучи,
Чи міг би я, вигнанець, ждати кращого,
Ніж взяти шлюб з дочкою владаревою?
Ні, не тому, чим колеш так, що ложа я
Твого відкинувсь для нової пристрасті,
Не для змагання в кількості дітей моїх,—
І цих для мене досить, не жаліюсь я,—
А головне, щоб краще обладнатися
Й не бідувати,— знаю-бо, що вбогого
Всі, навіть друзі, обминають здалеку;
Дітей зростити, як моєму родові
Те личить, і, сплодивши їм нових братів,
Зрівняти з ними й, сполучивши рід увесь,
У щасті жить. Навіщо більш дітей тобі?
Мені ж потрібно тими, що народяться,
Тим помогти, що є вже. Чи погано це?
Й сама б ти згодна, не оті б лиш ревнощі.
В жінок це завжди; тільки б ложа шлюбного
Уберегти — й нічого більш не треба вам.
А як лише з постелею щось трапилось,
То ворогом вважаєте й найкращого
Ви друга. От коли б дітей інакше нам
Народжувать, щоб без жінок обходитись,—
Тоді не знали б люди багатьох нещасть.

Провідпиця хору

Все розповів, Ясоне, красномовно ти;
Але сказати прямо це доводиться —
Нечесно учинив ти, жінку зрадивши.

Медея

Багато в чому від людей відмінна я.
Хто мовить гарно, але діє кривдою,
Той в мене кари годен якнайбільшої.
Зло прикрашати язиком уміючи,
На все він здатний. Та не дуже мудрий він.
Отож-бо не лякай нас красномовністю
Своєю,— словом лиш одним я вб'ю тебе.
Коли б не був ти підлий, то довірився б
Мені з тим шлюбом, а не крився б мовчки з ним.

Ясон

О, гарно з шлюбом ти мене підтримала б,
Якби розкрив я замір свій. Ще й досі ти
Злоби у серці не здолаєш стримати.

Медея

Не те тебе спиняло: жить з чужинкою
На старості було б тобі неславою.

Ясон

Будь певна, не для ложа я жіночого
Оце побрався шлюбом з владарівною,
А, як казав я, щоб допомогти тобі,
Твоїх дітей зрівнявши з можновладними
Братами їх, опору дати домові.

Медея

Ні, не потрібне щастя із гіркотою
Ані достатки, що терзають серце нам.

Ясон

Що ж, відверни їх, будь такою мудрою,
Так, щоб гірким солодке не здавалося,
І в щасті не вважай себе нещасною.

Медея

Глузуй собі! Адже ти маєш захисток,
А я ж куди подінуся, вигнанниця?

Ясон

Сама ти винна — не складай на іншого.

Медея

Що ж я вчинила? Може, шлюб зламала я?

Ясон

Володарів зухвало проклинала ти.

Медея

Прокляттям буду і твоєму домові.

Ясон

Та годі вже з тобою сперечатися.
Як хочеш на дорогу із майна мого
Ти допомоги чи собі чи діточкам,
Скажи — рукою щедрою вділю її
Й пошлю ознаки друзям — допоможуть вам.

(Медея робить жест заперечення).

А ти даремно, жінко, відмовляєшся.
Покинь гнівитись, буде корисніш тобі.

Медея

І послуги від друзів тих не хочу я,
Ані дарів од тебе,— на користь не йде
Безчесною рукою подароване.

Ясон

Отож богів я закликаю свідками,
Що я й тобі, і дітям помагати рад,
А ти незадоволена і друзями
Гордуєш вперто,— що ж, тобі самій це гірш.

(Прямує до виходу).

Медея

(вслід йому)

Біжи мерщій! За молодою жінкою
Вже, мабуть, скучив, бо ж давно із дому ти.
Справляй весілля! Дасть бог, так одружишся,
Що сам одруження те проклинатимеш.

Стасим другий

Хор

Строфа 1

Еротові стріли рясні
Ні доброї слави, ні щастя
Ще не приносили людям,—

Тиха ж ходою Кіпріда
Нам із усіх безсмертних богинь найлюбіша.
Хай же з лука, владарко, твого золотого
Стріли, напоєні ядом бажань,
В мене не влучать ніколи.

Антистрофа 1

Найкращий дарунок богів —
Хай скромність мене схоронить,
Щоб не вчувати серцем
Покликів владних Кіпріди
З бурями звад ненатлих і любощів хтивих,
І з нестримним ложа чужого бажанням,—
Краще хай мирна подружня любов
Жінки права захищає.

Строфа 2

Краю ти мій, доме батьків!
Тільки б не знати ніколи
Безпросвітної долі мені —
В чужині і в злиднях,
Сльози ллючи, не блукати!
Хай би смерть мене, смерть подолала,
Замість такого діждати дня!
Тяжчої муки немає,
Як втратить вітчизну свою.

Антистрофа 2

Бачила я все це сама —
Не від людей я дізналась.
Ні родини у тебе нема,
Ані друга — горе
Й тугу страшну розділити.
Хай добра не зазнавши, загине
Кожен, хто зрадить друзів честь,
В серце закравшись лукаво,—
Він другом не стане мені.

Епізодій третій

Егей з почтом увіходить на сцену правобіч. Усі в подорожніх одягах.

Егей

О, радуйся, Медес! Бо над цей привіт
Немає в друзів привітання кращого.

Медея

Вітання й сину Пандіона мудрого,
Егею! Відкіля прибув ти в край оцей?

Егей

Іду з віщальні Феба стародавньої.

Медея

Для чого ж ти відвідав віщий пуп землі?

Егей

Хотів би рід свій дітьми я продовжити.

Медея

Боги мої! То й досі ще бездітний ти?

Егей

Хтось із богів лишає нас бездітними.

Медея

Жонатий ти, чи все без ложа шлюбного?

Егей

Ні, шлюбного ярма я не позбавлений.

Медея

Що ж віщий Феб про діток провістив тобі?

Егей

Слова, що людський розсуд не збагне ніяк.

Медея

Чи можу й я почути те провіщення?

Егей

Авжеж, бо тут тонкого треба розуму.

Медея

Що ж мовив він? Скажи, як вільно знати це.

Егей

Щоб я кінців у міха не розв'язував...

Медея

Аж поки щось ти зробиш чи зайдеш кудись?

Егей

...Аж поки прийду до оселі отчої.

Медея

Ну, а до цього краю ти чого заплив?

Егей

Пітфей живе тут, вождь землі Тройзенської.

Медея

Мабуть, чи не Пелопа то побожний син.

Егей

Йому з тим віщуванням хочу звіритись.

Медея

Він мудрий муж і в ділі цім досвідчений.

Егей

Й мені він наймиліший із соратників.

Медея

Нехай в твоїх бажаннях пощастить тобі.

Егей

А ти ж чого заплакана й змарніла так?

Медея

Мій муж, Егею, гірший від усіх людей.

Егей

Що мовиш ти? То розкажи ж біду свою.

Медея

Мене він скривдив тяжко, а безвинна ж я.

Егей

Та що ж бо учинив він? Розкажи ясніш.

Медея

Взяв іншу він над домом господинею.

Егей

І зважився на таке гапебне діло він?

Медея

Так, з любої-бо стала я зневажена.

Егей

Він іншу любить чи тебе відкинувся?

Медея

Так, видно, закохавсь, що навіть шлюб зламав.

Егей

Якщо такий він підлий, то ганьба йому!

Медея

З володарем він хоче породнитися.

Егей

Та хто ж йому дозволить? Договорюй же!

Медея

Креонт, країни володар коріпфської.

Егей

Не диво, жінко, що така зажурена.

Медея

Пропала я! Ще й гонять відціля мене.

Егей

Хто гонить? Відкіля оте нещастя знов?

Медея

Креонт вигонить із землі Корінфської.

Егей

І Ясон з цим згоден? Хто ж би похвалив його!

Медея

Неначе й ні, на ділі ж не противиться.

(Схиляється перед Егеєм, обнімає йому коліна і торкається його бороди).

Тебе я заклинаю підборіддям цим,
Навколішках благаю в тебе захисту —
О зглянься, зглянься на мою недолю ти,
Не дай мені, вигнанниці, загинути,
В свій край, до свого вогнища прийми мене!
За те діток жаданих хай пошлють тобі
Безсмертні, й вік свій проживеш щасливо ти.
Не знаєш сам, який в мені ти скарб знайшов:
Твою бездітність вилікую, так вчиню,
Щоб мав дітей ти, знаю цьому ліки я.

Егей

Готовий, жінко, я допомогти тобі
Насамперед заради небожителів
І для дітей, по-друге, ще віщуєш ти,
А їх придбати прагну цілим серцем я.
Так-от що: з усією я гостинністю
Прийму тебе, як в наш ти край дістанешся,
Але тебе я хочу попередити:
З собою відціля я не візьму тебе,
А як сама до дому прийдеш нашого,
Безпечна будь — нікому вас не видам я.
Але ж із цього краю ти сама підеш,
Бо й у чужих не хочу бути винним я.

Медея

Гаразд. Якби ще й запоруку дав мені,
То цим мене ти зовсім заспокоїв би.

Егей

То ти не віриш? Ти ще невдоволена?

Медея

Тобі я вірю. Та родина Пелія
Й Креонт — мої це вороги. Ти ж, клятвою
Себе зв'язавши, скривдить не даси мене.
Словами ж лиш, без клятви обіцяючи,
Їм можеш другом стати і вимоги їх
Задовольнити згодом. Квола жінка я.
У них же й право, й сила дому владного.

Егей

Обачності багато виявляєш ти,
Й коли так волиш — я не заперечую.
Адже й для мене краще, коли матиму
Я й ворогам твоїм на що послатися,
Й для тебе теж. То ким же із богів клястись?

Медея

Землі клянися лоном, світлим Гелієм,
Отцем мойого батька, сонмом всіх богів.

Егей

А що ж робить чи не робить чого — скажи.

Медея

Кляпись, що з свого краю сам не вижепеш.
А хтів би хтось із ворогів зайпять мене,
Поки живий, ти волею не видаси.

Егей

Землі клянуся лоном, світлом Гелія,
Всіма богами — здатен все я виконать.

Медея

Гаразд. А якщо клятви не дотримаєш?

Егей

Що всім безбожним, те й мені хай станеться.

Медея

Ну то іди вже! І нехай щастить тобі.
А я прибуду незабаром в город твій,
Як задум сповню й досягну бажань своїх.

Егей відходить.

Корифей хору
(до Егея)

Хай додому син Маї тебе відведе —
Подорожніх супутник, здійсняться нехай
Сподівання твої, бо упевнились ми,
Що ти насправді
Благородна, Егею, людина.

Медея

О Зевсе, й Правдо Зевса, й світлий Гелію!
Тепер щасливо я здолаю, подруги,
Всіх ворогів — на шлях належний вийшла я.
Тепер я певна — жде достойна кара їх.
З'явився-бо в хвилину слушну муж оцей —
Жадана пристань для мойого задуму.
Свої до нього прив'яжу причали я,
Коли приїдем в місто ми Палладине.
Тепер свої вам розкажу я задуми,
І в цій розмові, знайте, не жартую я.
Одну з служниць я до Ясона вирядж у
З проханням, щоб до мене він навідався.
Як прийде, то скажу йому я лагідно —
З усім я згодна, так повинно й бути все.
(А щодо зради й шлюбу з владарівною,
То добре учинив він і продумано),

Лиш попрошу, щоб діти зостались тут.
Та не для того в краї цім лишаю їх,
Щоб вороги над дітьми поглумилися,
А щоб владарську доньку з світу геть зігнать.
Пошлю дітей до неї з подарунками
(Мовляв, щоб з цього краю їх не вигнала).
Дам убрання розкішне й золотий вінок.
А тільки ці оздоби надягне вона —
Сама загине, й кожен, хто торкнеться їх,—
Такою напою їх я отрутою.
Але про це вже досить. Серце боляче
Стискається на думку, що я маю ще
Вчинить — звести зі світу діточок своїх,—
І вже ніхто не зможе врятувати їх.
Лиш дім Ясонів із корінням знищивши,
Покину край цей, найстрашнішим злочином —
Убивством любих діточок зневажений.
Не стерплю глуму ворогів я, подруги!
Дарма! Навіщо ж жити? Ні вітчизни вже,
Ні дому, де від лиха мала захист я.
Як тяжко помиляюсь я, покинувши
Дім батьків і намові того елліна
Піддавшись! Дасть бог, він за те заплатить ще!
Дітей мойого лона вже не бачити
Йому живими, і від новошлюбної
Дружини їх не ждати — від отруйних трав
Вона, погана, й смертю вмре поганою.
За боязку й покірливу ніхто мене
Вже не вважатиме, я вдачі іншої!
До ворогів — жорстока, з другом — лагідна.
Лише такими люди нас хвалитимуть.

Провідниця хору

Якщо свій задум ти мені довірила,
То задля тебе ж і, людські шануючи
Закони, я пораджу — не роби цього.

Медея

Не можу я інакше, та й тобі мене,
Свого не знавши горя, не збагнуть ніяк.

Хор

Своїх дітей ти, жінко, вбити зважишся?

Медея

Бо мужа тим у саме серце вражу я.

Хор

І між жінок ти будеш найпещасніша.

Медея

Нехай і так! Даремно й говорить про це.

(До однієї з служниць).

Йди швидше та мерщій Ясона клич сюди.
Була у всім мені ти досі вірною.
Отож мовчи про задум мій, як жінка ж бо
Й добра своїй бажаєш ти володарці.

(Служниця відходить, і Медея йде до свого дому).

Стасим третій

Хор

Строфа 1

Щасливе в віках Ерехтеєве плем'я,
Діти блаженних богів, що живить вас
Священна земля непочата розкішним
Плодом своїм — мудрістю славною,
й ви величаєтесь нею
У світлосяйнім промінні, де дев'ять
Муз Піерід непорочних явила на світ
Гармонія золотокоса.

Антистрофа 1

Водою з Кефісових хвиль кришталевих
Зрошує, кажуть, Кіпріда цю землю
І ніжним її вітерцем обвіває,
Вінки запашні із рожевого
квіту вплітаючи в коси,
Пишно розпущені,
й мудрості друзів
Нам посилає — крилатих кохання богів —
У всьому соратників наших.

Строфа 2

Як, місто священних річок,
Край, що не раз давав
Вірний захист друзям,

Тебе, дітовбивцю, прийме,
Не гідну між чистих бути?
Подумай про весь цей жах,
Подумай, кого вбиваєш!
Навколішках всі ми тебе
Благаємо — не губи
Діток безневинних.

Антистрофа 2

Де візьме зухвальства твій дух,
Як посягне рука
В серце власним дітям
Удар спрямувать жахливий,
І як їм у вічі гляпеш?
Чи, смерть несучи, й сльози
Не зрониш? О ні, не зможеш
Безжалісну руку втопить
В крові діточок твоїх,
Що молять пощади.

Епісодій четвертий

Ясон

(виходить з палацу)

Ось я прийшов на заклик твій. Хоч ти
На мене й дивишся вороже, радий я
Дізнатись, чим ще можу догодить тобі.

Медея

Пробач мені, Ясоне, все, що досі я
Наговорила. Не суди й гарячності
Моєї — за кохання, що єднало нас.
Подумала я — й лаю вже саму себе;
Чого б, нещасна, сердилась я й гнівалась
На тих, хто в добрій допоміг пораді нам,
Чого б на владців краю цього дихала
Ворожістю й на мужа, що для нашого ж
Добра взяв владарівну, щоб діткам моїм
Братів державних дати? Чи не час мені
Свій гнів спинить? Чи ж не боги сприяють нам?
Нема діток і в мене. Чи забула я,
Що в чужині, вигнанці, і без друзів ми?

Це зважившн, збагнула — нерозсудлива,
Як піддалась безглуздо свому гніву я!
Тепер хвалю тебе я, був розважний ти,
Нам те родство надавши, я ж дурна-таки,—
Було б мені в тих задумах сприять тобі,
З тобою разом готувать весілля те.
Й радіть, що твоїй жінці слугуватиму.
Та що тут говорити — всі жінки такі.
Тобі ж не слід нас у лихім наслідувать
Й на глупство нам відповідать глупотою.
Та менше з тим, я визнаю — дурна тоді
Була я і нарешті схаменулася.

(Звертаючись у бік палацу).

Гей, дітки, вийдіть з дому, любі дітоньки,
Мерщій сюди, озвіться й привітайтеся
Із татком нашим і зміпіть на любощі
Колишню зваду так же, як і матінка.
Вже мир настав між нами, гнів минувся вже!

(Підходять діти із своїм доглядачем).

Рук доторкніться таткових!

(Діти простягають до тата свої рученятка).

(До себе).

Ой лишенько!
Тож горе потайне з думок не йде ніяк...
Чи довго ще вам жити, дітки, й рученьки
Ці простягати? Ох, моя недоленько!
Готова я ридати, страху сповнена...

(Схаменувшись).

Тепер, коли ми з батьком помирилися,
Не можу сліз гірких на лицях стримати.

Провідниця хору

І в нас з очей пекучі сльози ринули.
Коли б тут лиха гіршого не сталося.

Ясон

Це добре, жінко, та не ганю й давнього.
Жона, звичайно, гнівна, якщо муж собі
На стороні десь горнеться до іншої.
Але змінила думку ти до кращого,
І хоч не зразу, а збагнула, що для нас
На користь — так і слід жоні розсудливій.

(Звертаючись до дітей).

То знайте ж, дітки,— тато не забув про вас,
А щиро дбав із поміччю богівською.
Колись, я певен, на землі корінфській ви,
З братами поруч, поміж перших будете.
То підростайте ж! За все інше дбатиме
Ваш батько й хто з-поміж богів зласкавиться.
Я хочу вас побачити змужнілими
І підступів ворожих переможцями.

(До Медеї).

Чого ж ти знову слізьми умиваєшся
Й, лице від мене одвернувши білеє,
Моєї мови так нерадо слухаєш?

Медея

(намагаючись себе опанувати)

Та ні, нічого... Про діток я думала.

Ясон

Спокійна будь! Про долю їх подбаю я.

Медея

Авжеж. Чи можу я тобі не вірити!
Але ж я квола жінка і до сліз тонка.

Ясон

Чого ж ти, бідна, так діток оплакуєш?

Медея

Я ж їх родила. Як бажав ти щастя їм,
Мене взяв острах, чи воно ж так збудеться?

(Цілком заспокоївшись).

Отож про що я мала попросить тебе,
Одне ти знаєш, вислухай і друге ще.
Коли мене державці хочуть вислати
З країни, то й для мене, мабуть, краще це,
Щоб ні тобі не бути перешкодою,
Ні владарям, коли їм осоружна я,—
Піду з країни цеї я вигнанкою,
Лиш діти під твоїм зростали б доглядом,—
Проси Креонта, щоб не гнав з країни їх.

Ясон

Не знаю, чи послухає, та спробую.

Медея

Скажи й дружині, щоб благала батечка
Свого — не виганяти з цього краю їх.

Ясон

Гаразд, я певен, що її умовлю я.

Медея

Якщо жіноче в неї серце в грудях є,
В важкій цій справі я й допоможу тобі —
Через діток дарунки їй такі пошлю —
Одіння тонкоткане й золотий віпок —
Що в цілім світі не знайти коштовніших,
Це запевняю сміло.

(До своїх служниць).

Хай із вас котра
Вбрання те якнайшвидше принесе сюди.

(До Ясона).

Стократ вона щаслива, мужем маючи
Тебе, з усіх чоловіків найкращого,
Та ще й вбранням прикрашена, що Геліос,
Мій дід, своїм потомкам дарував колись.

(Служниця приносить коштовні шати, які Медея передає дітям).

Беріть же в руки це убрання, дітоньки,
І віднесіть щасливій владарівні тій,—
За ці дари догани не почуєте.

Ясон

Навіщо, нерозумна, це даруєш ти?
Чи владарям бракує шат у домі їх,
Чи золота бракує? Збережи це все.
Якщо я в жінки варт чого, то певна будь —
Моє вартніше слово, ніж скарби оці.

Медея

Ні, кажуть, подарунки і богам лестять,
Від тисяч слів дорожче людям золото.
Їй доля служить, їй сприяє й бог тепер,
Владарці юній, вигнання ж дітей — життям,
Не золотом готова відвернути я.

(До дітей).

Ідіть же, дітки, у розкішний дім оцей,—
Нову дружину батькову й володарку
Мою благайте, щоб не виганяли вас;
Віддайте їй убрання й постарайтеся
У власні руки, їй самій, віддать його.
Ідіть же швидше і приносьте матері
Вість добру, що її бажання здійснене.

Стасим четвертий

Хор

Строфа 1

Нема вже надій на рятунок вам, діти!
Ні, нема! Чекає вас смерть немилуча.
Прийме в дар пов'язку злотисту царівна,
Прийме згубу свою, сердешна,
І на коси русяві
Покладе оздобу смертну
Власними руками.

Антистрофа 1

Спокуситься її пишноткане одіння,
І вінець оздобить її злотосяйний,
Та в підземній тьмі не до шат їй весільних!
Смертній долі вона, сердешна,
Упаде в тенета,
І жахливої недолі
Їй не врятуватись.

Строфа 2

А ти, новоженче злощасний,
Бідний зятю царський!
Чи не бачиш, як сам
Ти готуєш загибель своїм діточкам
І смерть нареченій своїй?
Де ж, безталанний, де дні щасливі!

Антистрофа 2

Твоє я оплакую горе,
Бідна матінко ти,
Що із світу сама
Завзялася бездольних звести діточок
Тому, що зрадливий твій муж
Іншу привів на постелю шлюбну.

Епізодій п'ятий

Вихователь

Не йти в заслання, господине, діточкам:
Охоче владарівна молода твої
Взяла дарунки,— з дітьми вже замирення!
Ой-ой!
Чого ж ти не радієш, а стривожилась?
Чому, лице від мене одвертаючи,
Моєї мови так нерадо слухаєш?

Медея

Ой горе!

Вихователь

До новини моєї не пасує це.

Медея

Ой горе, горе!

Вихователь

Може, несвідомо я
Біду звістив, про добре сповіщаючи?

Медея

Звістив, що мав звістити,— не корю тебе.

Вихователь

Чого ж ти очі опустила й плачеш так?

Медея

Бо й є чого, дідуню: це боги мені
Вчинили так, а з ними й нерозумна я.

Вихователь

Спокійна будь! Ще до діток повернешся.

Медея

Ганіш, нещасна, іншим дам вернутися.

Вихователь

Хіба ж одна ти з дітьми розлучаєшся?
Слід терпеливо людям лихо зносити.

Медея

Так і зроблю я. Йди ж додому й діточкам
Все приготуй, що про всяк день потрібно їм.

Вихователь виходить.

Ох діти, діти! Є для вас і край, і дім,
Де доведеться повсякденно жити вам
Без матінки своєї безталанної!
А я піду на чужину, вигнанниця,—
Вже вас мені щасливими не бачити,
Дружини, і весілля, й ложа шлюбного
Не прибирать і не світити факелів...
Ой гірко я за гордощі караюся!
Даремно-бо я, дітки, годувала вас,
Даремно вас у муках породила я
І знемагала тяжко, вас плекаючи.
А як від вас, нещасна, сподівалась я,
Що ви мене й у старості доглянете,
А вмру — як слід мене ви поховаєте
На заздрість людям. А тепер — пропали ті
Солодкі сподівання! В тузі й смуткові
Без вас тепер я віку доживатиму,
Вже вам своєї матінки не бачити
Повік, у інше-бо життя ввійдете ви.

(Замислюється. До дітей, що усміхаються).

Ой, ой! Чого на мене так ви дивитесь?
То ви ж востаннє, дітки, усміхаєтесь!

(До хору жінок).

Ах, що робити! Як в ці очі ясні
Я, сестри, гляну — серце розривається.
Ні, я не зможу! Хай всі гинуть задуми,—
Я заберу з собою діточок своїх!
Невже, щоб горем засмутити батька їх,
Самій собі я вдвоє більших мук завдам?
Нізащо! Хай же всі загинуть задуми!

(По тяжкому роздумі).

Та що це я? Стать людям посміховищем,
Своїх лишивши ворогів безкарними?

Ні, зважуся. Яка ж я боягузлива,
Що полохливим піддаюсь думкам оцим!
Ідіть додому, дітки.

Діти виходять.

А як совісно
Кому моєї жертви бути свідками —
Теж може йти. Моя ж не затремтить рука.

(По замисленні, з глибоким зворушенням).

О-е!
О ні, ніколи! Серце, не роби цього.
Дай жити їм, нещасна! Пожалій дітей!
Ти в них живих утіху завжди матимеш.

(Ніжно дивиться в бік, куди пішли діти. З раптовим поривом мстивості).

Ні, ні,— в ім'я всіх месників Аїдових!
Того повік не буде, щоб дітей своїх
Злим ворогам на поглум я покинула.
Вони повинні вмерти — мусить бути так,
І я, що їх родила, їх сама уб'ю.
Це — неминуче, й вороття немає тут.
Вінець вже в неї на чолі, і в шатах тих,
Я знаю, владарівна юна гине вже.
От я на путь ступаю найстраждеднішу,
А їх — в ще більш страдденну посилаю путь.
Я з дітьми попрощаюсь.

Дітей виводять з дому.

Дайте, дітоньки,
Хоч ручки вам поцілувати матінці.

(Обнімаючи й цілуючи дітей).

Голівоньки кохані, любі рученьки,
Обличчя безневинні, милі постаті!
Хоч там щасливі будьте — щастя тут зазнать
Не дав вам батько... О солодкий цвіте лиць,
Обійми ніжні й уст дитячих дихання!

(По короткій паузі).

Ідіть же, йдіть! Не можу більш дивитися
На вас, тяжкою мукою подолана.
Все лихо бачу, на яке я зважилась,
Та гнів сильніший від усіх бажань моїх,—
Він горя людям завдає найгіршого.

Провідниця хору

Вже не раз у прядінні найтонших думок
Я в мисленну глибінь поринала
Й намагалась трудніших торкнутись питань,
Аніж нам те годилось би, кволим жінкам.
Хоч і нас не цурається муза й не раз
Уділяє глибокої мудрості й нам,
Та далеко не всім. Серед тисяч жінок
Пощастить тобі ледве натрапить одну,
Що була б не чужа вона музам.

Але от що скажу я вам: хто із людей
У подружжі не жив і не має діток,
Набагато він є щасливіший од тих,
Що батьками стають. Бо бездітним ніяк
Не збагнути без досвіду — радості більш
Чи скорботи батьки зазнають од дітей,—
Невідомість оця
багатьох від страждань увільняє.

А де дома ці пагінці ніжні дітей
Проростають, там — бачу, як вік свій увесь
У турботах виснажливих скніють батьки,
Щоб насамперед виховать діток своїх
Та достатків надбати для їх прожиття.
А чи хоч задля добрих мордуються так
Чи для злих діточок —
то лишається їм не відоме.

Про одне іще лихо згадаю тепер —
Найстрашніше, найгірше для смертних усіх:
Хоч би й скільки достатків надбали батьки,
Хоч би й тілом квітучих і дужих дітей
Дочекались, але, як зустрінеться їм
Бог ворожий, то смерть несподівана враз
Поведе до Аїда тих бідних дітей.
І навіщо боги нам до інших страждань
Ще найтяжче це горе — невпинну печаль,
Біль утрати дітей
посилають нам, людям нужденним?

Епісодій шостий

Медея

Давно вже тут і з нетерпінням, подруги,
Вістей я дожидаю, чим скінчилось там.
(Показуючи на посланця, що наближається).
Нарешті бачу одного з Ясонових
Гінців, ось він біжить сюди, задихавшись,
З якоюсь, видно, звісткою недоброю.

Вісник

О злочинів нечуваних причиннице,
Тікай, тікай, Медее, кораблем морським
Чи возом сухопутним — утікай мерщій!

Медея

Чого б це мала звідси утікати я?

Вісник

Дочка державця і Креонт, отець її,
З твого дання отруйного загинули.

Медея

За цю щасливу звістку я добродієм
Тебе довіку й кращим другом зватиму.

Вісник

Що ти говориш? Чи не збожеволіла
Ти, жінко? Владареве згасло вогнище,
А ти зраділа, замість ужахнутися!

Медея

Могла б тобі багато я у відповідь
Сказать. Але не гарячися, друже мій.
Розказуй, як загинули. Радітиму
Я вдвоє більш, якщо їх смерть страшна була.

Вісник

Коли прийшли із батьком двійко діточок
Твоїх у дім до владарівни нашої,
Ми, слуги, що смутила й нас біда твоя,
Зраділи,— чутка облетіла дім увесь,
Що в тебе з мужем звада вже скінчилася.
Хто дітям ручки ніжні, хто голівку їм
Русяву вже цілує; я ж на радощах
Із дітьми до покою йду жіночого.

А господиня, що її шануємо
Замість тебе, спочатку не побачивши
Діток твоїх, Ясонові всміхнулася.
А вгледівши — і очі затулила враз
І навіть личко одвернула білеє,
Дітей приходом вражена. Твій муж тоді
Гнів жінки молодої гамувати став,
Так мовлячи: «Не слід на друзів сердитись!
Спини свій гнів і поверни лице до них,—
Хто друг мені, той буде і для тебе ним.
Прийми дарунки й задля мене дітям цим
Проси у батька дозволу лишатись тут».
Вона ж, вбрання побачивши, не втерпіла
Й все мужу обіцяла. Та не встиг іще
Далеко з дітьми одійти од дому він,
Як у барвисті шати одяглась вона,
Й, вінець поклавши золотий на кучері,
Перед ясним люстерком прикрашала їх
Та на свою в нім красоту всміхалася.
Пройшлася потім по покоях, ніжками
Ступаючи зграбненько сніжно-білими,
Дарунками милуючись і раз у раз
Себе навшпиньках ззаду оглядаючи.
Та раптом щось жахливе з нею сталося!
Вона пополотніла, затрусилася,
Назад вся поточилась і, хитаючись,
Гаразд, що не на землю — в крісло падає.
Одна стара служниця, в тім угледівши
Гнів Пана чи якогось бога іншого,
Заголосила... Раптом владарівни з уст
Побігла піна біла, зупинилися
Очей зіниці, в лицях — ні кровиночки.
І розляглись риданпя й зойки розпачу
Навколо неї... Тої ж миті кинулись
Служниці — та до батька в дім, до мужа та —
Звістити про нещастя, й залунала вся
Господа від гучного крику й тупоту.
До краю вже пробіг би свою просторінь
Бігун швидкий на гонах, поки бідна з сну
Жахливого прокинулась і, очі враз
Розплющивши, несамовито зойкнула,
Стражданнями уражена подвійними:
На голові з віночка щирозлотного
Пашів огонь жадливий дивним струменем,

А шати пишноткані, дар діток твоїх,
Нещасній в тіло ніжнеє вгризалися.
З свого схопившись крісла, вся у полум'ї,
Біжить вона, волоссям потрясаючи,
Щоб скинути вінок той; та уп'явся він
У скроні цупко, й чим вона завзятіше
Струсне чолом, тим більш він пломенішає.
Нарешті впала в муках, так спотворена,
Що навіть батько б рідний не впізнав її.
На ній не знать було вже ні очей ясних,
Ні лиць прекрасних; тільки з тім'я краплями
Стікала кров, у полум'ї скипаючи,
Й лихої трути щелепами гризене,
З костей спадало тіло, мов смола з сосни
Горящої. І з жахом утікали всі
Від мертвої. Гірка ж була наука нам!
Нещасний батько, про біду не знаючи,
Ввійшов у дім — і вже припав до вмерлої.
Обняв з риданням, цілував холодний труп
І ледь стогнав: «Моя бездольна донечко!
Хто із богів тебе безславно з світу звів,
Мене ж, старого, край могили власної
Осиротив? Бодай би й я з тобою вмер!»
Коли, слізьми і стогоном утомлений,
Своє старече тіло підвести хотів,
У пишні шати вплутавсь, наче плющ виткий
В гілля лаврове. То страшна борня була!
Що хоче підвестися на коліна він —
Вона не відпускає, а сильніш сіпне —
Старече тіло шматтям відривається!
Знесилився нарешті й бездиханний впав
На землю,— був за лихо не сильніший він.
І от лежать померлі — донька й батечко.
Старенький поруч,— доля гідна сліз гірких!
Про тебе ж говорити не доводиться —
Сама ти знаєш, як біди позбутися.
Життя — лиш тінь, не вперше переконуюсь.
І не боюсь сказати: хто за мудрого
Себе вважав, що все проймає розумом,
Дурниці припустився він найбільшої,
Ніхто з людей не знає щастя справжнього.
Бува, одним за одних нам багатшими
Щастить зробитись, та не щасливішими.

Провідниця хору

Ох і багато ж нині бід заслужених
Бог зловорожий завдає Ясонові!
Та над твоєю долею ми плачемо,
Креонта доню бідна, що в Аїда глиб
Тебе кохання завело Ясонове.

Медея

Так, справа це вже вирішена, подруги,—
Діток повинна якнайшвидше вбити я
Й тікать відціль, щоб ворогам, загаявшись,
На смерть жорстоку не віддать дітей своїх.
Їм смерті не минути. А як так, то я,
Що їх вродила, і життя позбавлю їх.
Озбройся ж, серце! Годі, не вагаймося
Вчинить страшний та неминучий злочин цей!
Бери ж, руко злощасна, меч, бери його.
Йди в бій, в житті цілóму найболючіший!
І не тремти, не згадуй, як ти любиш тих,
Кого ти породила. І забудь за цей
Короткий день, що рідна ти їм матінка.
А потім — плач! Бо хоч уб'єш, любити їх
Не перестанеш, жінко найнещасніша!

Стасим п'ятий

Хор

Строфа 1

О Земле-мати й всевидючеє
Проміння Сонця! Гляньте, подивіться
На цю бездольну, поки не зняла
Рук самогубних на дітей своїх!
Твої ж це, Сонце, злотні парості,—
Не дай, щоб пролилась божиста кров
З-під смертної руки.
Спини ж її, о сяйво богосвітле,
Жени страшну з цих меж Еріннію,
Що духом помсти їх наповнює.

Антистрофа 1

Дарма ти за дітей зазнала мук,
Дарма кохану поросль породила,
Ворота негостинні темних скель
Блуденних цілою проскочивши.
Нещасна, що за шал обняв тебе,
Що за одним убивством друге вслід
Так легко в тебе йде?
О, страшно рідною сквернитись кров'ю,—
Тяжкою карою вернуть її
Боги на вбивцю й на весь рід його!

Діти

(з середини дому чути їх розпачливий крик)

Строфа 2

Хор

Крик чуєте ви? Дитячий то крик!
О горе страшне! О нещасна жона!

Перше дитя

(з середини дому)

Ой, що робить? Рук нені як умкнути нам?

Друге дитя

(звідти ж)

Не знаю, любий братику,— пропали ми!

Хор

Заходьмо мерщій! Від згуби ходім
Дітей рятувать.

Діти

(з середини дому)

Рятуйте, ой рятуйте нас, в ім'я богів!
Ось-ось і меч нещадний упаде на нас!

Хор

Нещасна! З заліза чи з каменю ти,
Що власного лона ніжний цвіт
Своєю ти убиваєш рукою?

Антистрофа 2

Хор

Була лиш одна між давніх жінок,
Що руку зняла на своїх діток,—
Іно безумна, що блукати в безвісті.
Дружини Зевса мстивий гнів послав її.
Безбожно в глибінь солону дітей
Послала вона
Й сама, сердешна, з кручі в море кинувшись,
Із діточками обома загинула.
Чи є що на світі страшніше за це?
О скільки несеш ти людям мук,
Журбою сповнене ложе кохання!

Швидко входить Ясон.

Ексод

Ясон

Давно, жінки, тут стоїте при вході ви?
Чи дома ще Медея, що жахливий тут
Вчинила злочин, чи умкнути встигла вже?
Їй лиш під землю треба заховатися
Чи високо на крилах в небо злинути,
Щоб помсти дому владарів уникнути.
Чи, вкоротивши віку можновладцеві,
Вона втекти безкарно сподівається?
Та не за неї, за дітей журюся я.
Бо їй за вбивство відплатити є кому,
Я ж любим дітям врятувать життя прийшов,
Щоб не вчинив їм лиха рід покривджений
У помсті за ганебний злочин матері.

Провідниця хору

Нещасний! Горя ще свого не знаєш ти,
Ясоне, а то ти не говорив би так.

Ясон

А що? Й мене самого хоче вбить вона?

Провідниця хору

Дітей твоїх убила рідна мати їх.

Ясон

(тяжко вражений)

Що ти сказала, жінко? Не губи менс!

Провідниця хору

(із співчуттям)

Запам'ятай: діток твоїх нема уже.

Ясон

(як непритомний)

Де сталось це — у домі чи при вас отут?

Провідниця хору

Ввійди у двері — й неживих побачиш їх.

Ясон

Мерщій же, слуги, відсувайте засуви,
Відкрийте двері, хай прийму подвійних мук —
Побачу вбитих і скараю вбійницю!

Намагається виламати двері, але вони раптом відчиняються, і з'являється Медея на колісниці з запряженими в неї крилатими зміями та з тілами убитих дітей.

Медея

Чого ламаєш двері та виважуєш?
Хтів мертвих бачить і мене, що вбила їх?
Даремний труд! А щось до мене маєш ти —
Кажи, лише руками не торкайсь мене,—
То ж Гелій, батьків батько, дарував мені
Цю колісницю — захист од ворожих рук.

Ясон

О нелюде! Всьому людському родові
Й богам безсмертним жінко найогидніша!
Меч на дітей своїх піднять наважилась,
А з ними ріжеш і мене, бездітного.
Й після цього безсовісного злочину
На сонце й землю смієш ти дивитися?
Бодай же ти пропала! Нині бачу я,
Чого не бачив, як з країни дикої
В дім еллінський тебе, страшну потвору, віз,
Що рідний край і свого батька зрадила,—
Це їх проклін боги на мене кинули —
Щоб на «Арго», наш корабель оздоблений,
Потрапить, брата вбила ти при вогнищі.

Це був почин. Зі мною одружившися
І діток породивши, ти ж і вбила їх
В ненатлій люті невситимих ревнощів.
З жінок елладських ні одна б не зважилась
На це, а я ж над них усіх тебе волів
За жінку взять — на лихо й на біду собі.
Бо ти не жінка, а страшна левиця ти,
Над Скіллу-бо Тіренську ти жорстокіша.
Та що тобі докори? Хай їх тисячі —
Твоєї ними не пройнять зухвалості.
То пропади ж, мерзенна дітозгубнице!
Мені ж недолю проклинать лишилося,
Не знавши ні в новім подружжі радощів,
Ні щастя обнімати діточок своїх,
Що викохав, а ти життя позбавила.

Медея

Могла б тобі багато я сказать на це,
Та батько Зевс те знає, що для тебе я
Зробила й що зазнала я у відповідь.
Ні, мого ложа більше не ганьбить тобі,
Не жити в щасті, з мене насміхаючись.
Ні владарівна, ні Креонт, що дав її
За тебе, все ж безкарно не прогнав мене.
Отож як хочеш — зви мене левицею
Чи Скіллою з глибочини Тіренської —
Тебе я цим у саме серце вразила.

Ясон

Й саму себе,— ми ж лихо спільне терпимо.

Медея

Тим легше, з мене хоч не глузуватимеш!

Ясон

Жахлива ж, дітки, трапилась вам матінка!

Медея

Ні, батьків шал занапастив вас, дітоньки!

Ясон

Та не́ моя ж рука зігнала з світу їх.

Медея

Лише твоя зухвалість і злочинний шлюб.

Ясон

То з ревнощів ти вбила і дітей своїх?

Медея

А ти гадав — для жінки це мала біда?

Ясон

Для мудрої, а задля тебе — все лихе!

Медея

Але ж нема їх — і тебе це гризтиме.

Ясон

Ні, є вони, на тебе люті месники.

Медея

Богам відомо, хто причинець бід усіх.

Ясон

Відомо й те, що в серці в тебе гидь одна.

Медея

Гидуй собі,— набридло навіть слухати.

Ясон

Й мені тебе,— то легше й розійтися нам.

Медея

Хіба? Ну що ж! Цього бажала й я давно.

Ясон

Лиш мертвих поховати і оплакать дай.

Медея

Ні, їх руками поховаю власними
В гаю божистім Гери на святій горі,
Щоб вороги зухвалі не сквернили їм
Могилок. Потім на землі Сізіфовій
Навік врочисте свято установимо.
Щоб одкупить безвинну кров їх жертвами.
Сама ж піду в країну Ерехтеєву,
Й в Егея, сина Пандіона, житиму.
Ти ж — жив ганебно й смертю вмреш ганебною,
Уламками убитий корабля свого,—
То буде шлюбу нашого гіркий кінець.

Ясон

За кров дітей нехай тебе скарають
Еріннія і Правда.

Медея

Хто з богів, ошуканцю, почує тебе,
Хто послухає клятвопорушника злого?

Ясон

Горе, горе тобі, дітозгубнице клята!

Медея

Йди вже краще додому — дружину ховать.

Ясон

Йду, та двійко дітей загубив я навіки!

Медея

Та не плач-бо так ревно,— покинь ще на старість.

Ясон

Любі дітки мої!

Медея

Не твої, а мої!

Ясон

Нащо вбила ти їх?

Медея

А на муку тобі.

Ясон

Леле, леле! О як любих уст я дитячих
Ще хоч раз, безталанний, хотів би торкнутись!

Медея

Ти їх кличеш тепер, приголубити рад,
А тоді ж одштовхнув їх?

Ясон

Заради богів
Дай обнять лише ніжні тіла їх дитячі!

Медея

Ні, ніколи. І марні благання твої!

Ясон

Чуєш, Зевсе, як гонить мене ця потвора?
Скільки ж маємо ще ми терпіти від неї,
Дітовбивці мерзенної з серцем левиці?
Скільки вистачить сил, буду плакати я

І в риданнях свою проклинати недолю,
Буду я в свідки богів закликати безсмертних,
Як не тільки ти вбила дітей, але й мертвих
Не даєш доторкнутись мені й поховати.
Ох, і краще було б не родить мені їх,
Аніж бачити вбитих тобою.

Хор

Ми багато в чім Зевсовій волі підвладні.
Несподівано шлють нам богове багато,
Та не все те дають, що хотілось би нам,
А чого й не гадали, боги посилають.
Так і з тим, що ми бачили нині.

ПРИМІТКИ

ЕСХІЛ. ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

Трагедія входила до Есхілової трилогії про Прометея, але дві інші п'єси — «Прометей вогненосний» і «Визволений Прометей» — дійшли до нас лише в незначних фрагментах. Невідомий час написання трилогії, рік її постановки. В основі твору лежить міф про подвиг бога старшого покоління, титана Прометея, який, щоб врятувати людський рід, викрав у богів вогонь і передав його людям. За цей вчинок він був засуджений Зевсом на довгі і страшні муки.

1. *...на самий край землі...* — За уявленнями стародавніх греків, земля була плоскою й закінчувалась десь на півночі від Скіфії (тобто далеко на північ від Чорного моря). Її обтікала ріка Океан.

17. *Отцевим страшно повелінням нехтувать...* — Йдеться про Зевса. Від нього й Гери народився Гефест.

19. *Феміда* — титаніда, богиня правосуддя і справедливості. За Есхілом — мати Прометея, яку поет ототожнює з Геєю (Землею).

34. *...у Кроніона...* — тобто у сина Крона — Зевса.

38. *...твій почесний дар?* — Мова йде про вогонь, бо Гефест — бог вогню.

45. *...огидне ремесло мов!* — Гефест був також богом-ковалем, а тепер йому доводиться приковувати до скелі свого друга.

83. *Для тих недовгоденних!* — Для людей, що живуть недовго в порівнянні з безсмертними богами Олімпу.

85. *...Прометея прозорливого...* — Прометея так називали тому, що йому були відкриті таємниці минулого й майбутнього.

109. *В сухім стеблі...* — Прометей сховав викрадений вогонь у тростину і так приніс його людям.

137. *Тетія* — титаніда, дружина Океана, мати Океанід.

153. *Аїд* — син Крона і Реї, брат Зевса, Посейдона й Деметри, бог підземного царства, володар душ померлих людей.

154. *Тартар* — глибокі надра землі, відділені від неї чорною імлою й величезною мідною стіною. У Тартар Зевс закинув переможених Крона і титанів.

164. *Весь Уранів рід.* — *Уран* — перший верховний бог Неба, чоловік Геї (Землі), скинутий з трону Кроном, титанами й велетнями, яких, у свою чергу, переміг Зевс.

174. *Таємниці від мене не вирве...* — Прометей знає таємницю падіння Зевса: якщо той зійдеться з богинею Фетідою, то від цього зв'язку в нього народиться син, сильніший за нього, який і скине

його з трону. Прометей волів терпіти найжахливіші муки, але не відкривати Зевсові цього секрету.

289. *Ще й спорідненість наша...* — Бог Океан — брат Прометеєвої матері Феміди.

301. *...в залізородний край...* — тобто в Скіфію, що вже в давні часи славилася своїми корисними копалинами.

348. *Атлант* (або Атлас) — брат Прометея, що тримав на своїх плечах всю небесну сферу.

349. *...на Заході далекому...* — десь в районі Гібралтару, за яким Океан обтікає суходіл.

352. *...Тіфона стоголового...* — потворне вогнедихаюче страхіття, народжене Геєю й Тартаром для боротьби з тиранією Зевса, переможене ним і скинуте у прірву земну.

353. *Печери Кілікійської...* — *Кілікія* — місцевість у Малій Азії навпроти Кіпру.

357. *Горгони* — три сестри, дочки морського божества Форкія — Стено, Евріала й Медуза; потвори, в яких замість волосся на голові звивалися змії і погляд яких перетворював усе живе на каміння. Одну з Горгон, Медузу, вбив герой Персей і голову її подарував Афіні Палладі.

365. *Етна* — діючий вулкан на острові Сіцілія. Висувається гіпотеза, що Есхіл міг бачити виверження Етни під час свого перебування на острові.

394. *Уже-бо птах четвероногий...* — Океан говорить про свого крилатого коня, на якому він прилетів.

415. *Діви верхівні з Колхіди...* — амазонки, за грецькими легендами — войовниче плем'я жінок, що проживало в Приазов'ї, на чорноморському узбережжі Кавказу або в Малій Азії.

418. *Меотіда* — Азовське море.

420. *..квіт Ареїв..* — тобто найвойовничіший народ, бо Арей (або Арес) — син Зевса й Гери, бог агресивної війни.

461. *...цю праматір муз.* — Музи — богині різних жанрів мистецтва й літератури, народжені титанідою Мнемосіною від Зевса.

516. *Три Мойри і всепам'ятні Еріннії.* — *Мойри* — дочки Зевса й Феміди, богині долі людей. *Еріннії* — богині родової помсти, що мешкали в Аїді, зображувались у вигляді старих страхітливих жінок.

559. *Гесіона* — дочка Океана, дружина Прометея. Лише в Есхіла вона згадується як Прометеєва дружина.

560. Авторська ремарка: *Вбігає божевільна Іо...* — *Іо* — дочка бога річок Інаха, кохана Зевса. Гера з ревнощів перетворила її в корову і приставила до неї багатоокого велетня Аргуса, щоб той стеріг її. За наказом Зевса Інаха вбив Гермес. Тоді Гера наслала на Іо гедзя, щоб він безперервно жалив Іо і примушував її ввесь

час бігти. В Есхіла Іо має вигляд дівчини з коров'ячими рогами на лобі. Поява дівчини дає можливість Прометею розповісти про дальшу долю Зевса.

636. *Вони ж до того й сестри твому батькові.— Інах* — син бога Океана й титаніди Тетії, отже, брат Океанід.

650. *Кіпріда* — одне з наймень богині Афродіти; з'явилося з варіанту легенди, яка розповідала про народження богині з морської піни коло берегів Кіпру, що став центром її культу.

652. *...до Лернейських лук...*— прибережна місцевість Арголіди (на північному сході Пелопоннесу), Лерна з болотами, озерами й луками. Саме там Геракл убив лернейську гідру.

658. *...в Додону і до Піфії...*— *Додона* — старовинне місто в Епірі (область на північному заході Греції), де в священному гаю був збудований храм Зевса; за легендою, шум листя священних дубів гаю тлумачився як пророкування. *Піфія* — жриця-віщунка в дельфійському храмі Аполлона (область Фокіда); сидячи на триніжнику, одурманена випарами, вона в нестямі вигукувала недоладні слова, що сприймались жерцями як пророкування. Піфія (або Піфо) — давня назва Дельфів.

669. *Провіщенню Локсієвому...*— *Локсій* (тобто — непрямий, плутаний) — одне з імен бога Аполлона-віщуна; одержав таку назву через те, що пророцтва дельфійських жерців були нечіткими, темними, їх можна було тлумачити по-різному.

676. *До джерела Керхнеї...*— тобто Арголіди.

714. *...Халіби-ковалі живуть...*— міфічне плем'я ковалів, які жили десь у Малій Азії чи в Закавказзі.

724. *При Термодонті й Теміскірі...*— *Термодонт* — річка на півночі Малої Азії, що впадала в Понт Евксін (Чорне море). *Теміскіра* — гавань у гирлі річки Термодонт, відома з розповідей про амазонок.

725—726. *...жахав Салмідеської затоки...*— затока на Фракійському (Салмідеському) узбережжі, але, очевидно, Есхіл так називає іншу затоку на Кавказькому узбережжі або в Малій Азії, оскільки про їхнє перебування у Фракії в жодному з міфів не згадується.

728. *...до Істму Кімерійського...*— до Керченського півострова.

730. *Протоку Меотійську...*— Мабуть, так називалася Керченська протока, що вела до Меотійського (Азовського) моря.

733. *Боспор* — тобто Боспор Кімерійський, пізніша назва Керченської протоки (дослівно «боспор» — «коров'яча переправа»).

764. *До шлюбу ставши, потім жалкуватиме.*— Зевса підстерігало лихо від любовного зв'язку з богинею Фетідою. У майбутньому він одружить Фетіду проти її волі з земним царем Пелеєм, від цього шлюбу народиться наймогутніший герой Троянської війни Ахілл.

772. *Йому з твоїх потомків бути судженo.*— Йдеться про наймогутнішого героя Еллади Геракла.

774. *...третій по десятому народженні.*— Народжений у тринадцятому поколінні нащадок Іо — Геракл.

793. *До передгір Кісфени...*— гора у Фракії.

794. *Форкіди* — дочки морського божества Форка.

798. *Є три Горгони...*— див. примітку до рядка 357.

803. *...грифів гостродзьобих...*— *Гриф* — міфічна потвора з орлиною головою й крилами і тулубом лева. Ці потвори стерегли золото в горах.

805. *Тих арімаспів одноких...*— *Арімаспи* — міфічний народ, що ворогував за золото з грифами. Стріляючи з лука, арімаспи примружували одне око (звідси й походить епітет «одноокі»).

806. *Вздовж берегів Плутона...*— назва невідомої річки десь у Північній Африці.

809. *...де Ефіоп-ріка...*— очевидно, Верхній Ніл.

812. *На трикутну землю...*— на дельту Нілу.

829. *Земля Молоська* — область в Епірі з головним містом Амбракія, заселена племенами молосів.

837. *...до затоки Рейської...*— назва походить від імені богині Реї, матері Зевса.

839.—840. *...Іонійською оту морську затоку називатимуть...*— Есхіл використав варіант легенди, за якою частину Середземномор'я на захід від Греції було названо на честь Іо, коли вона переплигувала його, рятуючись від гніву Гери.

847. *Каноб* (або Каноп) — місто в Єгипті (в Менелаїтському номі).

853. *...п'ятдесят сестер...*— нащадки Іо, п'ятдесят дочок царя Єгипту Даная — Данаїди. Переслідувані братом Даная Єгиптом, разом з батьком втекли до Аргосу (головне місто Арголіди), де знайшли гостинний притулок в аргоського царя Пеласга. Слідом за ними прибув Єгипт із п'ятдесятьма синами й примусив Данаїд одружитися з ними. За наказом батька всі Данаїди в першу ж шлюбну ніч повбивали своїх чоловіків. Лише одна Гіперменестра закохалась у свого чоловіка Лінкея і не вбила його. Згодом Лінкей став царем Арголіди, а Данаїди були покарані богами, і, спокутуючи свій злочин, вони в підземному царстві безперервно наповнювали водою бездонні бочки.

860. *Земля Пелазга* — Арголіда.

871—872. *Із цього роду вийде славний стрілами герой...*— Геракл, що стрілою зі свого лука вб'є Зевсового орла, який щодня шматував тіло Прометея, і розіб'є кайдани титана.

925. *Тризубця він розтрощить Посейдонові...*— тобто синові Крона і Реї, богові морів, атрибутом якого були тризубі ості, рибальське знаряддя.

936. *Адрастея* — богиня покарання й неминучості. Есхіл ототожнює її з Немесідою.

957. *Падіння двох тиранів...*— Урана, якого скинув Крон, і Крона, переможеного Зевсом.

1028—1029. *Тебе заступить і в Аїд... за тебе вийде...*— За міфом, мудрий кентавр (тобто напівкінь, напівлюдина) Хірон, випадково отруєний стрілою Геракла, щоб позбутися нестерпних страждань, вирішив добровільно замінити Прометея в Тартарі, де той терпів муки від нового Зевсового покарання.

СОФОКЛ. ЦАР ЕДІП

Трагедія Софокла «Цар Едіп» була поставлена в період між 428 і 425 рр. до н. е. В основі її лежить фіванський цикл міфів про жахливу долю Едіпа та його дітей. Міф починався з короткої історії заснування Фів царем Кадмом. В Кадмового нащадка царя Лая і його дружини Іокасти довгий час не було спадкоємців. Дельфійський оракул сповістив, що в Іокасти скоро народиться син, але він стане страшним злочинцем: уб'є свого батька й одружиться з матір'ю. Коли син дійсно з'явився на світ, Лай наказав своєму рабу однести немовля в ліс на гору Кіферон і залишити його на поживу хижакам. Раб пожалів хлопчика й віддав його рабу коринфського царя Поліба, який назвав його Едіпом (тобто пухлоногим, бо Лай наказав проколоти ніжки хлопчику і зв'язати їх ремінцем). Коли Едіп вже став юнаком, він почув від оракула те ж саме пророцтво. Вважаючи Поліба рідним батьком, а його дружину матір'ю, він втік із Коринфу, щоб не справдилося страшне віщування. На шляху до Фів він зустрів на роздоріжжі колісницю, в якій сидів Лай зі своїми придворцями. Виникла суперечка, що перейшла в бійку, під час якої Едіп повбивав усіх, хто був у колісниці, одному тільки візниці пощастило втекти. Так справдилась перша частина пророцтва. Дійшовши до Фів, Едіп розгадав загадку Сфінкса і звільнив місто від потвори. Вдячні фіванці запропонували йому трон, а разом з ним — і руку овдовілої цариці Іокасти.

Трагедія розповідає про дальші події і покарання Едіпа.

1. *Кадм* — син фінікійського царя Агенора й Телефасси, легендарний засновник міста Фіви в Беотії, герой численних міфів.

20. *...святинь Палладиних...*— святинь народженої з голови Зевса Афіни Паллади, однієї з головних богинь олімпійської релігії.

Афіна — покровителька мудрості, наук, оборонної війни, засновниця законів і родового суду — ареопагу; головне божество Аттіки й міста Афіни, якому вона дала своє ім'я; має багато прізвиськ: Паллада (перемогла велетня Палланта), Ергана (Робітниця), Поліада (Міська) тощо.

21. *...над Ісмени віщим попелом* — місцем, де ворожили у Фівах на попелі спалених жертовних тварин. На березі річки Ісмени було святилище Аполлона.

36.—37. *...від данини визволив співучому Страхіттю...* — тобто Сфінксу, потворі, народженій страхітливим змієм Піфоном і демоном, напівжінкою, напівзмією Єхидною. Сфінкса зображували крилатим чудовиськом з головою й грудьми жінки, тулубом лева. Сфінкс з'явився коло Фів і всіх, хто йшов до міста або виходив з нього, кликав до себе на скелю й пропонував відгадати загадку: «Хто вранці ходить на чотирьох ногах, вдень — на двох, а ввечері — на трьох?» Оскільки ніхто не міг дати відповіді, Сфінкс скидав жертву у прірву. Лише Едіп розгадав загадку, відповівши, що це — людина на початку, в середині і в кінці свого життя. Після цього Сфінкс кинувся в безодню.

51. *...порятуй-бо місто нам.* — Жрець розповідає Едіпові про лихо, що звалилось на місто Фіви,— про морову язву, тобто пошесть чуми.

96. Феб Аполлон — син Зевса й богині Лето (Латони), брат-близнюк Артеміди, один з головних богів олімпійського пантеону. Бог сонця і світла, покровитель ворожби і віщувань, науки і знань, співців і поетів, різних видів мистецтва (особливо музичного), медицини, супутницями якого були музи — покровительки наук і мистецтв.

115. *Скавав, що піде бога запитати він...* — Лай поїхав до оракула дельфійського храму Аполлона.

154. *О Делію-Фебеві* — Аполлон. *Делій* — від назви місця народження бога — острова Делоса.

161. *Артеміда* — дочка Зевса й титаніди Лето, сестра Аполлона, богиня диких звірів, рослинності і полювання, покровителька мисливців, дівчат.

192. *Арея прожени...* — *Арей* (або Арес) був не тільки богом війни, але він міг насилати на людей всілякі нещастя й хвороби.

194. *Амфітріта* — дружина бога морів Посейдона.

196. *Берегів фракійських.* — *Фракія* — країна на північному сході від Еллади, що з півдня омивалась Егейським морем (територія сучасної Болгарії і європейської частини Туреччини).

202. *Лікійських нив владарю...* — *Лікій* — афінське передмістя, де було збудовано храм Аполлону Лікійському (винищувачу вовків).

208. *В лікійських верховинах...* — Від назви країни Лікія,— область у Малій Азії.

210. *Вакху винозорий...* — *Вакх* — друге ім'я Діоніса, сина Зевса й дочки фіванського царя Кадма, Семели; бог виноградарства, виноробства; з кінця VI ст. до н. е.— бог театрального мистецтва.

212. *Менади* — «ті, що втратили розум», або вакханки — «одержимі Вакхом» — жриці Діоніса; брали участь у святах і процесіях на його честь; одягнені в шкури диких тварин, у вінках з плюща, з тірсами в руках (тобто з кийками, обвитими виноградною лозою, з ялиновою шишкою на кінці), вони буйно вшановували Діоніса. Їхнє святкування культу Діоніса мало оргіастичний і екстатичний характер.

243. *...бог піфійський...* — або бог дельфійський — Аполлон.

267. *...син Лабдака... Полідора внук...* — *Полідор* — син Кадма, батько Лабдака, дід Лая.

268. *Агенор* — Фінікійський цар, син бога Посейдона й Лівії, батько Кадма, Фенікса, Європи.

274. *...справедлива Діка...* — *Діка* (або Діке) — дочка Зевса й Феміди, богиня правди, що доповідає Зевсові про випадки несправедливості поміж людьми.

284. *Тіресій* — син Евера й німфи Харікло, сліпий віщун, якому богами було дароване довге життя — від часів правління Кадма до падіння Фів. Було кілька міфів про причини осліплення Тіресія. Один з них — ніби він відкрив людям таємниці богів.

391—392. *Співуча потвора* — Сфінкс.

421. *Кітерон* (або Кіферон) — гора на півдні від Фів, поблизу міста Платеї, в одній з печер якої жили німфи-віщунки.

463.—464. *...віща дельфійська викриває скеля?* — Скеля, на якій стояв дельфійський храм Аполлона з Піфією-віщункою в ньому.

472. *Кери* — демони помсти, втілення зла і смерті.

474—475. *...парнаських верховин...* — *Парнас* — гірський масив у Фокіді; у підніжжі Парнаських гір стояв дельфійський храм Аполлона.

492. *...син Поліба...* — так хор називає Едіпа, якого всиновив і виховав корінфський цар Поліб.

507. *...крилата діва...* — Сфінкс.

660. *Світлий Гелій...* (або Геліос) — бог сонця й яскравого світла, син титана Гіперіона і Тейї, покровитель сліпих.

734. *Давлія* (або Давліда) — гірська область у районі Парнаського масиву.

775. *Меропа ж із Доріди...* — *Меропа* — дружина Поліба, названа мати Едіпа. *Доріда* — область Еллади на півдні Фессалії.

863. *Один їх отець — Олімп...* — У даному випадку йдеться не про гору Олімп, на якій, відповідно до міфів, височів кришталево-золотий палац Зевса, а про весь олімпійський сонм богів.

897. *Де священний пуп землі...* — Грецьке слово «омфалос» і означає «пуп»,— круглий в основі, конусоподібний священний камінь, що стояв (і зараз стоїть) перед входом до святилища Аполлона в Дельфах і вважався центром, тобто «пупом», землі.

898. *Ні в Аби...* — в *Абах* (область Фокіда), неподалік від Дельфів, також стояв старовинний храм Аполлона.

899. *Ні в Олімпію святу...* — Рівнина в області Еліда (на Пелопоннесі) з однойменним містом, побудованим на річці Алфеї, поблизу якого височів храм Зевса. Саме тут проводились олімпійські змагання (агони). Вперше 776 р. до н. е. було записано імена переможців.

939. *Істмійської країни...* — *Істм* — старовинна назва Корінфського перешийка в Елладі, де лежало місто Корінф і де на честь Посейдона раз на два роки проходили істмійські ігри.

1099. *З Паном...* — сином Гермеса й німфи Дріопи, богом гаїв і лісів, покровителем мисливців, пастухів, бджільників, рибалок; зображувався у вигляді козлоногого, з рогами і хвостом, потворного людиноподібного створіння, вкритого шерстю. Своїм криком або просто виглядом лякав порушників його спокою, наводячи «панічний страх».

1104. *Чи Кіллени владареві...* — *Кіллена* — гора в Аркадії (область у північній частині Пелопоннесу), на якій, за легендою, народився бог Гермес, покровитель купців, шахраїв, пастухів, вісник богів, проводир душ померлих у царство Аїда.

1106. *Німфи тебе геліконські...* — *Німфи* — другорядні божества, втілення сил природи. В даному випадку йдеться про муз і Аполлона, місцем перебування яких була гора Геліком у Беотії.

1137. *Арктур* — сторож Великої Ведмедиці, тобто німфи Каллісто, перетвореної Артемідою на ведмедицю,— яскрава зірка в сузір'ї Волопаса.

1198.—1199. *...й співучу сам Діву кривокогтисту вбив...* — Сфінкса.

1227. *...ні Істр, ні Фасіс...* — відповідно: Дунай і Ріон (річка на Кавказі).

1372. *В Аїд війшовши...* — У даному випадку це не ім'я бога, а назва самого підземного царства.

СОФОКЛ. АНТІГОНА

Ця трагедія Софокла була поставлена 442 р. до н. е. Вона розповідає про дальшу долю дітей Едіпа — його синів Етеокла і Полініка і дочок Антігони та Ісмени. Головна героїня Антігона,

захищаючи неписані моральні закони богів, виступає проти тиранії царя.

16. *Аргейська рать* — військо, очолене сімома вождями, покликане Полініком, щоб завоювати Фіви.

23—26. *Прах Етеокла... тіло Поліника...* — Перед своєю смертю, знайшовши притулок в Афінах, Едіп прокляв обох своїх синів за непоштивість і за те, що разом з Креонтом вони вигнали його з Фів (трагедія «Едіп у Колоні»). Молодший з братів Етеокл захопив фіванський престол і вигнав Поліника. А той дійшов до Аргоса, де цар Адраст видав за нього свою дочку Аргею, зібрав військо, яке очолили сім вождів, і обложив Фіви. Етеокл, щоб не проливати крові співвітчизників, викликав його на двобій, в якому брати вбили один одного.

102. *...Фів семибрамних...* — у Єгипті також було місто Фіви, але на відміну від цих вони були стобрамними.

105. Над потоком Діркейським. — Зет і Амфіон, сини-близнюки Зевса й фіванської царівни Антіопи, вбили фіванського царя Ліка та його дружину Дірку за те, що ті жорстоко поводилися з їхньою матір'ю Антіопою. Дірку вони прив'язали до рогів бика і, коли вона загинула, кинули її в джерело поблизу Фів, що впадало в річку. Відтоді почали називатись Дірками або Діркейськими.

112.—126. *І, неначе могутній орел... Невдоланність дракона.* — Між орлом і драконом завжди точилася боротьба. Орлом тут названо рать аргів'ян, драконом — військо фіванців.

142—143. *Переможцеві Зевсу... поскладали... зброю...* — тобто були переможені, а їхня зброя у вигляді трофеїв була присвячена Зевсові.

592. *...на дім Лабдакідів...* — див. примітку до рядка 267 трагедії «Цар Едіп».

776. *Щоб пляма скверни міста не торкнулася.* — Звичай вимагав лишати засудженому на голодну смерть трохи їжі, що звільняло тих, хто засудив, від відповідальності за такий присуд і не накликало на місто кару богів.

781. *Ерос* — один з найдавніших богів грецької міфології. У класичну епоху став богом кохання, сином Афродіти та Гермеса, або Зевса.

809. *...сумний Ахеронта плеск...* — *Ахеронт* — річка в підземному царстві Аїда, в яку впадають дві інші.

824. *Гостя в фрігійських гір...* — Антігона говорить про долю дочки Тантала, царя фрігійського міста Сіпіла (в північно-західній частині Малої Азії) Ніоби, або Ніобеї. За міфом, у Ніоби та її чоловіка, фіванського царя Амфіона, було семеро синів і семеро дочок. Ніоба так пишалася своїми численними дітьми, що навіть образила богиню Латону, в якої були лише Аполлон та Артеміда.

Про свою образу Латона сказала їм, і тоді ці двоє богів прилетіли до Ніоби й своїми стрілами знищили все її потомство. Вбита горем, повернулася мати до свого міста Сіпіла, піднялась на гору, щоб виплакати своє нещастя. І боги перетворили її на кам'яну брилу, в якої, наче сльози, почала стікати вода.

845.—846. *...славні в змаганнях гаї фіванські...*— Фіви славилися своїми кінними змаганнями.

870. *Нещасливим одруженням ти...*— Йдеться про Полініка, що одружився з дочкою царя Адраста Аргеєю.

893. *Персефона* (або Кора) — дочка Зевса й Деметри, дружина Аїда; богиня підземного царства, земної плодючості, зростання хлібів, володарка душ померлих людей.

945. *Даная* — дочка аргівського (аргоського) царя Акрісія, якому було провіщено, що він загине від руки онука. Щоб цього не сталося, Акрісій заточив дочку в башту (за іншим міфом — у підземелля), але Зевс проник туди у вигляді золотого дощу, і в Данаї народився син Персей, який потім помстився дідові.

955—956. *...цар едонійський, син Діанта...*— або цар франкійський Лікург, що вигнав зі своєї землі бога Діоніса та його супутників, за що був покараний Зевсом.

969. *...Сальмідес на Босфорі фракійському...*— *Сальмідес* (Сальмідессос) — фракійське узбережжя на північ від фракійського Босфору, а також місто на ньому.

970. *Там сусідній Арес...*— Поблизу Сальмідеса було святилище Ареса.

972. *В юних синів Фенея...*— За міфом, сальмідеський цар Фіней розійшовся з дружиною Клеопатрою, дочкою бога північного вітру Борея, від якої мав двох синів. Феней одружився вдруге на дочці Дардана Ідеї, яка зненавиділа його синів і звела на них наклеп, за що Дардан осліпив їх і був покараний богами. Софокл змінив міф: юнаків осліплює їхня мачуха.

981. *...від Ерехтея...*— Матір'ю Клеопатри була викраденаОреєм Орейтія, дочка аттічного героя Ерехтея, якому на афінському Акрополі побудовано храм Ерехтейон.

1038. *Електром сардським...*— природною сполукою золота зі сріблом, якою торгували у місті Сарди (Лідія, область у Малій Азії).

1115. *Громовладного бога сину многойменний...*— Діоніс або Вакх,— син Зевса-громовержця. Многойменний він тому, що його називали також Бромієм (Шумним), Лісієм (Тим, що визволяє), Сабазієм, Загреєм, Іакхом тощо.

1116. *Діви кадмейської...*— тобто Семели, дочки Кадма, матері Діоніса.

1117. *Італії страже...* — Тут про Діоніса говориться як і про покровителя Італії, оскільки в цій країні було дуже розвинене виноградарство.

1119. *Елевсінські луки* — тобто луки міста *Елевсіна* (у 20 км на північний захід від Афін), центру культу богині Деметри. В Елевсіні було побудовано присвячений їй храм, в ньому щорічно відзначали її свято, т. зв. Елевсінії, або Великі елевсінські містерії.

1120. *В краю Деметри...* — *Деметра* — дочка Крона й Реї, сестра Зевса, Аїда й Посейдона, мати Персефони; богиня плодючості, землеробства, визрівання хлібів, втілення народжуючого начала в природі.

1125. *...засів дракона...* — Мається на увазі дракон, якого вбив Кадм і, за порадою Афіни, засіяв його зубами землю. З землі повиростали воїни, які почали поміж собою битву і майже всі в ній загинули. Лишилося п'ятеро, що стали родоначальниками знатних грецьких родів. Один з них, Ехіон, одружився з дочкою Кадма і разом із ним став родоначальником фіванців.

1127. *...корікійські німфи...* — німфи, що жили у величезній Корікійській печері, яка містилася на півночі, неподалік від Дельфів у Парнаському гірському масиві.

1129. *При джерелі кастальському...* — Священне джерело дельфійського храму, присвячене Аполлону. Піфії, перш ніж пророкувати, спочатку йшли до нього зробити священний обряд обмивання. Коло нього обряд очищення виконували і всі прочани.

1130. *...зі схилів Ніси...* — *Ніса,* за Гомером, священна гора в Беотії.

1136.—1138. *...мати твоя... Зевсів грім її вбив...* — За міфом, Семела, після того, як зійшлася з Зевсом, попросила його, за порадою підступної Гери, з'явитись перед нею у своєму справжньому величному вигляді. Давши перед тим їй слово, Зевс вже не міг відмовитись і постав перед Семелою на колісниці з блискавками й громами. Народивши Діоніса, Семела тут же від страху померла.

1149. *...із сонмом фіад...* — тобто в супроводі вакханок (див. примітку до рядка 212 трагедії «Цар Едіп»).

1153. *Оселі... Амфіона жителі!* — *Амфіон* — син Зевса й фіванської царівни Антіопи, брат-близнюк Зета, чоловік Ніоби, фіванський цар, що збудував навколо Фів високі стіни. Він так гарно грав на подарованій йому Гермесом лірі, що каміння саме стрибало і лягало на потрібне місце в стіну.

1199. *Богині придорожній і Плутонові...* — *Придорожня богиня* — Геката, дочка Зевса і Гери (або Деметри), у ранній період — володарка землі, неба й морів. У класичний період, зокрема у Софокла,— богиня привидів та заклинань, чаклунства та нічних страхіть, покровителька душ померлих, через що культ її часто

вливався з культом Персефони; її зображення ставили на роздоріжжях. Плутон — друге ім'я Аїда.

1303.—1304. *...Мегареєву загибель...* — *Мегарей* — старший брат Гемона, син Креонта, який для врятування Фів добровільно приніс себе в жертву Аїдові.

ЕВРІПІД. МЕДЕЯ

Трагедію було поставлено в 431 р. до н. е. Сюжетом для неї став один з заключних епізодів міфа про подорож аргонавтів за золотим руном до Колхіди.

Дядько Ясона Пелій, що захопив владу в його батька Есона в місті Йолку (Фессалія), наказав своєму небожу вирушити до Колхіди і привезти звідти золоте руно, зняте з барана, який колись врятував від злої мачухи Фрікса і Геллу, дітей орхоменського царя Атаманта. Цього барана Фрікс приніс у жертву Зевсові, відтоді золоте руно, шкура барана, висіло на священному дубі Ареса і його охороняв, ніколи не засинаючи, дракон. За порадою оракула, Ясон звернувся з закликом взяти участь у подорожі до найвидатніших героїв Еллади. До нього приєдналися Орфей, Геракл, Тесей, брати Діоскури, Адмет і ще понад сорок могутніх воїнів. Корабель збудував син Фрікса Арг, від імені якого судно й дістало назву «Арго». Після ряду пригод аргонавти досягли берегів Колхіди (узбережжя сучасної Грузії від Очамчире на південь). Дочка колхідського царя Еета Медея була чаклункою. Вона закохалася в Ясона й допомогла йому виконати всі завдання, поставлені перед Ясоном її батьком, а потім і викрасти золоте руно. На тому ж кораблі вони повернулись до Йолка. Ясон дізнався, що Пелій убив його батька, а мати померла з горя. З допомогою Медеї він помстився Пелію. Медея умовила його дочок убити батька, порізати його на шматки й зварити, щоб повернути йому молодість. Коли ж дівчата зробили все це, Медея відмовилась оживити Пелія. Його син Акаст і громадяни Йолка вигнали Ясона й Медею з міста. І ті знайшли притулок у Корінфі й прожили там кілька років, поки Ясон не вирішив одружитися з дочкою корінфського царя Креонта Главкою.

2. *Між темних скель блуденних...* — Щоб потрапити з Егейського моря до Понту Евксінського (тобто Чорного моря), слід було проплисти Геллеспонт (від імені загиблої там Гелли — сучасні Дарданелли), Пропонтіду (Мармурове море), протоку фракійського Боспору (Босфор) і пройти між двома маленькими островцями, «чорними скелями» — Сімплегадами, або Планктами (тобто блукаючими). За уявленням еллінів, вони під силою вітру увесь час сходились і розходились, розтрощуючи кораблі, що пропливали між ними. За порадою сліпого віщуна Фінея, Ясон спочатку

випустив голуба, І коли той пролетів І скелі знову розсунулись, «Арго» з допомогою Гери проплив між ними. З цього часу Симплегади стали нерухомими.

3. *...в хащах Пеліону...* — *Пеліон* — гірський масив у північно-східній частині Еллади — Фессалії, на схилах якого зростав найкращий корабельний ліс.

6. *Для Пелія! — Пелій* тут: син Посейдона й Тіро, брат Есона по матері, правителя Йолка, що захопив владу в Есона.

9. *Пеліади* — дочки Пелія, які послухались Медеї і вбили батька для того, щоб зробити його молодшим.

19. *Дочку бере Креонта...* — Евріпід не називає імені царівни, яку звали Главкою (за іншим варіантом — Креусою).

72. *Креонт, володар краю* — тобто володар Коринфу (не плутати з Креонтом фіванським).

167. *...рідного брата вбивши...* — Коли Ясон з товаришами й Медеєю, здобувши золоте руно, відплив з Колхіди на кораблі «Арго», цар Еет почав його переслідувати. Медея, побачивши, що колхідський корабель їх наздоганяє, вбила свого молодшого брата Апсірта, який відправився в плавання разом з нею, розрубала його на шматки і почала кидати їх у море. Еет, збираючи частини свого сина, почав відставати і нарешті зовсім припинив погоню. Є версія, що Апсірт брав участь у переслідуванні аргонавтів і загинув од руки Ясона, але Евріпід дотримується першого міфа.

209. *...Феміду, Зевсову дружину...* — Хор говорить тут про Феміду не тільки як про богиню законності й порядку, але і як про охоронницю присяги, що її дають люди. Феміда була першою дружиною Зевса, а пізніше, коли він з нею розлучився, побрався з Герою.

232. *...мужа ми собі купуємо...* — Тут і далі Евріпід устами своєї героїні висловлює особисті думки про безправне становище афінських жінок, які, хоч і називались вільними громадянками, але ніякими політичними чи громадянськими правами не користувалися і, за висловом Ф. Енгельса, були лише старшими наглядачками за служницями в будинку свого чоловіка. Медея натякає на посаг, який визначали при сватанні і який відігравав важливу роль у переговорах про одруження.

322. *Мій рішенець — невмінний...* — тобто рішення Креонта лишається незмінним.

396. *Гекатою* — див. прим. до рядка 1199 трагедії «Антігона».

404. *Гелій...* — Див. прим. до 660 рядка трагедії «Цар Едіп». Батько Медеї Еет був сином бога сонця Гелія й Персеїди, отже, Медея була його онукою.

406. *Сізіфа кодлу...* — *Сізіф* — син володаря вітрів Еола й Енарети, чоловік дочки титана Атланта плеяди Меропи, легендарний засновник Коринфа. Вважався найпідступнішим і найхитрішим

в людей, неодноразово обдурював навіть богів, а одного разу полонив Танатоса, бога смерті; єдиний з померлих людей, хто знову повернувся на землю. В Аїді Сізіф змушений був викочувати на вершину гори величезний камінь, який, досягши вершини, знову скочувався вниз.

425. *Віщої ліри...— Ліра* — поширений струнний інструмент в Елладі, під акомпанемент якого виконувались пісні. З VII ст. до н. е., коли виникли численні поетичні жанри (елегія, ямб, мелос), слово «ліра» дало усім їм загальну назву «лірика».

426. *Світлий Феб...*— див. прим. до рядка 96 трагедії «Цар Едіп».

478. *...вогнедишних уярмить биків* і далі.— Медея перераховує ті неможливі для звичайної людини завдання, які поставив перед Ясоном її батько цар Еет, пообіцявши після цього віддати золоте руно. Ясон повинен був надіти ярмо на двох вогнедишних биків з мідними ногами, зорати ними поле й засіяти зубами дракона. Завдяки чарівній мазі Медеї, якою Ясон намастив себе і зброю, він виконав усе, що загадав Еет; воїни, що виросли з зубів дракона, перебили один одного; але цар відмовився від обіцяного, замисливши знищити всіх героїв з їхнім же кораблем. Вночі Медея приспала дракона і вбила його, а Ясон забрав золоте руно і швидко відплив на своєму кораблі.

484. *...у Пелійський Йолк...*— тобто в місто Йолк (Іолк), в якому правив Пелій, дядько Ясона.

486.—487. *...вбити Пелія дітей руками...*— Див. прим. до рядка 9 цієї трагедії.

522. *Потрібен... тут слова дар...*— У своєму довгому монолозі Ясон постає як типовий софіст, тобто людина, що застосовує навмисне фальшиві й брехливі казки, словесні хитрування, що вводять в оману. Образ Ясона в Евріпіда стає втіленням найгірших рис епохи розкладу афінського полісу. Самовдоволений егоїзм, жадоба до збагачення, безсоромне зухвальство поєднуються з софістичною вивертністю, тому в усьому, що сталося, він звинувачує обурену цим Медею.

528. *Кіпріда* — Афродіта, дочка Зевса й океаніди Діони, хоч є ще багато версій її народження (наприклад, з морської піни); богиня кохання і вроди; одним з центрів її культу був острів Кіпр, звідси й назва — Кіпріда.

543. *Орфей* — син річкового бога Еагра та музи епічної поезії Калліопи, легендарний музикант і співець, що своїм мистецтвом підкоряв собі живу й неживу природу.

613. *І пошлю ознаки друзям...*— В Елладі був звичай наділяти друзів «гостевими» ознаками, для чого розламували кістку і кожен брав одну з її половинок; коли хтось із даного роду виїздив у край, де проживає володар половини кістки, йому давали другу поло-

вину, яку він вручав після прибуття. Половинки прикладались одна до одної і, якщо сходились у єдине ціле, то прибула людина вважалася також близьким другом.

662. *Егей* — син афінського володаря Пандіона, онук Кекропа, цар Афін, батько майбутнього героя Тесея.

668. *...віщий пуп землі* — тобто дельфійський оракул. Докладніше див. прим. до рядка 897 трагедії «Цар Едіп».

679. *Щоб я кінців у міха не розв'язував...* і далі.— Зміст цього неясного тлумачення Аполлонового оракула розкривається так: Егей не повинен зближуватися з жінкою, поки не дійде до отчого дому, тобто до Афін.

683. *Пітфей... вождь землі Тройзенської* — син Пелопа, що назвав своїм ім'ям півострів Пелопоннес, і Гіпподамії, цар міста Тройзена в Арголіді.

709. *...закликаю підборіддям цим...*— В Елладі благаючий торкався рукою підборіддя того, до кого він звертався із своїм проханням, і тоді відмовити у чомусь вважалося неможливим.

759. *...син Маї...*— Гермес, син Зевса і німфи Маї, дочки титана Атланта. Див. прим. до рядка 1104 трагедії «Цар Едіп».

771. *...в місто... Палладине...*— тобто в Афіни.

824. *...Ерехтеєве плем'я...*— афіняни, нащадки Ерехтея, сина Геї (Землі) і Пандіона, міфологічного героя Аттіки.

831. *Муз Піерід...*— Ця назва муз походить від назви місцевості у Фессалії Піерія, біля гори Піерос, що лежить на північному заході від Олімпу,— одне з місць перебування муз, яких через це ще й називали піерідами.

832. *Гармонія золотокоса...*— Див. прим. до рядка 461 трагедії «Прометей закутий». Дочка Афродіти та Ареса. Евріпід відступає від міфа, називаючи матір'ю муз не титаніду Мнемосіну, а Гармонію, дружину Кадма. З патріотичних міркувань він переносить місце народження муз з Піерії до Афін, звідси — можливе пояснення причин бурхливого розквіту еллінської культури в часи афінської рабовласницької демократії.

835. *...в Кефісових хвиль...*— *Кефіс* — річка в Аттіці, саме її має на увазі Евріпід; бо є ще річка Кефіс, яка впадає в Копаїдське озеро у Фокіді. Таку назву мають і кілька інших річок у континентальній Греції і на островах.

843.—844. *...й мудрості друзів нам посилав...*— Тут Евріпід викладає сократівське вчення про кохання як школу мудрості, суттєву частину доброчесності; тому «крилаті кохання боги», тобто Ероти, виступають помічниками розуму.

1016. *...іншим дам вернутися...*— Двозначні слова Медеї є наче відповіддю на її приховані думки: адже вона думає про дітей, що підуть («повернуться») в Аїдове підземне царство.

1027. *...і не світити факелів...* — За еллінськими звичаями, на весіллі дочки чи сина мати сама несла факел.

1172. *Гнів Пана...* — У гніві бог Пан міг наслати безумство, шал чи епілепсію. Див. прим. до рядка 1099 трагедії «Цар Едіп».

1256. *...пролилась божиста кров...* — *Медея* — онука Геліоса, отже, і в її дітях є також частина крові богів.

1259. *Жени... Еріннію...* — Хор порівнює Медею з богинями прокляття і помсти — страшними Ерінніями.

1284. *Іно безумна...* — дочка Кадма і Гармонії, дружина сина бога вітрів Еола Афаманта, царя Беотії. В них було двоє синів, але одного Афамант у нападі безумства, насланого розгніваною Герою, вбив з лука, а другого, щоб врятуватись від чоловіка, Іно потягла за собою в море, де вони були перетворені на морські божества. Евріпід змінює міф, приписуючи Іно і безумство, і вбивство обох синів, щоб наблизити до неї образ Медеї.

1343. *Над Скіллу-бо Тіренську...* — *Скілла* — страховисько, що походить від божества Форкія та богині Гекати.

1379. *В гаю божистім Гери на святій горі...* — Гай, присвячений Гері, ріс на горі неподалік від Корінфа, на ній було збудовано храм Гери; ця місцевість була вже за межами влади міста.

1381. *...на землі Сізіфовій...* — на корінфській землі.

1382. *...врочисте свято установимо.* — За міфом, щоб врятувати своїх дітей, Медея відвела їх у храм Гери на гору і залишила біля олтаря богині. Але, розлючені вбивством їхнього царя й царівни, корінфські громадяни увірвалися в храм, стягли дітей зі сходів олтаря і розірвали на шматки. За це боги наслали на Корінф мор. Оракул запропонував для очищення корінфян і вмплостивлення богів щорічно робити жертвоприношення. Відтоді до I ст. до н. е. в Корінфі існували традиційні обряди й жертвоприношення, якими населення повинно було спокутувати свій гріх. Евріпід змінив міф — дітей вбила сама Медея, і слова про встановлення «врочистого свята» сприймаються як не зовсім послідовні.

1385. *...в Егея...* — Знайшовши порятунок в Афінах, Медея стає дружиною Егея. Через багато років, після прибуття Тесея, якого вона намагалася позбутися, Егей вигнав її з Афін, і вона повернулась до Колхіди.

1392. *...клятвопорушника злого?* — Медея так називає Ясона. Коли вона пообіцяла йому, чужинцю, допомогу, він заприсягся забрати її з собою й одружитися з нею.

1405. *Чуєш, Зевсе...* — Культ мертвих в Елладі суворо дотримувався й вимагав обов'язкових обрядів над тілом померлого.

ЗМІСТ

Еллінський театр і його уславлені трагічні поети. *Вступна стаття Вадима Пащенка* 5
Есхіл. Прометей закутий. *Переклад Бориса Тена* 25
Софокл. Цар Едіп. *Переклад Бориса Тена* 63
Софокл. Антігона. *Переклад Бориса Тена* 119
Евріпід. Медея. *Переклад Бориса Тена і Осипа Роздольського* 167
Примітки. *Вадим Пащенко* 216

ДРЕВНЕГРЕЧЕСКАЯ ТРАГЕДИЯ

Сборник

Перевод с древнегреческого *Бориса Тена*

Серия «Вершины мировой литературы», том 37

Издательство «Дніпро». *(На украинском языке)*

Редактор *В. Г. Струтинський*. Художник *А. Б. Жуковський*. Художній редактор *В. А. Кононенко*. Технічний редактор *Г. Г. Подгурський*. Коректори *Л. Г. Лященко, Ю. А. Мороз*.

Інформ. бланк № 1206.

Здано до складання 10.10.80. Підписано до друку 19.03.81. Формат 84×108¹/₃₂. Папір друкарський № 3. Гарнітура звичайна нова. Друк високий. Умовн. друк. арк. 12,18. Обл.-вид. арк. 10,784. Тираж 68 000. Зам. 431. Ціна 90 к.

Видавництво «Дніпро». 252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига». 310057, Харків, вул. Донець-Захаржевська, 6/8.

Давньогрецька трагедія.

Д13 Збірник.— Перекл. із старогрецьк. Борис Тен.— К.: Дніпро, 1981.— 232 с.— (Вершини світового письменства).

До збірника включено широковідомі трагедії славетних драматургів Давньої Греції — «Прометей закутий» Есхіла, «Цар Едіп» і «Антігона» Софокла та «Медея» Евріпіда.

Д $\frac{70500-159}{M205(04)-81}$ 159.81. 4704000000 А

90 к.

Вершини

світового

письменства